

Univerzita Palackého v Olomouci
Katedra psychologie Filozofické fakulty

POSTMODERNÍ KRITIKA PSYCHOANALYTICKÉHO DISKURZU

Diplomová práce

Autor: **Renata Uhlířová**
Vedoucí práce: **Prof. PhDr. Alena Plháková, CSc.**
Olomouc
2010

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a všechny použité prameny řádně citovala a uvedla.

V Olomouci 21. 6. 2010

.....

OBSAH

Úvod	5
1. Úvod do postmoderního myšlení	6
1.1 Vymezení pojmů moderna a postmoderna	6
1.2 Lyotard: O postmodernismu	8
2. Postmoderní psychologie	13
2.1 Předchůdci postmoderní psychologie	15
2.2 Hlavní představitelé postmoderní psychologie	25
2.3 Některé směry postmoderní psychologie	36
3. Kritická psychologie	51
4. Úvod do psychoanalytického diskurzu	66
5. Narativní psychologie a narativní psychoanalýza	83
6. Diskuse	103
7. Závěr	105
8. Souhrn	107
9. Literatura	109

ÚVOD

V úvodní části této diplomové práce se seznámíme s pojmy moderna, postmoderna a postmoderní filosofie. Tyto pojmy se v následující podkapitole objeví v širším kontextu prací čelního představitele postmodernismu, J.-F. Lyotarda. Lyotard ve svém spisu „Postmoderní situace“ popisuje, jak se postmoderní myšlení v západní kultuře začalo prosazovat v různých sférách od architektury, teorie vědy a kybernetiky až ke společenským vědám a umění. Postmodernismus je široký myšlenkový proud, na což poukáže druhá kapitola, věnovaná základním znakům postmoderní psychologie, jejím předchůdcům a hlavní představitelům. Některé dílčí směry postmoderní psychologie jsou popsány na konci druhé kapitoly, směry postmoderní psychologie, jež mají bližší vztah k celkovému tématu práce jsou popsány ve zvláštních kapitolách.

První dvě kapitoly mají sloužit k lepší orientaci v širokém spektru problémů, kterými se postmoderna a postmoderní psychologie zabývají. Jde o jakýsi myšlenkový základ této diplomové práce, proto je těmto kapitolám věnována širší pozornost.

Třetí kapitola, věnovaná kritické psychologii si klade za cíl uvést do základních témat, které kritická psychologie zkoumá a rozvíjí. Označení kritická psychologie je některými autory bráno jako synonymum pro postmoderní / diskurzivní / kvalitativní psychologii, jiní se snaží tyto směry oddělovat, předměty těchto disciplín se však překrývají a jsou si velmi blízké.

Čtvrtá kapitola se zabývá psychoanalytickým diskurzem a jeho znaky.

V části věnované narativní psychologii a narativní psychoanalýze je popsána charakteristika těchto provázaných disciplín, ukazuje se zde možnost spolupráce mezi jedním ze směrů postmoderní psychologie – narativní psychologií – a psychoanalýzou. V této kapitole se ukazuje možná cesta k integraci představených směrů.

Cílem předkládané práce je snaha podchytit zdroje postmoderního myšlení, podat přehled témat postmoderního a psychoanalytického diskurzu a také poukázat na širší témata, kterými se oba diskurzy zabývají.

1. ÚVOD DO POSTMODERNÍHO MYŠLENÍ

1.1 Vymezení pojmů moderna a postmoderna

Na úvod je dobré vymežit základní pojmy, se kterými zde budeme operovat a to pojmy: moderna/modernismus, postmoderna/postmodernismus/postmoderní.

V *Psychologickém slovníku* (Hartl, Hartlová, 2000) se můžeme u hesla *postmoderní* dočíst, že (mimo jiné) „obsah pojmu je kontroverzní a nejasný.“¹

Akademický slovník cizích slov (kol. aut., 1998) definuje hesla *moderna, postmoderna* převážně historicky:

- **moderna** = mj. uměl. souhrn uměl. směrů z konce 19. stol., tedy moderních²
- **postmoderna** = umělecký styl vládnoucí od 70. let 20. stol. v evropské kultuře.³

Podrobnější informace o obou pojmech podává *Filosofický slovník* (kol. aut., 1998):

Moderna, modernismus (z lat. *modernus*, nový, nedávný) v užití filosofie postmoderní souhrnné jméno pro označení zákl., konstitutivních rysů evropské kultury mezi osvícenstvím a 2. polovinou 20. stol. (...) Obsahové vymezení m. a současně její kritika je předmětem postmoderní filosofie: osa m. je tvořena dvěma zákl. prvky, a to určitým, z *osvícenství čerpajícím* a v pojmu *pokroku* se koncentrujícím typem racionality a dále ideou universalismu, tj. obecné platnosti a závaznosti této racionality samé a jí určených výkladů světa, pojetí hodnot, mravnosti, krásy, smyslu, významu atp. Obě je legitimováno pomocí tzv. *velkých vyprávění* (mezi nimiž Lyotard vyzvedává emancipaci lidstva, teleologii ducha a hermeneutiku smyslu), která nabývají podobu *metanarativních soustav* (ideologie, filosofie vědomí, metafyzika, náboženství), jež se samy zpětně zakládají na instrumentalizaci skutečnosti cestou bipolárních schémat (subjekt – objekt, věda – mýtus, náboženství – modlářství, substance – akcident atd.), jejichž smyslem je zajistit moc nad pojmenovanou přirozenou i soc. skutečností. (...) Je-li tak m. zajištěna obsesí totality, tj. touhou po jednom, po celku, po vše zakládajícím a zdůvodňujícím počátku, pak jenom proto, že metanarativně překrývá a „zapomíná“ jednak pluralitu kořenů, z nichž sama vzešla, jednak heterogenost a diferentnost skutečnosti a posléze i vlastní zkušenost s praktickým zužitkováním modernistického vědění a moci a jeho důsledky. Z tohoto hlediska postmoderna neusiluje o (vždy nutně iluzorní) likvidaci m., nýbrž představuje její radikalizaci, spočívající v zastavení m. jako procesu trvalých retotalizací prostřednictvím (...) sestupu k pluralitě a diferencí.⁴

Postmoderna, postmodernismus (z lat. *post*, po, *modernus*, nový, nedávný) termín, který se prosadil při pokusech o označení a současně vystižení široké sociokulturní změny, jejíž znaky začaly být ve zvýšené míře reflektovány v 2. polovině 20. stol. Oproti postmoderní filosofii je pojem p. širší, starší a užívá se v řadě různých kontextů; obecně lze jeho zrod hledat v prohlubujícím se *vědomí kulturní a specificky evropské civilizační krize*, ve snaze diagnostikovat její příčiny, souhrnně pojmenovat skutečnosti, utvářející ráz myšlení, forem vědění a životních způsobů ovlivněných právě poznatkem *změny* a zkratkou vyjádřit vztah k moderně jako kolébce patologických rysů současnosti. Konstituování diskursu postmoderny se ale nekryje s vývojem pojmu postmodernismus. (...) Teprve od 1947 (publikování zkrácené verze díla A. Toynbeeho *A Study of History*) lze

¹ Hartl, P., Hartlová, H. (2000). *Psychologický slovník*. Praha: Portál, s. 442.

² Srov. Petráčková, V., Kraus, J. a kol. (1998). *Akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia, s. 504.

³ Srov. tamt., s. 610.

⁴ *Filosofický slovník* (2nd ed.). (1998). Olomouc: Nakladatelství Olomouc, s. 271-272. (Text zvýraznila R. U.)

hovořit o počátku utváření diskursu postmoderny. Jeho rozvíjení zprvu převzala lit. teorie a architektura. Do slovníku sociologie a filosofie byl pojem postmodernismu zahrnut relativně pozdě: v sociologii zejm. zásluhou teorie postindustriální společnosti D. Bella, do filosofie 1979 prací J.-F. Lyotarda *La Condition postmoderne (Postmoderní situace)*, 1993). Dynamismus postmoderny mezitím zasáhl řadu dalších oborů, mj. např. ekonomii, teologii, teorii vědy (P. Feyerabend), ale rovněž estetické teorie, román, kinematografii, hudbu. Zvl. v oblasti umění, kde postmoderna zastává tezi zásadní plurality a rovnoprávnosti kultur vkusu a ideu vyčerpanosti estetiky vznešeného, spjatou s terorem žánru, bývá zaměňována s bezmyslenkovitou eklektickou všehochutí a s důvodem pro průměrnost. V oblasti analýz forem vědění, které procházejí přelomem k analýzám převážně kulturologickým, spjatým zejm. s vlivem prostředků hromadné komunikace a mediální (virtuální) reality, působí však postmoderna jako radikalizovaná moderna, obnovující řeč mnohosti a diferentnosti konfliktních světů.⁵

Filosofie postmoderní – označení proudu soudobého fil. myšlení. „Zatímco termíny postmoderna, postmodernismus, prolínají teorií literatury, uměnovědou a kulturologií po řadu desetiletí, objevuje se adjektivum postmoderní ve fil. kontextu po víceméně neurčitěm užití R. Pannwitzem (*Die Krisis der europäischen Kultur*, 1917) opět až 1979 v díle J.-F. Lyotarda *Postmoderní situace (La Condition postmoderne. Rapport sur le savoir)*, pojatým jako zpráva o vědění v nejrozvinutějších společnostech, které definitivně dospěly k bariérám, obsaženým v doposud legitimujících meta-vyprávěních, a ocitají se před problémem legitimizačních diskursů. Již to naznačuje, že f. p. neroste z myšlenky konce, ale změny: (...) je výrazem změny fil. paradigmatu, jež je projevem *změny kulturního paradigmatu*. Podnětem f. p. tak byly především věd. inovace ve 20. stol., které prokázaly, že skutečnost není uchopitelná z hlediska jednoty, ale mnohosti.“ F. p. dle Lyotarda „překonává jednotnou formu moderního vědění, konstituovanou velkými meta-vyprávěními, z nichž novověkou Evropu determinovala tři: metapříběh o emancipaci lidstva, započatý osvícenstvím, o teleologii ducha v idealismu a o hermeneutice smyslu v historismu.“ Podle Lyotarda postmoderna znamená konečnou ztrátu důvěry v metanarativitu. (...) **Třemi hlavními „pilíři“ f. p.** jsou: 1. **Tradice pluralismu**, jež se jako radikální pluralismus se stal ústředním pojmem f. p.; na něm je testována nerozhodnutelnost významu, polyvalentnost životních a kulturních forem, možnost různočtení kulturních fenoménů a jejich smyslu. (...) 2. **Tradice ironie (skepse)**, obranného odhalování fundamentalismů jednoho rozumu, jedné víry, jedné pravdy, jednoho dobra a jedné krásy. 3. **Tradice citu pro diferentní**, spoluobsažená v ideách svobody, svobodné vůle a kreativity. (...) Vize f. p. je vnitřně hluboce pozitivní a zavazující; nelze ji nahlížet jako rozbití smyslu pro odpovědnost a závaznost, nahrazení ideálu vznešeného směřování duchem supermarketu, libovůle, chaotičnosti, eklekticismu atd. F. p. netvoří jednoduší proud či fil. školu. Představitelé: J.-F. Lyotard (*postmoderní situace*), O. Marquard, W. Welsch (*transverzální rozum*), U. Eco, P. Feyerabend (*anything goes*), M. Foucault (*diskurs*), G. Deleuze, J. Derrida (*dekonstrukce*), G. Vattimo, P. Virilio, R. Rorty (*obrat k jazyku*), H. Putnam, J. Baudrillard, J. Habermas, W.V.O. Quine (*holismus, radikální obrat k jazyku, neurčitost překladu - gavagai*) a další.⁶

Z výše uvedených slovníkových hesel je tedy patrné, že mezi základní znaky postmodernismu patří:

- *ustoupení od ideje pokroku*
- *inklinace od totalitarismu a jednoty k pluralismu, mnohosti a polydimenzionalitě*
- *tendence od universalismu k diferenciaci a „svobodě“, eklekticismus*
- *konec tzv. velkých vyprávění*
- *obrat k jazyku.*

Celou šíři znaků postmoderny jako kulturního fenoménu podává ve vyčerpávajícím výčtu např. Slouková, D. (1998).

⁵ Viz tamt., s. 322. (Text zvýraznila R. U.)

⁶ Srov. tamt., s. 135. (Text zvýraznila R. U.)

1.2 Lyotard⁷: O postmodernismu

Za základní publikaci uvádějící do postmodernismu lze považovat knihu Jean-François Lyotarda *O postmodernismu: Postmoderno vysvětlované dětem, Postmoderní situace* (1979). V této podkapitole se s těmito dvěma spisy stručně seznámíme, neboť v nich najdeme původní formulaci myšlenek, ze kterých evropská diskuse o postmodernismu čerpala inspiraci.

V části *Postmoderno vysvětlované dětem: Korespondence 1982–1985* se Lyotard v jednom z dopisů podrobně věnuje různým významům a konotacím slova „postmoderní“ a zdůrazňuje, že jednou z určujících konotací je myšlenka, že „můžeme pozorovat a konstatovat jakýsi zánik (...) důvěry, kterou západní člověk dvou posledních století choval k principu obecného pokroku lidstva.“⁸ Jedním dechem však dodává, že tento zánik „moderního projektu“ není žádným úpadkem, protože jej provází téměř exponenciální rozvoj vědotechniky. „Ve vědě a dovednostech nedochází a už nikdy nedojde k ztrátě a zpětnému pohybu, ledaže by lidstvo bylo zničeno. To je v historii zcela nová situace.“⁹ Podle Lyotarda v blízké budoucnosti nadále **poroste proces komplexifikace**, tj. „vzrůst složitosti ve většině oblastí, včetně ‚způsobů života‘, tedy životní každodennosti. A tím je vymezen rozhodující úkol: učinit lidstvo schopným přizpůsobit se velice složitým prostředkům vnímání, chápání a jednání, které přesahují to, co si žádá. Předpokládá to minimálně rezistenci vůči simplifikujícímu způsobu myšlení, vůči zjednodušujícím sloganům, vůči touze po jasnosti a snadnosti, vůči přáním obnovit spolehlivé hodnoty. Ukazuje se už, že simplifikace je barbarská, reaktivní.“¹⁰

Jinými slovy, do budoucna (pokud budeme chtít přežít ve stále složitějším světě) pro nás vyplývá úkol zachovat si **postmoderní / kritické myšlení**, otevřené vůči změnám a neznámému; tj. takové myšlení, které zde Lyotard popsal. Jedinou výhradu mám k jím požadované „rezistenci vůči přáním obnovit spolehlivé hodnoty“: Každý z nás máme nějaké své hodnoty – potřebujeme je k orientaci ve svém životě, ale k životu mezi lidmi jsou zapotřebí i nad-individuální, univerzálnější hodnoty – hodnot rodiny, společnosti či kultury, ve které žijeme. Netvrdím, že tyto hodnoty musíme vyznávat, jen je pro naši orientaci v dané

---

⁷ **Lyotard Jean-François** (1924-1998) franc. filosof, čelný představitel postmoderní filosofie. Zpočátku ovlivněn K. Marxem a S. Freudem, jejichž prostřednictvím se dostával ke kritice moderní společnosti, později se na základě výzkumu narativit a jazykových soustav, začal věnovat problematice moderny a postmoderny (v práci *Postmoderní situace*, 1979). *Moderní vědě má dle něj vždy formu jednoty, která se zakládá na tzv. velkých vyprávěních, tj. detailních rozpracováních zákl., vše legitimující ideje. Rozlišuje tři druhy meta-vyprávění, která konstituovala modernu: osvícenskou emancipaci lidstva, idealistickou teleologii ducha a historizující hermeneutiku smyslu.* Rozbití jejich totality je předpokladem postmoderny. Z konce těchto velkých, sjednocujících meta-vyprávění plyne naděje na rozvíjení mnohosti jazykových her, dissensu, diference a nesyntetizovatelnosti smyslu, jež společně tvoří postmoderní perspektivu. Srov. *Filosofický slovník* (2nd ed.). (1998). Olomouc: Nakladatelství Olomouc, s. 271-272. (Text zvýraznila R. U.)

⁸ Viz Lyotard, J.-F. (1993). *O postmodernismu: Postmoderno vysvětlované dětem. Postmoderní situace*. Praha: Filosofický ústav AV ČR, s. 70. (Text zvýraznila R. U.)

⁹ Viz tamt., s. 74.

¹⁰ Viz tamt., s. 75.

kultuře dobré je identifikovat, (kriticky) zhodnotit a pak buď inkorporovat, ignorovat nebo se od nich distancovat.

Požadavek „být rezistentní vůči přáním obnovit spolehlivé hodnoty“ je ale poněkud nejasný, neboť Lyotard nevymezil, co těmito *spolehlivými hodnotami* míní. Lze souhlasit s tím, že je rozhodně na místě opatrnost (a dodejme i skepse) vůči přáním obnovit spolehlivé hodnoty *pro všechny* (čerstvým dokladem podobných snah jsou např. totalitní režimy 20. století), avšak „rezistenci vůči přáním obnovit spolehlivé hodnoty“ *pro sebe*, tj. pro každého jednotlivce zvlášť, doporučit nelze: je mj. bytostným rysem snah psychologů a psychoterapeutů (samozřejmě v kontextu historie a potřeb konkrétního člověka)...¹¹

Postmoderní situace

„Předmětem této studie je situace vědění v nejvyvinutějších společnostech. Rozhodli jsme se označovat ji jako ‚postmoderní‘. Toto slovo je na americkém kontinentě běžně užíváno sociology a kritiky. Označuje stav kultury po oněch proměnách, které prodělala pravidla hry u vědy, literatury a umění od konce 19. století. Zde tyto proměny budeme pojímat ve vztahu ke *krizi narativních koncepcí*. (...) Když věci v krajní míře zjednodušíme, **je za ‚postmoderní‘ pokládána ne důvěřivost vůči metanarativním příběhům.**“¹²

Když chybí důvěra k velkým vyprávěním, je podle Lyotarda možné pouze „ustavení dílčích stabilit, jen determinismus lokální.“¹³

O postmoderní situaci se dále dočteme, že je jí „cizí pocit deziluze stejně jako slepá pozitivita legitimizace.“ Lyotard se táže, v čem může spočívat legitimnost po zániku metanarativních příběhů? A odpovídá: – „Kritérium výkonnosti je kritériem technologickým, neplatí pro posuzování toho, co je pravdivé a co je spravedlivé. Konsensus, k němuž se dospěje diskusí, jak soudí Habermas? Tento konsensus znásilňuje heterogenost řečových her. A k invenci nového dochází vždy uprostřed názorové různosti. Postmoderní myšlení není pouze nástrojem moci. Zjemňuje naši vnímavost pro různosti a stupňuje naši schopnost snášet nesouměřitelné.“¹⁴

Pokud by se naše postmoderní (postindustriální/informační) společnost ubírala i nadále tímto směrem – tedy k ustavování dílčích stabilit (tím pádem by celkovým rysem byla nestabilita), k lokálnímu determinismu (a globálnímu indeterminismu), k odmítání konsensu, neboť podle Lyotarda znásilňuje heterogenost řečových her (půjde tedy o inklinaci k *dissensu*)¹⁵, nárůst vnímavosti pro různé a vystupňování naší schopnosti snášet

---

¹¹ Srov. např. s pojetím J. Habermase.

¹² Viz Lyotard, J.-F. (1993). *O postmodernismu: Postmoderno vysvětlované dětem. Postmoderní situace*. Praha: Filosofický ústav AV ČR, s. 97. (Text zvýraznila R. U.)

¹³ Viz tamt., s. 98.

¹⁴ Viz tamt., s. 98-99.

¹⁵ **Dissens** (z lat. *dissensio*, nesouhlas, různost smýšlení, spor, nesrovnalost) ve filosofii postmoderní v původním užítí u J.-F. Lyotarda souvisel s teorií vědění (zájem postmoderní vědy platí oblastem nerozhodnutelnosti, neurčitelnosti, tj. sférám, kde se efektivně prosazuje diferentnost, pluralita vizí, různost smýšlení.) Tato pragmatika dissensu byla přenesena do konceptů postmoderní společnosti a aplikována na problém její legitimace:

nesouměřitelné, vyplýval by z toho podle mne jasný úkol pro psychology – saturovat u lidí potřebu stability a jistoty, pokusit se zvládnout (podle mě nevyhnutelný) nárůst depresí a pomoci lidem zvládat všudypřítomnou pluralitu, heterogenost, *komplexifikaci* až chaotičnost, zahlcení informacemi, (možnou) devalvací hodnot a (z předchozího vyplývající) absenci řádu a smyslu...

Zdá se, že Lyotard je ve svém posuzování Habermase až příliš radikální, téměř nespravedlivý. „Konsensus, k němuž se dospěje diskusí, jak soudí Habermas“ totiž podle mě neznamená, že „znásilňuje heterogenost řečových her“, jak uvádí Lyotard. Pro teorii komunikativního jednání J. Habermase je diskurs „formou komunikace, která vylučuje argumentativně nepodložené nároky výpovědi na správnost a pravdivost do oblasti mimoracionálního“, ¹⁶ nepředpokládá předem akceptovaný pojem rozumu, protože „*neexistuje žádné objektivní, obecně závazné a nezvratné poznání* (poznání je vždy vázáno paradigmaticky a závisí rovněž na sociokulturních, spol., polit., věd. a morálních zájmech).“¹⁷ *Věda i životní proces se organizuje „konsensuálně, tj. nenásilným vzájemným uznáním autonomních subjektů v nepřetržité (jazykové) komunikaci.*“¹⁸ Domnívám se, že tato citace dostatečně dokazuje, že o „znásilňování heterogenosti řečových her“ tu vůbec nejde, naopak.

Tento názor se objevuje i u hesla *rozum komunikativní* ve *Filosofickém slovníku* (kol. aut., 1998).¹⁹

Lyotard dělí vědění na *vědění vědecké*, které bylo podle něj vždy „něčím navíc“, něčím, co soutěží a je v konfliktu s dalším druhem vědění, které pro zjednodušení označuje jako „*vědění narativní*“.²⁰

---

nikoli obsesí jednoty a substančního myšlení postižený soc. konsens, nýbrž právě dissens, který uchovává hybný nesvár kulturní, náb., fil., polit., mravní, vědní atd. plurality, je normativně míněným základem postmoderní soc. skutečnosti. Dissens a konsens však nejsou čistě polární pojmy; konsens je nadále metaprincip jazykových her, jímž se však vyjadřuje pouze stav, ne již cíl diskuse. Tak může např. panovat konsens o tom, že esenciálním stavem postmoderní společnosti je dissens. (Srov. *Filosofický slovník* (2nd ed.). (1998). Olomouc: Nakladatelství Olomouc, s. 91.)

¹⁶ Viz tamt.

¹⁷ Viz tamt., s. 160.

¹⁸ Viz tamt.

¹⁹ **Rozum komunikativní** – „forma rozumu prezentovaná především J. Habermasem a K.-O. Apelem.

Habermasovo pojetí komunikativního rozumu (jehož nositelé se orientují na dorozumění, konsens, snaží se koordinovat vlastní jednání s jednáním druhých) jej normativně upřednostňuje před strategickým jednáním (primárně orientovaným na vlastní úspěch a cíle bez ohledu na druhé). *Rozum komunikativní* funguje na daném kulturním pozadí (...); *prostřednictvím diskursů má nastolit vzájemné dorozumění o slučitelnosti jednotlivých odlišných jednání, cílů a zájmů.* (...) *Diskurs musí rovněž probíhat bez mocenských ambicí;* pravdy se dosáhne po vzájemné výměně argumentů probíhající do doby, než je dosaženo konsensu; pokud se jí nepodaří jednoznačně teoreticky definovat, musí být přenechána intenzivnímu diskursu hledání pravdy, tedy toho, co se jeví podle vlastní rozumnosti akceptovatelné např. v polit., ekonomických či ekologických otázkách. Habermas si je vědom, že těmto podmínkám se lze přiblížit pouze aproximativně. (...) *Habermasovo konsensuální pojetí rozumu komunikativního kriticky reflektoval J.-F. Lyotard kladoucí vůči konsensuální alternativě, která dle něj obsahuje jisté totalitní aporie moderny, tezi o základní neslučitelnosti a programově hybné dissensualitě vzájemně se respektujících diskursů.* V koncepci rozumu transverzálního se snaží W. Welsch uchovat oba zmíněné motivy: Lyotardovy tím, že se snaží zabránit legitimní hegemonii jednoho typu racionality a Habermasovy korigováním Lyotardovy absolutizace různorodosti prostřednictvím vzájemných korektur, směny a doplnění různých forem racionality.“ (Viz *Filosofický slovník* (2nd ed.). (1998). Olomouc: Nakladatelství Olomouc, s. 354. (Text zvýraznila R. U.)

Vědění obecně je pro Lyotarda **komplexní kompetencí**, které mj. zahrnuje i správné chování a umění naslouchat.²¹ Nespočívá tedy v kompetenci týkající se jednoho určitého druhu výpovědí. „Dovoluje naopak ‚dobré‘ výkony v souvislosti s různými předměty diskursu: v souvislosti s poznáním, s rozhodováním, hodnocením, přetvářením... Z toho vyplývá jeden z jeho základních rysů: spadá vjedno s široce pojatým ‚vypěstováním‘ různých kompetencí.“²²

Dalším charakteristickým rysem, který je podle Lyotarda třeba zdůraznit, je příbuznost takového vědění se **zvyklostmi**. (...) První filosofové jej označovali jako obecné mínění.²³ „Konsensus, který dovoluje vymezit takovéto vědění a rozlišit toho, kdo ví, od toho, kdo neví (cizinec, dítě), je tím, co tvoří kulturu určitého národa. Toto (...) připomenutí toho, čím vědění může být jakožto vzdělání a jakožto kultura, se může opřít o etnologické popisy. Ale i antropologie a literatura zaměřená na společností s rychlým tempem vývoje odhalují u nich přetrvávání takovéhoto vědění přinejmenším v některých oblastech. *Sama představa vývoje předpokládá horizont toho, co se nevyvíjí a kde různé kompetence by byly zahrnuty v jednotě určité tradice a nerozpadají se v kvalifikace, které jsou předmětem inovační aktivity, debat a specifického zkoumání.*“²⁴

V této souvislosti mě jako příklad společnosti s rychlým vývojem napadlo Japonsko a vysoce kontrastní srovnání enormní touhy po inovacích, neustávajícím vývoji, změnách a „přetechnizovanosti“ na jedné straně a zároveň hluboce zakořeněné lpění na tradicích – připomeňme např. šintoismus, tradiční divadlo (nó, kabuki, kjógen), gejši, čajový obřad, ikebanu, bonsaje, origami, kaligrafii či sumó...

Diskusi o vědění vědeckém a narativním Lyotard uzavírá tím, že: „Lze říci, že všichni pozorovatelé, ať už se jakkoli různí scénáře, které předkládají, aby dramatisovali a učinili pochopitelným rozdíl mezi tímto zvykovým stavem vědění a oním stavem, který je vědění vlastní ve věku věd, se shodují v jedné věci, v tom, že **při formulaci tradičního vědění převládá forma narativní.**“²⁵

Ve vztahu k psychoanalýze mě napadly dvě poznámky:

---

²⁰ Srov. Lyotard, J.-F. (1993). *O postmodernismu: Postmoderno vysvětlované dětem. Postmoderní situace*. Praha: Filosofický ústav AV ČR, s. 105.

²¹ Srov. tamt., s. 119.

²² Viz tamt., s. 120.

²³ V klasické řecké filosofii stojí proti sobě už od Parmenida *epistéme* (pravé a spolehlivé poznání, vědění) a *mínění – doxa* (pomíjivé poznání).

²⁴ Viz Lyotard, J.-F. (1993). *O postmodernismu: Postmoderno vysvětlované dětem. Postmoderní situace*. Praha: Filosofický ústav AV ČR, s. 120.

²⁵ Viz Lyotard, J.-F. (1993). *O postmodernismu: Postmoderno vysvětlované dětem. Postmoderní situace*. Praha: Filosofický ústav AV ČR, s. 120-121. (Text zvýraznila R. U.)

1. Pro Freuda je vědění též komplexní kompetencí (dokazuje to i šíře jeho rozhledu, kterou prezentoval ve svém rozsáhlém díle), vždy se snažil vidět člověka v jeho celistvosti a také z něj celistvější bytost prostřednictvím psychoanalýzy učinit – cílem psychoanalytické terapie je spojit části prožívání, které jsou od sebe odtržené, tj. části, se kterými lidé ztratili kontakt. Ostatně etymologie např. anglického slova *lécit, hojit* – „to heal“ a německého „heilen“ odkazuje k „make whole, sound and well“,²⁶ tj. **učinit celistvým**,²⁷ „health“ – *zdraví* znamená **celistvost**.
2. Freudův literární styl, forma, kterou předával své vědění, též obsahuje množství narativních prvků – nejlépe je to vidět na prezentaci kasuistik – jednotlivých ucelených příběhů (zahrnujících často i výklad snů – příběhů z nevědomí).

---

²⁶ Zdroj: <http://www.etymonline.com/index.php?term=heal> (3. 6. 2010)

²⁷ Výraz „heal-all“ (doslova *vyléčit vše*) – je označením *všeléku* a též anglickou obdobou řeckého **Panacea**, což byla řecká bohyně léčení, dcera Asklépia a Epiony, jejíž známější sestrou je např. Hygiena (bohyně zdraví); přídomek „panacea“ v botanice označuje různé „všelčivé“ rostliny – např. odborný latinský název ženšenu zní *Panax ginseng/Panax schinseng*, přičemž právě rodové jméno odvodil r. 1753 Carl Linné z řec. „panacea“, aby tím vyjádřil představu východních národů o léčivých vlastnostech kořenů; dříve se takto označovalo i konopí; *Panacea lapsorum* je lat. název pro arniku (*Arnica Montana*) atp. Zdroj: <http://www.etymonline.com/index.php?term=panacea> (3. 6. 2010)

2. POSTMODERNÍ PSYCHOLOGIE

Po vydání knihy *Struktura vědeckých revolucí* (1962) od **T. S. Kuhna** (ve které Kuhn představil pojem paradigmatu a podal jeho charakteristiky), začali někteří autoři zpochybňovat dosavadní poznatky tzv. společensko-vědních oborů, v čele s předpokladem, že objektivní realita, včetně kultury a člověka, „existuje nezávisle na lidských kognitivních schopnostech“.²⁸ Tato kritika zesílila v 70. letech spolu s nárůstem jistých změn v západním kulturním diskurzu. „Četní myslitelé upozornili na historickou, kulturní, hodnotovou a jazykovou podmíněnost toho, co je považováno za reálné a pravdivé. Začalo se hovořit o *obratu k jazyku*, případně o *kritickém* či *diskurzivním obratu* ve vědách o člověku. Pro celé toto kulturní hnutí se ujal zastřešující název **postmodernismus** (...).“²⁹

Jako hlavní **přesvědčení moderní doby – vědy – psychologie** uvádí slovenská autorka Viera Bačová (2000a, s. 35-36, cit. Plháková, 2006, s. 260-261):

- „Svět, tudíž i svět myslí nebo chování, tj. vnitřní psychické aparáty člověka, jsou – coby součást objektivní reality – poznatelné.
- Oblasti objektivní reality (včetně psychologických a sociálních) mají univerzální vlastnosti, které lze zjistit odhalením principů fungování mysli.
- Pravdu – jednotnou a jedinou – lze zjistit empirickými metodami. „Velká vědecká metoda“ coby rigorózní soubor postupů a pravidel, které všichni vědci používají v podstatě stejně, zabezpečuje objektivní, nestranné a pravdivé poznání v libovolné oblasti objektivní reality.
- Vědecký výzkum včetně psychologického znamená pokrok lidstva, kumulace stále nových výzkumů a poznatků přináší stále lepší a dokonalejší poznání.“

Mezi charakteristická **přesvědčení postmoderní doby – vědy – psychologie** patří tyto:

- „Předmět psychologie (mysl, psychika, subjekt) mizí, a to z toho důvodu, že jazyk nezrcadlí vnější svět, ale je spíše výsledkem sociálních procesů – rétoriky a volby pravidel diskurzu.
- Náš sociální svět vytváří jazyk a interakce. Nelze tudíž předpokládat nezávislou existenci předmětu libovolné sociální vědy.
- Je nemožné zjistit univerzální zákony lidského psychického a sociálního fungování. To, co nazýváme v tradiční psychologii předmětem psychologie, je naše kontinuitní (vnitřní i vnější) konverzace s jinými.

---

²⁸ Viz Plháková, A. (2006). *Dějiny psychologie*. Praha: Grada Publishing, s. 259.

²⁹ Viz tamt., s. 259.

Psycholog musí při svém bádání vždy reflektovat kontext – čas, dobu, historii, situaci, místní pravidla i jedinečnost interakcí.

- Tradiční vědecké metody považuje postmodernismus za zavádějící a ospravedlňující určitý pohled na svět. Jejich údajná záruka pravdivosti spočívá pouze v tom, že potvrzují (resp. nevyvracejí) určité teoretické předpoklady, které samy o sobě vycházejí z určitých hodnot. Z hlediska tradiční moderní vědy lze dokonalé poznání v psychologii získat pouze v takovém vztahu mezi vědcem (zkoumajícím) a subjektem (zkoumaným), ve kterém jsou navzájem odcizení, přičemž údajně nestranný vědec dokáže dospět k pravdivým závěrům. Ve skutečnosti zkoumající pouze vkládá do situace své interpretace a předpojatosti. Z hlediska postmoderní psychologie *neexistují žádná hodnotově neutrální fakta*.
- Velkému příběhu o pokroku lidstva prostřednictvím vědy, zejména pak příběhu o nepostradatelnosti vědecké psychologie, se už vůbec nevěří. V postmoderní době se tento příběh považuje pouze za jeden z příběhů západní kultury v dané historické době. (...)
- Postmoderní psychologie chce zkoumat, jak si člověk vytváří svůj sociální a psychologický svět. Proto se při svém zkoumání zaměřuje na sociální konvence a pravidla. Nezajímá ji tolik, co probíhá v hlavě (psychice) člověka, ale co probíhá v prostředí, ve kterém se psychika nachází.³⁰

Plháková uvádí, že tato Bačová charakteristika postmoderní psychologie je poměrně radikální – v postmoderních textech lze totiž najít „širokou paletu názorů, sahajících od radikálního popírání existence objektivní reality až po umírněná upozornění na to, že na svět lze pohlížet z různých perspektiv. Všechny proudy postmoderní psychologie (...) sdílejí přesvědčení o relativním, proměnlivém a subjektivním charakteru lidského poznávání. Její představitelé také většinou odmítají odcizenou kvantitativní metodologii (...) a dávají přednost kvalitativnímu výzkumu. Postmoderní psychologické směry jsou proto někdy označovány jako **kvalitativní psychologie**.“³¹

---

³⁰ Viz tamt., s. 260-261.

³¹ Viz tamt., s. 261.

2.1 Předchůdci postmoderní psychologie

V této kapitole se budeme zabývat počátky postmoderní psychologie (též kvalitativní, kritické či diskurzivní).

K předchůdcům postmoderní psychologie lze počítat řadu filosofů a psychologů. Lze uvést např.: W. Wundta, F. Brentana, W. Jamese, J. B. Watsona, E. Husserla, G. H. Meada, G. W. Allporta, G. A. Kellyho či P. Ricoeura. „Kromě výše zmiňovaných autorů by bylo možné psát o Piagetovi, Vygotském, o představitelích lingvistického strukturalismu či o celé plejádě významných filozofů.“³²

Nyní si uvedeme některé myšlenky těchto autorů, jež se vztahují k postmoderní (kvalitativní) psychologii. Následující text vychází z knihy *Qualitative Psychology: A Practical Guide to Research Methods*.³³

Hlavní zájem raných experimentálních psychologů se soustředil na odhalování povahy vztahu mezi vnějším a vnitřním světem. Patřil k nim i **Gustav Theodor Fechner** (1801–1887). Zakládajícím dílem experimentální psychologie jsou jeho *Základy psychofyziky* (*Elemente der Psychophysik*, 1860). Od samého počátku se o Fechnerově knize vedly vědecké spory; některé se zaměřovaly na detaily v metodologii, ale například William James byl jedním z psychologů, kteří považovali celý projekt psychofyziky za zcela bezcenný. Lidská schopnost verbálně sdělovat počítky elementární povahy tak jak to prováděl Fechner, je u složitějších výzkumů velice problematická.³⁴

Propracovanější pokus o analýzu zkušeností můžeme najít v knize *Fyziologická psychologie* (*Physiologische Psychologie*, 1874), jejímž autorem je **Wilhelm Maximilian Wundt** (1832–1920). Wundt věřil, že vědomá zkušenost se skládá z jistých elementů (počítků, představ a pocitů), které jsou rozličně kombinovány. Cílem výzkumu pak bylo definovat tyto prvky a popsat uspořádání jejich vzájemných vztahů. Nicméně experimentální výzkum povahy těchto elementů a zákonů jejich vztahů závisel na ústním sdělení účastníků výzkumu o

---

³² Viz tamt., s. 262.

³³ Ashworth, P. (2003): *The Origins of Qualitative Psychology*. In Smith, J. A. (Ed.), *Qualitative Psychology: A Practical Guide to Research Methods* (s. 4-24). London: SAGE Publications.

³⁴ Srov. Ashworth, P. (2003): *The Origins of Qualitative Psychology*. In Smith, J. A. (Ed.), *Qualitative Psychology: A Practical Guide to Research Methods* (s. 4-24). London: SAGE Publications, s. 5-6.

jejich sebezpozorování – *introspekci*, jež byla hlavní výzkumnou metodou. U introspektivní metody se od počátku vedly spory o její spolehlivost.³⁵

Franz Clemens Brentano (1838–1917) vytvořil zcela jiný přístup k bezprostřední zkušenosti – spíše než na sledování uspořádání statických částí nahlížel na vědomou zkušenost jako na proces; prožívání je *aktem*. Určujícím znakem vědomé aktivity je pro Brentana (a později i pro Husserla a fenomenology) její *intencionalita*, což je terminus technicus poukazující na vnitřní „příbuzenství“, vztaženost vědomí k předmětu jeho pozornosti – *vědomí je vědomím něčeho*. Psychologie má podle Brentana za úkol vykreslit různé způsoby, jimiž se může vědomí vztahovat ke svým předmětům.

Tohoto úkolu se zhostil též jeho současník, **William James** (1842–1910), ve svém základním díle *Principy psychologie* (*Principles of Psychology*, 1890). Byť tato kniha nepřináší nové výzkumné důkazy, inspirovala svým systematickým pohledem na psychologické záležitosti v některých směrech více, než experimentální práce jeho soudobých výzkumníků. Nalézáme zde popis zkušenosti odlišný od Wundtova: zatímco Wundt usiloval o nalezení elementů, které po slučování se různými způsoby vytvářejí souhrn zkušenosti v určitém čase, James tento *atomismus* odmítal ve prospěch pokusu popsat klíčové znaky celého pole vědomí (*field of awareness*), pojímaného v jeho celistvosti. James popsal vědomí jako plynulý proces, který má své vlastní náměty, uvnitř nichž dostávají nynější ohniska pozornosti svůj význam. Tak je obsah vědomí v konkrétním okamžiku fází osobního *proudu*. Význam určitého předmětu vědomí není dán jen jeho vztahem k vnějšímu předmětu, ale též jeho vztahem k probíhajícím námětům mého uvědomování – jeho osobní důležitostí pro mě.

Předmět vědomí získává svůj význam do velké míry z „aureoly vztahů“, se kterými je propojený – jeho „*psychickým podtextem*“. Také Husserl později směřoval k podobné myšlence: „*horizontu*“ *fenoménu*, to jest předmět vědomí je ovlivněný skutečně celým předivem jeho významných souvislostí se světem zkušenosti. Výběr je pro Jamese také rysem vědomí: z dostupných předmětů pozornosti se v určitý čas jeden stává ústřední, zatímco jiné jsou odsunuty na periferii pozornosti – zde vidíme určitou podobnost s gestaltistickým dělením percepčního pole na figuru a pozadí.

Jamesův přístup k vědomí pokračuje v následující kapitole *Principů*, která je věnována jáství („self“). Jáství James považuje za velmi obtížné téma, avšak dopodrobna projednává

---

³⁵ Srov. tamt., s. 6.

rozdíl mezi *já jakožto objektem myšlení*³⁶ (resp. sebepojetí – anglicky „self-concept“), a *já jako toho, kdo si je tohoto sebepojetí vědom*³⁷. Jak říká James, já je „zdvojené“, *duplexní* a zahrnuje jak: a) já, které můžeme chápat jako pojem, já jako známé já (anglicky „me“) a b) já jako to, které *má* toto poznání (anglicky „I“). Ono první já („me“) má, jak se ukazuje, komplexní strukturu samo o sobě. Přehledně toto členění shrnuje Plháková (2006):

„James dále rozlišil **já poznávající** (anglicky „I“), které je vlastním subjektem duševního dění, a **já poznávané** (anglicky „me“). Já poznávané je podle něj souhrnem všeho toho, co člověk může označit jako jeho („his“). (...) James rozdělil já poznávané na tři složky, kterými jsou materiální, sociální a duchovní já.“³⁸

James popisuje základní fenomenologii já, která byla rozvinuta autory jako jsou G. H. Mead či Gordon Allport, podrobnou analýzu komplikovaného procesu vzniku zkušenosti z jednotlivých počitků pak podává Husserlova fenomenologie. Z Jamesova díla čerpal i behaviorismus a za svého předchůdce ho pokládají též představitelé transpersonální a evoluční psychologie.

John Broadus Watson (1878 – 1958), zakladatel behaviorismu, jehož výchozím paradigmatickým je schéma **stimulus – reakce (S-R)**. Watson a raní behavioristé ostře *kritizují metodu introspekce*, neboť její výsledky je podle nich obtížné, ne-li nemožné replikovat, data takto získaná jsou nestabilní a nejasná, z čehož Watson vyvozuje „poněkud nelogický závěr, že se psychologové musí vzdát všech zmínek o vědomí a mentálních stavech. Měli by podle něj studovat pouze jevy, které lze pozorovat, případně kvantifikovat, tedy fakta chování (...).“³⁹ Zvláště velkou nelibost u Watsona vzbuzoval termín vědomí, jehož vědeckou nepřijatelnost v roce 1929 v polemice s Williamem McDougalem zdůvodnil tím, že jde o pouhý *neověřitelný předpoklad* nepřístupný pozorování.⁴⁰

Zdá se, že problém nebyl ani tak v tom, že by „introspekcionisté“ špatně formulovali pojem vědomí, nebo že by vědomí mohlo být zamítnuto jako neskutečné. Vědomí jednoduše nebylo přístupné objektivní analýze. Tento historický posun nebyl nejšťastnější, neboť vyřadil ze hry několik myšlenkových linií, které jsou po propracování nápomocny rozvoji kvalitativní

---

³⁶ Jde o „me“: já jako objekt, já poznávané, zahrnující schopnost sebereflexe – vědomého sebepoznávání a sebehodnocení.

³⁷ Jde o „I“: já jako subjekt, já poznávající, „činné já“, o uvědomění si své jedinečnosti.

³⁸ Viz Plháková, A. (2006). *Dějiny psychologie*. Praha: Grada Publishing, s. 97.

³⁹ Viz tamt., s. 157.

⁴⁰ Srov. tamt.

psychologie. Když se psycholog soustředí na objektivní podněty a měřitelné odpovědi, je odvrácena pozornost (mimo jiné) od následujících oblastí:

- *Perspektiva „první osoby“*. Výpovědi o psychologických událostech mohou být postaveny pouze ve třetí osobě – z pohledu pozorovatele spíše než aktérů samotných.
- *„Vnímavostní“ přístup (the perceptual approach)*. Behaviorismus nebere úvahu stanovisko účastníka výzkumu. I další způsoby intencionality vědomí – myšlení, usuzování, věnování pozornosti a její přepínání z jedné věci na druhou atp. – nemohou být řádně rozlišovány a zkoumány, neboť behaviorismus si nedovoluje brát v úvahu vztah mezi vědomím a objekty jeho uvědomění.
- *Idiografický přístup*.⁴¹ Behavioristický výzkum, jakkoli pamatuje na „individuální rozdíly“ v důsledku rozdílu v historii posilování jednotlivců, nemůže považovat studium lidí v jejich jedinečnosti za ospravedlnitelný vědecký počin – objektivita by byla ohrožena.
- *Smysl / význam (meaning)*. Behaviorismus obětoval smysl. V hledání objektivních a pozorovatelných příčin chování se význam, který má situace pro danou osobu, jako téma výzkumu vytratil. Obdobně byla vlastní vysvětlení osob o jejich zkušenosti považována za *verbální chování* – to jest odpovědi bylo potřeba vysvětlit z hlediska jejich příčin, spíše než jako pochopitelných a smysluplných v jejich vlastních podmínkách.
- *„Sociální příbuzenství“ (social relatedness)*. To bylo jednoduše vidět v termínech podnět-reakce: ostatní lidé jsou důležitým zdrojem podnětů a odpovědi člověka na ně budou mít pravděpodobně významné odezvy. Ale lidé nebyli viděni jako odlišní od jiných předmětů tvořících prostředí jedince; behavioristé nebyli schopni rozpoznat sociální povahu (*social nature*) lidské bytosti. A zejména nebyli schopni plně rozpoznat sociální *konstrukci* lidské skutečnosti.⁴²

Ve výsledku nám témata, která behaviorismus přehlížel, poskytují cenný seznam námětů, které jsou centrální pro kvalitativní cítění v psychologii.⁴³

Behaviorismus později vytvořil alianci s kognitivní psychologií, přičemž kognitivní psychologie může být viděna jako kritika popření vnitřních procesů, neboť dovoluje studium vnímání, paměti, myšlení atp. (pionýrským příspěvkem byla např. Neisserova *Kognitivní psychologie* z r. 1967). Kognitivní psychologie si však zachovala kvazi-behavioristickou metodologickou vazbu k vnějším, měřitelným a pozorovatelným proměnným. V podstatě novost kognitivní psychologie spočívá v rozvíjení modelů vnitřních procesů na podkladě toho, co bylo navenek pozorovatelné. Sledováním „mentální aktivity“ jako *toky informací* začali

---

⁴¹ Idiografický přístup je zaměřený na individuální a specifické rysy jedinečné a konkrétní osobnosti.

⁴² Srov. Ashworth, P. (2003): *The Origins of Qualitative Psychology*. In Smith, J. A. (Ed.), *Qualitative Psychology: A Practical Guide to Research Methods* (s. 4-24). London: SAGE Publications, s. 9.

⁴³ Viz tamt., s. 10.

kognitivní psychologové testovat modely fungování mentálních mechanismů (pozornosti, vnímání, myšlení, paměti atd.) prostřednictvím manipulace s mimořádně jemnými aspekty prostředí za účelem vytvoření předpovídaných odpovědí.

Metodologický přístup kognitivní psychologie stojí za zvážení, neboť se často diskutuje o tom, že tento směr udělal přednost ze sterilního objektivismu behavioristů a dovolil výzkumu znovu se obrátit k vědeckému zkoumání celé šíře lidské zkušenosti. Když se však znovu podíváme na seznam námětů, kterým behaviorismus odpíral místo ve svém výzkumu, je patrné, že kognitivní psychologie přímo řeší jen některé z nich. A tak jak behaviorismus, tak kognitivní psychologie *sdílí skrytý pozitivismus*.

Místo behaviorismu v dějinách spočívá v jeho paradigmaticky zdrcující kritice introspektivní psychologie. Alternativní přístup k tomuto problému byl takový, který nezavrhoval zkušenost, ale hledal místo toho propracovanější přístup k ní – jde o fenomenologii a existencialismus.⁴⁴

Fenomenologie Edmunda Husserla

Zakladatel fenomenologie, **Edmund Husserl** (1859 – 1938), měl základní cíl, který je třeba při posuzování jeho díla a jeho významu pro psychologii mít zřetelně na vědomí. Ačkoli byl kritický jak vůči introspektivní experimentální psychologii Wundta, tak vůči pozdější behavioristické alternativě, jeho cílem nebylo v první řadě reformovat psychologii. ***Chtěl poskytnout pevný základ všech disciplín*** – věd, umění a duchověd – a to ustavením významu jejich nejzákladnějších konceptů. Byl přesvědčený, že nejen psychologie, ale všechny vědecké obory postrádají metodu, která by povahu jejich základních konceptů etablovala.

Podle Husserla je příznačné, že běžné pojmy (výrazy „selského rozumu“) byly používány jako by byly technickými termíny. Husserl proto navrhl ***metodu fenomenologie***, která měla umožnit základním konceptům jejich precizní ustavení a dát tím pevný základ každé vědě. Konkrétně psychologii považoval Husserl za vědu, která se *odklonila od konkrétní zkušenosti* a vytváří ukvapeně abstraktní a neověřené koncepty – jeho heslem bylo *vrátit se k věcem samým*, tak jak jsou zakoušeny.⁴⁵

---

⁴⁴ Srov. tamt., s. 10.

⁴⁵ Srov. tamt., s. 12.

Ústředním bodem Husserlova filosofického programu bylo **zamítnutí předpokladu, že existuje něco za, pod či základnějšího než je zkušenost sama**, co bychom měli okamžitě hledat. Naopak Husserl tvrdil, že to co se jeví, by mělo být bráno jako „skutečnost“ a měli bychom tedy začít naše zkoumání tím, co je zakoušeno. Možná, že později bude pro vědy nezbytné vytvořit hypotézy o tom, co leží „pod povrchem“ (tak jako u fyzikálních věd) a co by vysvětlilo to, co zakoušíme, nicméně fenomenologie by se měla zabývat bezprostřední skutečností, věcmi samými tak, jak se nám jeví, tj. *fenomény*.⁴⁶

Z výše uvedeného je patrné, že ani **psychoanalytický koncept nevědomí** by v tomto smyslu nešel fenomenologické kritice, neboť nevědomí nemůžeme zakoušet „přímo“, na jeho existenci můžeme usuzovat prostřednictvím snů, chybných výkonů atp. Navíc jako něco, co je skryto *pod* či *za* naší zkušeností, není podle fenomenologie pravým *fenomémem*.

Pro fenomenologii je jednotlivec činitelem, uvědomujícím si sebe sama, jehož zkušenost musí být studována z pohledu „první osoby“. Od Husserla tak máme kritiku psychologie přicházející z opačné strany než od Watsona a behavioristů. Fenomenologická filosofie nám ukazuje směr, jakým se dá dělat psychologie, která je kvalitativní, dbá na osobní významy, jenž pro člověka situace má, je tudíž „anti-pozitivistická“ a soustředí se na cenný ústřední pojem – přirozený svět (*lifeworld*).⁴⁷ Následně „existenciální fenomenologové“, jako např. raný Heidegger, Merleau-Ponty a Sartre, rozvinuli fenomenologii způsobem, který klade důraz na tento přirozený svět.

Zejména v americkém kontextu byly fenomenologie a existencialismus spojovány s „humanistickou psychologií“. Cílem tohoto volného seskupení psychologů bylo rozvinout způsob pěstování vědního oboru, který by se vyhnul determinismu ze strany behaviorismu a (jak se domnívali) též psychoanalýzy. Determinismus zde znamená stanovisko, že lidské chování a zkušenost by měly být považovány za nevyhnutelný výsledek souboru proměnných (někdy vnitřních, jindy vnějších), které působí na člověka v daném čase. V determinismu, přísně vzato, není místo pro podíl člověka na tom, jak bude jednat. Vážné znepokojení nad tím, že psychologie by neměla být takto deterministická, vedlo řadu autorů, zejména Bühlerovou (1971), Maslowa (1968) a Rogerse (1967) k volání po „třetí

---

⁴⁶ Srov. tamt., s. 12. Pozn. Ashworth základní tezi fenomenologie shrnuje v konstatování, že „narcisy jsou ve skutečnosti jiné pro potulného básníka, než pro zapáleného zahradníka.“ (Tamt., s. 13.)

⁴⁷ Srov. tamt., s. 13.

síle“ v psychologickém myšlení, aby odstranili anti-humanistické tendence tradiční psychologie.⁴⁸ (V tomto smyslu by tedy humanistická psychologie mohla být částečně považována za kritickou psychologii.)

Od humanistické psychologie jsme se dostali ke kritické/postmoderní psychologii, o jejichž vlastních počátcích pojednávají následující řádky:

„Postmoderní psychologie čerpá nejen z filozofie, ale také z antropologie, sociologie, lingvistiky a řady dalších vědních oborů. K jejímu vzniku v nemalé míře přispěli sociální psychologové, kteří v 60. letech začali ostře kritizovat stav svého oboru. K významným předchůdcům postmoderní psychologie patří G. H. Mead, G. W. Allport a G. A. Kelly.

Americký filozof a psycholog **George Herbert Mead** (1863–1931) je jedním z tvůrců tzv. **symbolického interakcionismu**, který při utváření já (self) připisuje rozhodující význam společenským procesům. Podle Meada jsou symbolické, zejména jazykové interakce mezi pečující osobou a dítětem zdrojem jeho mentality. (...) Význam svých aktivit dítě poznává teprve na základě postupné internalizace pravidel sociálních interakcí (v Meadově terminologii her)⁴⁹, požadavků a očekávání druhých lidí. V tomto procesu hraje rozhodující roli systém sociálně sdílených jazykových symbolů. Meadův předpoklad, že symbolické interakce předcházejí vzniku já a myšlení, má dva zásadní důsledky:

1. *Vnější dorozumívání a vnitřní přemýšlení jsou si velice podobné.* Při internalizaci jazyka není zvnitřňován systém symbolů, ale spíše proces konverzace s druhými lidmi, k níž symboly neoddělitelně patří.
2. *Také já (self) vzniká v průběhu zvnitřňování symbolických interakcí.* Schopnost sebereflexe se vyvíjí na základě reakcí druhých lidí na dětské chování (Smith, 1993, s. 17, cit. Plháková, 2006, s. 261–262).

Meadovo dílo je spolu s etnometodologií Harolda Garfinkela a filozofií Ludwiga Wittgensteina jedním ze zdrojů diskurzivní psychologie Pottera a Edwardse (...). Ze soudobého hlediska lze Meada pokládat za raného sociálního konstrukcionistu.⁵⁰

Gordon Willard⁵¹ Allport

„**Gordon William Allport** (1897–1967) prožil svá nejplodnější odborná léta v době, kdy na americké akademické půdě dominoval behaviorismus. Projevil tedy značnou myšlenkovou nezávislost, když vytvořil teorii osobnosti, podle které se každý člověk vyznačuje jedinečnou individuální konfigurací psychických tendencí a rysů. Allport nesouhlasil s názorem Hanse Eysencka, že vědci by měli zkoumat jedince jako průsečík určitého počtu obecných kvantitativních proměnných. V roce 1962 Allport v článku ‚The general and the unique in psychological science‘ rozlišil tzv. **nomotetický** a **idiografický přístup**. Nomotetický přístup (reprezentovaný Eysenckem) předpokládá, že chování určité osoby je výsledkem působení obecných zákonů, jejichž odhalování je

⁴⁸ Srov. tamt., s. 13. Pozn. Tradiční psychologii je zde míněna psychoanalýza a behaviorismus.

⁴⁹ Což připomíná Ludwiga Wittgensteina a jeho koncept „jazykových her“.

⁵⁰ Viz Plháková, A. (2006). *Dějiny psychologie*. Praha: Grada Publishing, s. 261–262.

⁵¹ V pramenech jsem našla obě podoby prostředního jména, **Willard** i **William**.

hlavním cílem vědy. Idiografický přístup naproti tomu chápe každého člověka jako jedinečný ‚případ‘; zaměřuje se na vnitřní interakci rysů, hodnot a životních plánů, formujících svébytný osobnostní vzorec či systém (Smith, 2003, s. 14, cit. Plháková, 2006, 262.).“

Allport byl jedním z průkopníků tzv. humanistické psychologie, do které vnesl personalistickou teorii německého psychologa W. Sterna.

K psychologii motivace přispěl Allport tzv. *teorií funkční autonomie*,⁵² podle níž je motivace dospělých nezávislá na primárních motivech dětí a zvířat. Tím se postavil proti psychoanalytickým i behavioristickým teoriím. Jeho koncepce osobnosti jako dynamické organizace motivačních systémů, návyků a zaměření určovaných perspektivou přání, cílů a možností silně ovlivnila studium psychické regulace činnosti člověka. Napsal mj. knihu „Osobnost – psychologický výklad“ (*Personality. A psychological interpretation*).⁵³

Allport zamítal jak psychoanalytický přístup k osobnosti, o kterém se domníval, že jde často příliš do hloubky, tak behavioristický přístup, o kterém si naopak myslel, že nejde dostatečně hluboko. Zdůrazňoval jedinečnost každého jednotlivce a *důležitost přítomného kontextu*, jako protikladu k uplynulé minulosti, pro porozumění osobnosti.⁵⁴

Historka o setkání s Freudem

Allport vyprávěl příběh o svém setkání s Freudem ve svém autobiografickém spisu *Pattern and Growth in Personality* (1961) Tehdy ještě jako mladík – čerstvý absolvent, navštívil ve Vídni již proslulého Dr. Sigmunda Freuda. K zahájení rozhovoru při setkání s Freudem Allport vylíčil, jak ve vlaku na cestě do Vídně potkal malého chlapce, který se bál, že se ušpiní. Odmítal si sednout vedle kohokoli špinavého, navzdory opětovným ujištěním jeho matky. Allport naznačil, že se tento chlapec svému strachu ze špíny možná naučil od své matky, velmi upravené a zjevně značně panovačné. Poté, co Freud Allporta chvíli sledoval, se jej zeptal: „A ten malý chlapec jste byl vy?“⁵⁵

⁵² *Funkční autonomie* je termín formulovaný v oblasti psychologické motivace poprvé R. S. Woodworthem a upravený G. W. Allportem pro vyjádření povahy hybných mechanismů lidského chování. Podle teorie funkční autonomie může vyšší potřeba nabýt nezávislosti na nižších potřebách, a tak působit proti jejich převaze; motivace chování dospělých je tedy nezávislá na primární motivaci zjištěné u dětí a vyšších živočichů. Svým dosahem popírá tato teorie jak behaviorismus, tak koncepce hlubinné psychologie. Zdroj: http://www.cojeco.cz/index.php?detail=1&id_desc=28311&title=funk%ED%20autonomie&s_lang=2 (10. 3. 2010)

⁵³ Zdroj: http://www.cojeco.cz/index.php?detail=1&s_lang=2&id_desc=2418&title=Allport (10. 3. 2010)

⁵⁴ Zdroj: http://en.wikipedia.org/wiki/Gordon_Allport (10. 3. 2010)

⁵⁵ Zdroj: http://en.wikipedia.org/wiki/Gordon_Allport (10. 3. 2010) Na Internetu koluje i obdobné znění téže události, místo vlaku tu však Allport cestoval autobusem: V Allportových životopisech je po každé zmiňována následující příhoda: když mu bylo dvaadvacet let, odcestoval do Vídně a domluvil si setkání se slavným Sigmundem Freudem! Když přijel do Freudovy ordinace, Freud jednoduše seděl a čekal až Gordon začne. Po chvíli když už Gordon nemohl snést to ticho, vybreptl postřeh, kterého si všiml na cestě k Freudovi. Zmínil se, že v autobuse viděl malého chlapce, který byl velmi rozčilený, když se měl posadit na místo, kde před ním seděl špinavý starý muž. Gordon si pomyslel, že toto bylo pravděpodobně něco, co se chlapec naučil od své matky, velmi upravené a zjevně značně panovačné. Freud, místo toho, aby to přijal jako prostou poznámku, to vzal jako výraz nějakého hlubšího, nevědomého pochodu v Gordonově mysli a zeptal se: „A ten malý chlapec jste byl vy?“ Zdroj: <http://webpace.ship.edu/cgboer/allport.html> (10. 3. 2010)

Allport zakusil Freudův pokus redukovat tento malý výsek pozorované interakce na nějakou nevědomou příhodu z jeho vlastního vzdáleného dětství jakožto pohrdající jeho současnými motivy, záměry a prožitky. Sloužilo mu to jako připomínka toho, že psychoanalýza má sklon k rýpání se příliš hluboko jak v minulosti, tak v nevědomí, přehlížejíce v metodě často důležitější vědomé a bezprostřední aspekty zkušenosti. I když Allport nikdy nepopíral, že nevědomé a historické proměnné mohou hrát roli v psychologii člověka (částečně též u nedospělých a duševně nemocných), jeho vlastní práce vždy zdůrazňovala vědomé motivy a aktuální kontext.

Tuto anekdotickou příhodu můžeme nyní kriticky okomentovat: jakkoli oprávněně zde může Allport Freudovi vytýkat redukcionismus, má podobný způsob uvažování jaký zde byl ilustrován v psychoanalytickém myšlení své místo. Allport sice na základě svých slov uvedl historku z vlaku „to break the ice“ – tj. k „zahájení rozhovoru“ či „překonání počátečních obtíží“, doslova „k prolomení ledu“, lze se však domnívat, že uvedení právě této konkrétní příhody (byť aktuální nebo snad právě proto) to, že se ji mluvčí rozhodl sdělit a fakt, že ji sdělil na úvod setkání s význačným psychoanalytikem, jehož reakce se snad dá částečně očekávat, má svůj význam. Allport vytýkal Freudovi redukcionismus, přičemž *redukcionismus* je podle výkladu tohoto pojmu „snaha zjednodušit komplexní jevy do jednoduchých, dále již neanalyzovatelných elementů, částí, jednotek, ze kterých se daný jev skládá nebo jež ho zapřičiňují, v přírodních vědách bývá nosný, v humanitních vědách diskutabilní až sporný“.⁵⁶

Freud ve svém dotazu „A ten malý chlapec jste byl vy?“ vycházel z již *redukováného* Allportova sdělení. To, na co se zde snažíme poukázat je fakt, že redukce je v běžném životě nutná a nezbytná, že redukuje neustále – též Allport redukoval svou cestu k Freudovi (jistě dlouhou a naplněnou všelijakými zážitky) na příhodu ve vlaku. Psychoanalytickým předpokladem je tedy domněnka, že to, že tato epizoda mluvčího zaujala natolik, že se ji rozhodl sdělit, *není náhodné*, to, že ji mluvčí uvedl na počátku důležitého setkání *není náhodné*, to, že ji vyprávěl psychoanalytikovi *není náhodné* (adresát mohl předpokládat, že mluvčí od něj bude nějakou interpretaci očekávat a naopak mluvčí mohl čekat, že adresát mu nějaký výklad poskytne). Freud mohl na základě svých zkušeností z psychoanalýzy předpokládat, že daná historka má svůj význam a jeho pokus o psychoanalytický výklad tedy byl pochopitelný. Je otázka, nakolik byl mluvčí na tento „výklad“ připraven a zda-li tato interpretace nebyla předčasná (podle Allportovy reakce se zdá, že připraven nebyl).

Druhou Allportovou výhradou vůči psychoanalýze je to, že se šťourá příliš hluboko jak v minulosti, tak v nevědomí. Allportovo vyprávění se podle něho týkalo pouze aktuální události, ale Freud svůj pohled obrátil k minulosti a navíc z vědomého obsahu usuzoval na možné nevědomé implikace (což je však předvídatelný psychoanalytický postup).

Allport pojímal osobnost jako jedinečnou a neopakovatelnou entitu, v jejímž životě se uplatňují především *vnitřní síly*, které se stávají ústřední motivací jedince. Charakteristickým rysem tohoto pojetí je důraz na zaměření lidské osobnosti do budoucnosti – o životním slohu jedince nejvíce vypovídá jeho *pohled do budoucna*.⁵⁷

„Vypracoval rovněž testy hodnotového systému člověka. (...) Je považován za klasika rysové koncepce osobnosti. (...) Byl přesvědčen, že povahový rys jedné osoby je jen podobný, nikdy ne totožný s rysem osoby druhé, i když mu dáváme z nedostatku slovního vyjádření stejný název. *Lakota* je příkladem povahového rysu, ale každý lakomec je jinak lakomý.

---

⁵⁶ Zdroj: <http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/redukcionismus> (10. 3. 2010)

⁵⁷ Zdroj: <http://rudolfkohoutek.blog.cz/0811/personalisticka-psychologie> (10. 3. 2010) Pozn. V podobném duchu hovořili např. psychologové Matějček a Langmeier o *potřebě otevřené budoucnosti* neboli *potřebě životní perspektivy*.

Totožnost určité osobnostní vlastnosti u dvou individuí není nikdy dokonalá, poněvadž, není-li jiných rozdílů, je táž vlastnost u každého zařazena do jiné osobní *souvislosti*.

Allport zdůrazňoval vliv sociálních procesů na vývoj osobnosti a zároveň vyzvedával důležitost svobodné vůle a osobní odpovědnosti. Člověk je podle něho motivován více *sociálními faktory* (např. skupinami a jinými lidmi) než fyziologickými vlivy (např. temperamentem). Postrádal ve společnosti a v humanitních vědách po druhé světové válce větší důraz na „*homo ethicus*“ tj. na člověka jako bytost morální, mravní... Zdůrazňoval **význam etických norem pro sociální psychologii**; byl jedním z představitelů personalistické psychologie⁵⁸, bývá též řazen mezi humanistické psychology. Z výše uvedeného textu je patrná obrovská šíře Allportových profesních zájmů a inspirativnost jeho myšlenek (nejen) pro postmodernisty.

Dalším z předchůdců postmoderní psychologie je **George Alexander Kelly** (1905–1967), který je známý svou **teorií osobních konstruktů**. Podle Kellyho „lidé nejednají v souladu s tím, jaký svět skutečně je, ale podle svých konstrukcí o tomto světě;“⁵⁹ podle něj má sice každý člověk své vlastní pojetí různých událostí, ale zároveň se zajímá i o konstrukty ostatních. „Lidé se tedy vztahují k realitě na základě svého vlastního vyvíjejícího se systému konstruktů, který je ovlivněn interakcí s druhými lidmi. Já je přitom konstrukt stejného druhu, jako všechny ostatní. Kelly je jedním z tvůrců tzv. **konstruktivismu**, jehož stěžejní tezí je, že každý člověk si ve své mysli sám vytváří svět, ve kterém existuje (Smith, 2003, s. 17–18, cit. Plháková, 2006, s. 262).“⁶⁰

---

⁵⁸ „**Personalismus a charakterologie** pokládá osobnost (či osobu) za nejvyšší hodnotu a zároveň zdroj všech hodnot. Jedinec by měl realizovat svoje „vnitřní já“, které je jedinečné a neopakovatelné. Individuální život má svůj hluboký smysl. Psychologové musí brát zřetel k individuální historii a svérázu jedince. Svéráz jedince po stránce psychické je mnohem větší než po stránce tělesné. Tělověda se bez typologie neobejde, ale psychologie osobnosti by se podle personalistických psychologů bez typologie obejít mohla a asi i měla. Personalismus je směr kritizující elementovou psychologii i behaviorismus a tvarovou či celostní psychologii. *Osobnost odmítá členit na elementy a funkce. Osobnost pokládá za specifickou jednotu, neredukovatelnou na její části.* Základní znaky osobnosti jsou podle personalistů **jednota v mnohosti (unitas multiplex), struktura, účelné působení a jedinečnost (svéráznost)**. Kritika tvarové (gestaltistické) psychologie tkví v tezi „kein Gestalt ohne Gestalter“. Zakladatelem personalismu je americký filozof a psycholog německého původu, významný systematik **William Louis Stern** (1871–1938). Zdroj: <http://rudolfkohoutek.blog.cz/0811/personalisticka-psychologie> (10. 3. 2010)

⁵⁹ Viz Plháková, A. (2006). *Dějiny psychologie*. Praha: Grada Publishing, s. 262.

⁶⁰ Viz tamt., s. 262.

2.2 Hlavní představitelé postmoderní psychologie

Postmoderní psychologie zdaleka není jednolitým proudem; jejími nejnámějšími inspirátory v oblasti rodinné psychoterapie jsou Bateson, Maturana a Varela, kritická psychologie čerpá např. z myšlenek Foucaulta a Derridy a za nejvýraznějšího zástupce sociálního konstruktivismu lze považovat Gergena.

Gregory Bateson (1904-1980)

Zabýval se mj. studiem komunikace (a to nejen u lidí, ale též u zvířat – např. chobotnic, delfínů a velryb), přičemž spolu se svými kolegy z Palo Alta odhalil zvláštnosti v komunikaci rodin schizofreniků – tzv. *dvojně vazby* (*double bind*).⁶¹ Jako teoretický základ jim při tom posloužila *teorie logických typů* z r. 1910, představená v knize *Principia mathematica* spoluautorů **Alfreda Northa Whiteheada** a **Bertranda A. W. Russela**.

Zaujal mě komentář Plhákové ke článku *Toward a theory of schizophrenia*, ve kterém autoři vykreslili ženy-matky jako „bezcitné patogenní agens, bojící se intimních kontaktů se svým dítětem-obětí, zakrývající svou úzkost a nepřátelství vůči němu předstíranou láskou“,⁶² zatímco muži-otcové „jsou naproti tomu zbaveni jakékoliv odpovědnosti za osud svých dětí“.⁶³ Tato *nereflektovaná misogynie* by byla vadou na kráse jejich objevu, jednostrannost v obviňování jednoho pohlaví oproti druhému je v rozporu se snahou postmoderny po pluralismu a polyvalentnosti životních a kulturních forem. Myslím, že by bylo zajímavé zhodnotit i podíl mužů-otců na vytváření dvojných vazeb v rodinách schizofreniků či jejich roli ve fungování takovýchto rodin, neboť takováto nevyváženost pohlaví ve výzkumu (který mimochodem prováděl čistě mužský tým) je vodou na mlýn feministické kritice převahy androcentrismu (nejen) v psychologii.

---

⁶¹ Bylo to v článku *Toward a theory of schizophrenia* (1956) týmu z Palo Alta: Batesona, Jacksona, Haleyho a Weaklanda.

⁶² Viz Plháková, A. (2006). *Dějiny psychologie*. Praha: Grada Publishing, s. 265.

⁶³ Viz tamt.

U Batesona lze ale najít celou řadu aspektů, jež jsou vlastní postmoderní psychologii. Pokud bychom se měli vrátit k **přesvědčením postmoderny** podle Bačové (2000a, s. 35-36, cit. Plháková, 2006, s. 260-261)⁶⁴ – v následujícím textu vyznačených itálikou, pak většina z nich konvenuje s Batesonovými zjištěními:

- *Náš sociální svět vytváří jazyk a interakce. Nelze tudíž předpokládat nezávislou existenci předmětu libovolné sociální vědy.* To, že náš sociální svět vytváří jazyk a interakce je základním předpokladem Batesonovy diferenciaci sociálních skupin (schizogeneze – patří sem symetrická diferenciaci a komplementární diferenciaci i metakomplementární vztah) i nauky o dvojné vazbě (včetně „vztahových pastí“ takovéto komunikace).
- *Je nemožné zjistit univerzální zákony lidského psychického a sociálního fungování. To, co nazýváme v tradiční psychologii předmětem psychologie, je naše kontinuitní (vnitřní i vnější) konverzace s jinými. Psycholog musí při svém bádání vždy reflektovat kontext – čas, dobu, historii, situaci, místní pravidla i jedinečnost interakcí.* – Platí výše popsané. Pro upřesnění dodáme, že byť se Bateson pokoušel nalézt univerzální zákony lidského psychického a sociálního fungování, byl si vědom toho, že jde o naši kontinuitní konverzaci s jinými a navíc do tohoto schématu přidal i interakci s prostředím.⁶⁵
„Obecné aspekty teorie komunikace navržené Batesonovou paloaltskou výzkumnou skupinou znamenaly rozhodující podnět pro rozvoj **komunikační a rodinné terapie**, která patří mezi vlivné směry postmoderní psychologie.“⁶⁶
- *Tradiční vědecké metody považuje postmodernismus za zavádějící a ospravedlňující určitý pohled na svět. Jejich údajná záruka pravdivosti spočívá pouze v tom, že potvrzují (resp. nevyvracejí) určité teoretické předpoklady, které samy o sobě vycházejí z určitých hodnot. Z hlediska tradiční moderní vědy lze dokonalé poznání v psychologii získat pouze v takovém vztahu mezi vědcem (zkoumajícím) a subjektem (zkoumaným), ve kterém jsou navzájem odcizení, přičemž údajně nestranný vědec dokáže dospět k pravdivým závěrům. Ve skutečnosti zkoumající pouze vkládá do situace své interpretace a předpojatosti. Z hlediska postmoderní psychologie **neexistují žádná hodnotově neutrální fakta**. O tom, že zkoumající vkládá do situace své interpretace a předpojatosti svědčí zřejmě i poněkud misogynní ráz výzkumu o dvojné vazbě (viz výše). K podobným závěrům dochází Batesonova epistemologicko-ontologická zkoumání ze 60. a 70. let, podle nichž je každý člověk spoután řadou „epistemologických a*

⁶⁴ Viz Plháková, A. (2006). *Dějiny psychologie*. Praha: Grada Publishing, s. 260-261.

⁶⁵ K tomu podrobněji Plháková: „Bateson kritizuje Darwinovu teorii, podle níž je jednotkou přežití rodina, živočišný druh či čeleď, jejichž členové svádějí s ostatními neúprosný boj o existenci. Podle Batesona je jednotkou přežití spíše **organismus plus prostředí**. (...) Jinak řečeno, jednotkou přežití je **živý systém** čili **mysl**.“ (Viz Plháková, A. (2006). *Dějiny psychologie*. Praha: Grada Publishing, s. 265-266.)

⁶⁶ Viz Plháková, A. (2006). *Dějiny psychologie*. Praha: Grada Publishing, s. 265.

ontologických premis, které – bez ohledu na jejich konečnou pravdivost či nepravdivost – pro ni mají určitou sebezpotvrzující platnost.⁶⁷ Tyto předpoklady pak *konstruují* individuální lidskou zkušenost.⁶⁸

- *Postmoderní psychologie je sociálně-konstruktivistická. Výsledkem sociálních procesů jsou především rozmanité společenské hranice a kategorie.*
- *Postmoderní psychologie chce zkoumat, jak si člověk vytváří svůj sociální a psychologický svět. Nezajímá ji ale tolik to, co probíhá v psychice člověka, nýbrž co probíhá v prostředí. I na tyto poslední dvě teze se vztahují výše uvedené Batesonovy příspěvky.*

R. 1979 publikoval Bateson v knize *Mysl a příroda* **obecná kritéria mysli:**

- „Mysl je shlukem (*aggregate*) interagujících částí či složek.
- Tato interakce je spouštěna rozdílem (*difference*).
- Mentální procesy vyžadují doprovodnou energii (*collateral energy*).
- Mentální procesy vyžadují cirkulární (v podstatě zpětnovazební) kauzální řetězce.“⁶⁹

Spektrum Batesonových odborných zájmů je pestré, pro postmoderní psychologii jsou důležité jeho poznatky o teorii komunikace (vztahy mezi sociálními skupinami, role dvojné vazby při etiologii schizofrenie), ze kterých čerpají komunikační a rodinná terapie, a poznatky z kybernetiky – zkoumání teorie živých systémů.

Teorií systémů se – kromě jiného – zabývali také chilští vědci **Humberto Maturana Romesín** a **Francisco Javier Varela García**. Proslavili se konceptem *autopoiesis* neboli *sebeutváření*, který je podle nich vlastností všech živých organismů.

Humberto Maturana (nar. 1928) a **Francisco Varela** (1946-2001)

Maturana se při svých výzkumech percepce v 60. letech 20. stol. dopracoval k závěru, že nervový systém funguje jako uzavřená síť vzájemných interakcí s cirkulární organizací, a že **cirkulární organizace nervového systému je primární organizací všech živých systémů.**⁷⁰ V tom je Maturanovo pojetí shodné s Batesonovými zjištěními o mysli:⁷¹ oba

---

⁶⁷ Viz tamt.

⁶⁸ Srov. tamt.

⁶⁹ Viz tamt., s. 266.

⁷⁰ Srov. tamt., s. 267.

⁷¹ „[Maturana] postuloval, že vnímání nelze považovat za pouhé znázornění objektivně existující reality, ale spíše za nepřetržitou tvorbu nových vztahů uvnitř nervové sítě. Vnímání a (obecněji) poznání tudíž *nereprezentují* vnější realitu, ale spíše ji *konstruují* prostřednictvím procesu cirkulární organizace nervového systému.“ (Viz Plháková, A. (2006). *Dějiny psychologie*. Praha: Grada Publishing, s. 267.)

ztotožňují poznávání s cirkulární organizací všech živých systémů a radikálně tak rozšířili teorii mysli.⁷² Těmito myšlenkami Maturana ovlivnil tzv. **radikální konstruktivismus**, „pro který je jedinou skutečnou realitou svět vnitřní zkušenosti, který si každý jedinec sám mentálně vytváří.“⁷³

„Vědomí se dle něj nenachází v lidském mozku, ale ve vztazích člověka – pozorovatele k „vnější“ realitě a ve vztazích mezi lidmi navzájem (strukturní determinismus). (...) Překonává tradiční přírodovědecký model poznání, založený na oddělení subjektu a objektu, tím, že *prohlašuje poznávající Já, proces poznání a poznávanou skutečnost za jednotu.*“⁷⁴

Spolu s Varelou vydali r. 1972 knihu *O strojích a živých bytostech*, ve které představili pojem **autopoiesis (sebeutváření)**,⁷⁵ jenž je společným rysem všech živých tvorů a projevuje se tak, že vytváří síť vnitřních, cirkulárně provázaných procesů v autonomních systémech.

V další společné knize *Strom vědění*, vydané o 15 let později shrnuli své dílo a při otevřené inspiraci kybernetikou⁷⁶ (Maturana patřil v 50. a 60. letech 20. století mezi její čelní průkopníky) zavedli **rozlišování systémů**:

- *prvního řádu* (jednobuněčné organismy)
- *druhého řádu* (mnohobuněčné organismy včetně člověka) a systémů
- *třetího řádu* (různé sociální organizace),
příčemž autopoietické jsou podle autorů pouze systémy prvního a druhého řádu.⁷⁷

---

⁷² Srov. tamt.

⁷³ Viz tamt.

⁷⁴ Viz *Filosofický slovník* (2nd ed.). (1998). Olomouc: Nakladatelství Olomouc, s. 262. (Text zvýraznila R. U.)

⁷⁵ **Autopoiesis** (z řec. *auto* – *poiesis*, samo – tvoření) pojem formulovaný H. Maturanou a F. Varelou umožňující popsat živou bytost na základě toho, jak funguje, bez potřeby vnějšího hlediska. Živé systémy jsou sebeorganizující, sebevytvářející, sebeuchovávací a sebevztahné, tj. autopoietické. Pojem autopoiesis má významné důsledky pro studium sociálních jevů, protože postihuje biologické podmínky i hranice sociologie. Jako biologický systém je bytost determinována svou strukturou, je autonomní, neúčelová, nečasová a operacionálně uzavřená. Maturana vycházel z G. Batesona, který chápe organizaci života jako to, co vytváří z živého systému jednotku interakce, tj. jeho cirkularitu. Způsobem organizace veškerých živých systémů je právě autopoiesis. (Viz *Filosofický slovník* (2nd ed.). (1998). Olomouc: Nakladatelství Olomouc, s. 40.)

⁷⁶ **Kybernetika druhého řádu** se zaměřuje především na výzkum role (lidského) pozorovatele při vytváření modelů systémů a při konstruování dalších pozorovatelů. Princip sebeorganizace a zpětné vazby (*feedback*) je kybernetice také dobře znám. Kybernetiku propracoval americký matematik **Norbert Wiener** (1894 – 1964) ve své knize *Kybernetika aneb Řízení a sdělování u organismů a strojů* (*Cybernetics or the Control and Communication in the Animal and the Machine*, 1948). Byl je Wiener považován za zakladatele kybernetiky, tak kybernetika jako taková vznikla na základě řady interdisciplinárních setkání významných poválečných intelektuálů v průběhu let 1944 – 1953, mezi které [vedle Wienera – pozn. R.U.] patřili John von Neumann, Warren McCulloch, Claude Shannon, Heinz von Foerster, W. Ross Ashby, **Gregory Bateson** a **Margaret Mead**. Pod záštitou nadace Josiaha Macyho Jr. vešla tato setkání ve známost jako *Macyho konference o kybernetice*. Z původního zaměření na stroje a zvířata se zájem kybernetiky rychle rozšiřuje na oblasti vědomí (Bateson a Ashby) a sociálních systémů, čímž se vrací k původnímu Platonovu pojetí kybernetiky jakožto vědy o kontrole vztahů ve společnosti. Zdroj: <http://www.systemic.cz/document/cybernetics.pdf>, 1. 6. 2010

Maturanovy názory se jeví jako podstatně radikálnější než Varelovy: Maturana se „vyhýbá ontologickým otázkám a v procesu poznání připisuje rozhodující úlohu pozorovateli. Každý člověk podle něj vnímá poněkud odlišný svět, takže nelze hovořit o univerzu, ale spíše o **multiverzu**.“⁷⁸

V 80. letech 20. století získal koncept autopoiesis velkou popularitu a termín začal žít svým vlastním životem, prosadil se hlavně v systemické rodinné terapii, která začala rodinu chápat jako uzavřený autopoietický systém, byť Maturana se takovému výkladu bránil.⁷⁹

Michel Foucault (1926-1984)

Francouzský filozof a historik, autor knihy *Dějiny šílenství* (1961) a *Slova a věci* (1966), po jejímž vydání začal být považován za čelního zástupce strukturalismu, od kterého se ale v průběhu let rázně distancoval. Foucault nastartoval **diskursivní obrat** ve společenských vědách.⁸⁰

Foucault říká, že „každou historickou epochu charakterizují určité základní *kulturní kódy*, tj. *jazykové struktury, percepční schémata či mřížky vědění*, které vymezují, co je považováno za pravdivé a jaké vědecké diskurzy se mohou rozvíjet. Foucault toto hluboké kulturní podloží označuje termínem **epistéma**.“⁸¹ Epistéma⁸² je potvrzena diskurzy.

V r. 1969 vyšla Foucaultova kniha *Archeologie vědění (L'archéologie du savoir)*, v níž nahradil pojem epistéma termínem *diskurzivní formace*. **Diskurz**⁸³ definuje „jako skupinu

---

⁷⁷ Srov. Plháková, A. (2006). *Dějiny psychologie*. Praha: Grada Publishing, s. 268.

⁷⁸ Viz tamt., s. 269. (Text zvýraznila R. U.)

⁷⁹ Srov. tamt.

⁸⁰ Srov. Plháková, A. (2006). *Dějiny psychologie*. Praha: Grada Publishing, s. 271.

⁸¹ Viz tamt., s. 271.

⁸² **Epistéma** „Jedná se o jakýsi kód kultury určitého hist. období, zhuštěnou zkušenost jistého typu nahlížení světa, která tvoří apriorní strukturu, ovlivňující věd. či fil. rozpravu (diskurs) té doby. Foucault tvrdí, že **v Evropě lze rozlišit tři základní epistémy: renesanční** (stojící na *principu podobnosti*), **klasičtí** (stojící na *principu totožnosti a rozdílnosti*) a **moderní** (opřenu o myšlenku *hist. vývoje*). Mezi epistémami neexistuje logická ani historická souvislost, různé epistémy tvoří do sebe uzavřené světy, jimž lze proto zvnějšku jen velmi obtížně porozumět, zvl. tehdy, přenáší-li se nekriticky způsob rozpravy z jedné epistémy do druhé. Výzkum epistém (...) nazývá Foucault archeologií vědění.“ (Viz *Filosofický slovník* (2nd ed.). (1998). Olomouc: Nakladatelství Olomouc, s. 105. Text zvýraznila R. U.)

⁸³ **Diskurz** „(z lat. *discurrere*, běžet, rozběhnout se, těkat), v tradičním fil. užití znamená argumentativní, reflektující a kontrolovanou formu psané či mluvené řeči, zprostředkávající pojmové myšlení a protikladnou k intuitivní formě. V tomto smyslu je diskursivní totožné s argumentativním, navýsost racionálním; pro teorii komunikativního jednání (J. Habermas) je diskurs formou komunikace, která vylučuje argumentativně nepodložené nároky výpovědi na správnost a pravdivost do oblasti mimoracionálního. Soudobý pojem filosofického diskursu není převoditelný na pův. význam zejm. ve frankofonní oblasti užívaného výrazu *discours*

výpovědí, které patří ke stejné diskurzivní formaci. Dalším důležitým termínem je *diskurzivní praxe*, což je soubor anonymních, historických pravidel, která určují, co lze vypovídat a jaká je funkce výpovědí. *Vědění* je to, o čem lze hovořit v diskurzivní praxi.⁸⁴

V 70. letech 20. století se Foucault zabýval „vztahem moci a vědění, který pokládá za tak těsný, že oba pojmy často spojuje pomlčkou. (...) Podle Foucaulta je (...) třeba připustit, že moc produkuje vědění, které je pro ni užitečné anebo se proti ní vzpouzí. Vědění tedy není výsledkem aktivity poznávajícího subjektu, ale spíše procesů a zápasů prostupujících **komplex moc-vědění** a určujících formy a oblasti, v nichž je vědění možné.“⁸⁵ Mocenský typ moderny, opírající se o regulaci a kontrolu lidských potřeb a tužeb, nazývá Foucault *biomoc*; tento termín u nás převzal např. Zdeněk Neubauer (2002).

Vztah vědění a moci zkoumal ve stejné době i J.-F. Lyotard, když se zabýval otázkou legitimizace. **Legitimizaci** definuje v oblasti zákonodárství jako „proces, kterým zákonodárce nabývá oprávnění vyhlásit (...) zákon jako normu“,⁸⁶ v oblasti vědy platí pravidlo, že „určitá výpověď musí splňovat takový a takový soubor podmínek, aby byla akceptována jako vědecká.“⁸⁷ Ve vědě je tedy legitimizace „proces, kterým ‚zákonodárce‘ posuzující vědecký diskurs nabývá oprávnění předepsat zmíněné podmínky, požadované k tomu, aby určitá výpověď byla součástí tohoto diskursu a mohla být brána v úvahu vědeckým společenstvím (...).“⁸⁸

K analýze vztahu vědění a moci Lyotard dodává: „Počínaje už Platónem, otázka legitimizace vědy je nerozlučně spjata s otázkou legitimizace zákonodárce. V této perspektivě právo rozhodnout o tom, co je pravdivé, není nezávislé na právu rozhodovat o tom, co je spravedlivé (...). To proto, že mezi řečovým druhem, který se označuje jako věda, a oním druhým, který se označuje jako etika a politika, je vzájemné sepětí (...). Když zkoumáme současný statut vědeckého vědění, lze konstatovat, že i když se toto vědění jeví víc než kdy dřív podřízené mocenským instancím a i když se vznikem nových technologií vyvstává dokonce riziko, že by se mohlo stát jedním z hlavních objektů jejich konfliktů, otázka dvojí legitimizace nejenže nezaniká, ale je

---

(promluva, vyprávění, konverzace). (...) **Značný vliv na teorii diskursu měl M. Foucault, navazující na tradici hist. epistemologie. Pojem diskurs rozšířil též na systémy výpovědí, tzn. nad oblast čistě racionálních, argumentativně zdůvodněných poznatků, a vymezil je jako specifické konstelace vědění. Výpovědi nechápe jako znaky vnějšího smyslu či významu, nýbrž jako diskursivní fakty, které jsou nositeli hist. proměnlivých pravidel dorozumívání o předmětech, pojmech, subjektivní pozici ve světě atp. Meze těchto pravidel nelze překročit, protože jsou daná hist.-epistemologickým apriori, tj. dějinným utvářením jazyka (...).**“ (Viz *Filosofický slovník* (2nd ed.). (1998). Olomouc: Nakladatelství Olomouc, s. 90-91. Text zvýraznila R. U.)

⁸⁴ Viz Plháková, A. (2006). *Dějiny psychologie*. Praha: Grada Publishing, s. 272.

⁸⁵ Viz tamt.

⁸⁶ Viz Lyotard, J.-F. (1993). *O postmodernismu: Postmoderno vysvětlované dětem. Postmoderní situace*. Praha: Filosofický ústav AV ČR, s. 105.

⁸⁷ Viz tamt.

⁸⁸ Viz tamt.

nevyhnutelně s to vystoupit naopak jen s tím větší vyostřeností. Neboť se takto (...) ukazuje, že *vědění a moc jsou dvě stránky téže otázky: kdo rozhoduje, co je vědění, a kdo ví, jaká rozhodnutí se patří činit? Otázka vědění ve věku informatiky je víc než kdy dřív otázkou vlády.*⁸⁹

Foucault v prvním dílu *Dějiny sexuality* rozlišuje dva historicky významné (a geograficky diferencované) „postupy produkování pravdy o sexu“:⁹⁰ prvním je *ars erotica*, vědění o slasti, pěstované v Číně, Japonsku či arabsko-muslimských společnostech a sloužící k vystupňování rozkoše, druhým je *scientia sexualis*, jež převažuje v západní civilizaci a náleží dle Foucaulta mezi formy **moci-vědění**.⁹¹

Jacques Derrida (1930-2004)

Postmoderní filosof, který ovlivnil hlavně **kritickou a narativní psychologii**; rodinná terapie převzala jeho koncept dekonstrukce.⁹² Derridovo myšlení má zdroje ve „strukturalismu, fenomenologii a Heideggerově fundamentální ontologii a je ovlivněno psychoanalýzou a židovskou mystikou.“⁹³

Co se týče epistemologie, je podle Derridy možné, že myšlenkové a jazykové systémy nemají žádný statický, konečný či definitivní základ, což je východiskem **dekonstrukce**,⁹⁴ „systematického zpochybňování všech zdánlivě jednoznačných jazykových významů.“⁹⁵ Dekonstrukce je tedy metodou interpretování věd a jejich nahlížením z rozličných pozic (včetně politického hlediska), aby se ukázaly jejich vnitřní limity.⁹⁶ Týká se to samozřejmě i psychologie.

---

⁸⁹ Viz tamt., s. 106.

⁹⁰ Viz Plháková, A. (2006). *Dějiny psychologie*. Praha: Grada Publishing, s. 273.

⁹¹ Srov. tamt. „V psychologii, zejména v **psychoanalýze, se podle Foucaulta objevily dvě modality produkce pravdy: procedura doznání a vědecký jazyk**. Subjekt je zde různými způsoby, které jsou kombinací tradiční zpovědi a vyšetření, podněcován k mluvení, a to s očekáváním, že nakonec řekne pravdu, tj. promluví o své sexualitě. Pravda se při tom ověřuje překážkou a body odporu, které bylo nutno odstranit, aby se mohla formulovat. Psycholog či psychoanalytik ovšem předpokládá, že u toho, kdo mluví, je pravda sama o sobě neúplná a slepá. Skutečným pánem pravdy je zde on, tedy naslouchající, který doznání na základě interpretace rozluští a tím ustanoví diskurz skutečné vědecké pravdy (Foucault, 1999b, s. 79, cit. Plháková, 2006, s. 273).“

⁹² Viz Plháková, A. (2006). *Dějiny psychologie*. Praha: Grada Publishing, s. 273.

⁹³ Viz *Filosofický slovník* (2nd ed.). (1998). Olomouc: Nakladatelství Olomouc, s. 85.

⁹⁴ **Dekonstrukce** – *Jde o „respektování jazyka jako časově pohyblivé struktury (...)*. Derrida přejal myšlenku dekonstrukce od M. Heideggera, u něhož měla být (v podobném smyslu, ale pod pojmem *destrukce*) jako kritické rozrušení tradiční ontologie spolu s redukcí a konstrukcí součástí metody fundamentální ontologie.“ (Viz *Filosofický slovník* (2nd ed.). (1998). Olomouc: Nakladatelství Olomouc, s. 83. Text zvýraznila R. U.)

⁹⁵ Viz Plháková, A. (2006). *Dějiny psychologie*. Praha: Grada Publishing, s. 274.

⁹⁶ Škabraha, M. (2006, February 13). Jacques Derrida: „Nezlobte se, ale takhle jsem to nikdy neřekl.“. *Britské listy*. Zdroj: <http://www.blisty.cz/art/27036.html> (1. 6. 2010)

O dekonstrukci jako o specifickém přístupu k interpretaci textů pojednávají Gjuričová a Kubička (2009):

„V původním slova smyslu je dekonstrukce specifický přístup (Jacques Derrida, který tento termín zavedl, odmítá slovo metoda, mluví o ‚postoji‘) k interpretaci textů – slovo text je ovšem třeba chápat velmi široce, dle principu textuality má jazykovou povahu nejen psaná literatura, ale i mluvená řeč, kultura, historie. Dekonstruktivní čtení textu nepředpokládá ani znalost reality mimo texty, ani možnost jejich konečné a jednoznačné (privilegované) interpretace: Vše, co známe, jsou rozdíly a podobnosti v textu a mezi texty. (...) ‚Dekonstrukce‘ patří mezi základní emblémy postmoderny (přestože Derrida se k nálepce ‚postmoderna‘ nehlásil) a stejně jako samo slovo ‚postmoderní‘ může znamenat leccos. (...)

V terapii je možnost odhalení protikladných významů komunikace, ať už mu říkáme dekonstrukce nebo jinak, mocným nástrojem osvobození od učarování jediným výkladem, jediným popisem.“⁹⁷

Vybíral (2006) popisuje své chápání **role dekonstrukce v psychologii** takto: „Jako psycholog přistupuji k terminologii svého oboru jinak než Derrida. Snažím se o to, aby dekonstruování psychologie a nabídnuté vidění psychologie *jinak* nevylévaly z vaničky spolu se špinavou vodou i možná zanedbané, ale zdravé dítě. Jinými slovy: cílem dekonstrukce *tradiční psychologie* nebude *náhrada jinou psychologií*, ale **rozšíření a zpochybnění** pohledu na psychologii. Pohled a chápání si rozšiřujeme tím, že připouštíme (zprvu nejlépe nehierarchickou) pluralitu výkladů, přístupů, alternativních pohledů na proměnné, faktory a souvislosti.“⁹⁸

Vybíral (2006) uvádí, že v knize *Dekonstruování psychoterapie* (1999) „prezentuje Parker **dekonstrukci trojí: in, as a of**. Tedy dekonstrukci v psychoterapii, dekonstrukci *jakožto* psychoterapii a dekonstrukci psychoterapie:

1. *Uvnitř* stávající psychoterapie je možné dekonstruovat ve smyslu: zkoumat problémy a ‚re-konstruovat‘ příběhy vyprávěné lidmi.
2. Podstatou dekonstruování *jakožto* psychoterapie je jiné pojetí celé podstaty vztahu mezi terapeutem a druhým člověkem.

---

⁹⁷ Gjuričová, Š., Kubička, L. (2009). *Rodinná terapie. Systemické a narativní přístupy* (2nd ed.). Praha: Grada Publishing, s. 85.

⁹⁸ Viz Vybíral, Z. (2006). *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie*. Praha: Academia, s. 15.

3. A konečně *dekonstruování psychoterapie* představuje kritický pohled na tento druh moderního „podnikání“.“⁹⁹

Dekonstruovaný obraz je tedy jako kubistická malba nebo jako mozaika či puzzle, jejichž přeskládáním vznikne jiný (ne lepší), plnohodnotný obraz. Není třeba být nutně „ikonoklasty“ (byť i takový přístup je možný a přítomný) – necht’ si každý ponechá svůj obraz, ať již je na něm Freud, Skinner, Rogers či kdokoli jiný – dekonstrukce jen nabízí alternativní a nekonvenční interpretaci či pohled na tyto obrazy.

Kenneth J. Gergen (1934)

Hlavní představitel *sociálního konstrukcionismu*, v článku *Sociální psychologie jako historie* (1973) popsal principiální rozdílnost přírodních a společenských věd. Podle Gergena jsou „obecné principy přírodních věd založeny na značné stabilitě událostí ve světě přírody. (...) Sociální psychologie se naproti tomu zabývá fakty, které jsou do značné míry neopakovatelné a které v čase zjevně kolísají. (...) Podle Gergena jsou sociálně-psychologické jevy vždy specifické pro určitý čas, místo a kulturu, takže mají povahu historických poznatků.“¹⁰⁰

Gergen popsal důležitý jev – **zpětnovazební smyčku**, podle níž je věda (platí to pro vědu obecně, pro společenské vědy o to více) neoddělitelná od společnosti, ve které funguje.¹⁰¹ Věda a společnost jsou spojitě nádoby, ovlivňují se a opravdu spolu doslova *komunikují*. Viděli jsme, že tímto vztahem se zabývali již postmodernisté Lyotard a Foucault (vztah vědění a moci), příkladů zmiňovaných zpětnovazebních smyček mezi vědou a společností lze najít bezpočet, za všechny můžeme uvést třeba příklad *Kinseyho zpráv* (studie *Sexuální chování muže* – 1948 a *Sexuální chování ženy* – 1953), které zásadně ovlivnily sexuální revoluci šedesátých let 20. století, zejména ve Spojených státech...

Gergen nastiňuje tři schémata převyprávění vlastního příběhu, kterými se v kontextu rodinné terapie zabývají Gjuríčová a Kubička (2009): „Zatímco dekonstrukce se týká hlavně velkých témat, jako je mateřská role či dospívání (...), převyprávění se nabízí jako možnost

---

⁹⁹ Viz Vybíral, Z. (2006). *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie*. Praha: Academia, s. 16. (Text zvýraznila R. U.)

¹⁰⁰ Viz Plháková, A. (2006). *Dějiny psychologie*. Praha: Grada Publishing, s. 275.

¹⁰¹ Srov. tamt.

pro jedinečné příběhy jednotlivců a rodin. Každý příběh se dá vyprávět nesčetnými různými způsoby.

Kenneth Gergen popisuje „*tři základní schémata vyprávění individuální historie – příběh o regresi* (jak je všechno čím dál tím horší), *příběh o pokroku a příběh o stabilitě*. V klasické literatuře je dobrým příkladem příběhu o regresi např. román Thomase Manna Buddenbrookovi s podtitulem Úpadek jedné rodiny. V Tolstého Anně Karenině je protikladem k regresivnímu příběhu Anny progresivní příběh Kity a Levina. Příběhy o stabilitě jsou charakteristické pro vyprávění, která mají seriálovou podobu: Hrdinové procházejí nejrůznějšími dobrodružstvími, ale na tomto různorodém pozadí se zobrazuje jejich neměnnost (např. Don Quijote, seriál Star Trek). To, jak se příběh vypráví, není dáno ničím, co se stalo bez ohledu na vyprávění. Příběh o dospívání je možno vyprávět tak, že je všechno čím dál tím horší (přibývá starostí a zodpovědnosti, rozšiřuje se oblast možného selhávání), jak je všechno čím dál lepší: (přibývá samostatnosti) i jak je všechno vlastně pořád stejné (v dětství se na nás zlobí nejdříve rodiče, pak učitelka, v dospělosti šéf).

*Převyprávění je základním terapeutickým postupem v narativní terapii (...).*¹⁰²

Podobnou perspektivu sdílí i narativní terapie, konkrétně např. v oblasti výzkumu v příspěvku *Výzkum jako narativní rekonstrukce* zkoumá Vladimír Chrz (2007) proces dekódování získaných dat, výsledné údaje jsou „konstruovanou“ realitou, narativní konstrukce je principem organizace zkušenosti, jejímž prostřednictvím je život ztvárněn a také interpretován, navíc v rámci konverzačních situací vnášíme svá žitá vyprávění do interakcí s druhými a zpětně jsme formováni jejich žitým vyprávěním.

Podle Gergena jsou interpretace v oblasti společenských věd zabudovány v daném kulturním kontextu, o čemž svědčí:

- *hodnotové zkreslení výzkumů*
- *osvobozující efekt znalostí*
- *tendence reagovat proti vlivným teoriím*
- *ztráta validity teorií ve změnách kulturních podmínkách.*¹⁰³

Gergenův článek *Sociální psychologie jako historie* způsobil menší revoluci: „Mnozí badatelé jeho závěry hodnotili jako kontraproduktivní, jiní ho považovali za vyjádření dlouhodobých tichých pochybností. Bouře kontroverzních diskuzí bývá někdy označována jako ‚krize sociální psychologie‘, která nicméně koncem 80. let odezněla a většina badatelů se vrátila k pěstování ‚normální vědy‘. Gergen však

¹⁰² Viz Gjuríčová, Š., Kubička, L. (2009). *Rodinná terapie. Systemické a narativní přístupy* (2nd ed.). Praha: Grada Publishing, s. 86-87. (Text zvýraznila R. U.)

¹⁰³ Srov. tamt., s. 276.

pokračoval ve zpochybňování základů společenskovedních oborů, což z něj učinilo prominentního představitele **kritické psychologie**.¹⁰⁴

V knize *Saturované self* (1991) Gergen sleduje myšlenkové podhoubí rané psychologie (např. psychoanalytické) a uvádí, že „byla značně ovlivněna *romantickou tradicí*, podle níž je skutečná lidská identita obsažena v hlubokém, utajeném a iracionálním vnitřním světě. Po romantismu následovalo údobí *modernismu*, v němž dominovalo pojetí člověka jako stroje. Z hlediska modernistického myšlení lze lidské chování vědecky měřit, je spolehlivé a předvídatelné. (...) Současná, *postmoderní epocha* se podle Gergena vyznačuje dramatickým nárůstem sociálních kontaktů i času věnovaného profesionálním a intimním společenským aktivitám. Osobní ‚face-to-face‘ setkání však již nejsou podmínkou vzniku sociálních vztahů. Díky novým komunikačním technologiím, jakými jsou internet,¹⁰⁵ satelitní přenos, fax či mobilní telefon, lze vztahy udržovat i na velkou vzdálenost. (...) Výsledkem (...) je posun ke stavu ‚sociální saturace‘, který se projevuje tím, že self je zaplaveno, ‚okupováno‘ hodnotami a životními styly jiných lidí. Člověk absorbuje útržky jejich rozhovorů, části jejich životů. (...) Postmoderní jedinec se tudíž jeví jako sociální konstrukce, jeho self je souhrnem vztahů.“¹⁰⁶

Z této citace je patrné, že Gergen sledoval, jak ve společnosti čím dál tím víc chybí nějaký základ, od kterého by se mohla odvíjet např. hodnotová orientace člověka, a že i když člověk (dodejme: v západní společnosti) může mít díky komunikačním technologiím více sociálních vztahů, jsou často plytlí, plošší a ve výsledku tedy méně naplňující. Paradoxním stavem se pak stává (reálná) sociální izolace navzdory (virtuální) sociální začleněnosti.

Gergen „zdůrazňuje *mnohočetnost, fragmentaci a inkoherenci self* v postmoderním světě. Místo jediného nebo autentického self vzniká nový vzorec sebepojetí – **multifrenie**, tj. štěpení já do četných vztahových možností (Gergen, 1991, cit. Plháková, 2006, s. 277).“ O podobném jevu jsme psali v komentáři ke směřování postmoderní společnosti u Lyotarda.

Rozdíl mezi konstruktivismem a sociálním konstrukcionismem

V knize *An Invitation to social construction* se Gergen pokusil přesně vymezit rozdíl mezi konstruktivismem a sociálním konstrukcionismem:

---

¹⁰⁴ Viz tamt.

¹⁰⁵ Jako konkrétní příklad může posloužit Facebook (či Skype/Twitter/Icq atp.).

¹⁰⁶ Viz Plháková, A. (2006). *Dějiny psychologie*. Praha: Grada Publishing, s. 277.

Konstruktivismus je vlivná západní intelektuální a terapeutická tradice, která má své kořeny v racionalistické filozofii. Reprezentují jej např. Jean Piaget, George Kelly a Ernst von Glasersfeld. Konstruktivisté předpokládají, že *každý člověk si duševně vytváří svůj vnitřní svět*, existuje tedy tolik různých realit, kolik je myslí schopných formovat a konstruovat pojmy. Konstruktivismus se podobá konstrukcionismu důrazem na lidské vytváření toho, co je považováno za skutečné.¹⁰⁷ „Právě z tohoto důvodu mnozí badatelé užívají termíny konstruktivismus a konstrukcionismus jako synonyma. Podle Gergena však mezi oběma přístupy existuje jeden zásadní rozdíl: konstruktivisté považují proces vytváření světa za *psychologický*, probíhající ‚v hlavě‘ daného jedince. Sociální konstrukcionisté naproti tomu považují za reálné to, co je *výsledkem sociálních vztahů* (Gergen, 2001, s. 236-237, cit. Plháková, 2006, s. 278.)“

---

¹⁰⁷ Srov. tamt., s. 278.

2.3 Některé směry postmoderní psychologie

Postmoderní psychologie, která bývá označovaná též jako kritická nebo kvalitativní, obsahuje řadu směrů, které se často prolínají nebo na sebe těsně navazují. Pravou postmoderní pestrostí se vyznačují zejména teoretická východiska kvalitativního výzkumu. Patří k nim *fenomenologie spolu s metodou heuristického dotazování, hermeneutika vycházející z díla Paula Ricoeura, zakotvená teorie, ekologická psychologie, teorie chaosu a nelineární dynamiky* a další.¹⁰⁸

Sociální konstrukcionismus

„Už tradiční sociální psychologie zdůrazňovala, že každý člověk vnímá druhé lidi a jejich vztahy na základě svých jedinečných životních zkušeností, motivů, postojů a hodnot.“¹⁰⁹ Představitelé sociálního konstrukcionismu „předpokládají, že lidé nejenže vnímají svět jedinečným způsobem, ale sami tyto percepce vytvářejí.“¹¹⁰ Člověk je považován za tvůrce významů. Podle Smitha (2003, s. 15, cit. Plháková, 2006, s. 279-280) vycházejí sociální konstrukcionisté z následujících tezí:

- „Lidé vytvářejí realitu především prostřednictvím jazyka a jiných znakových systémů.
- Člověku je třeba rozumět jako příslušníku určité společnosti, jejíž způsoby porozumění světu jsou typické pro danou kulturní a historickou epochu.
- Psychologové jsou neoddělitelnou součástí sítě kulturních výtvorů a významů. Výsledky jejich výzkumů jsou tudíž vždy společným produktem zkoumajícího a zkoumaného, výsledkem dorozumívání a ‚vyjednávání‘, jež mezi nimi probíhá. Tzv. *problém reflexivity* spočívá v tom, že všichni zúčastnění citlivě reagují na vše, co se při výzkumu děje, takže neustále dochází k posunům významů sledovaných jevů.¹¹¹
- Psychologii je třeba považovat za součást kulturních aktivit, za vědu, která vznikla v určité historické etapě vývoje západní společnosti a kterou nelze oddělit od jejích ústředních zájmů.“

---

¹⁰⁸ Srov. tamt., s. 279.

¹⁰⁹ Viz tamt.

¹¹⁰ Viz tamt.

¹¹¹ V této souvislosti lze připomenout Gergenův poznatek, že věda a společnost jsou součástí „zpětnovazební smyčky“.

Viera Bačová se v podobném duchu ptá, „co mají (kromě své různorodosti) sociálně-konstruktivistické přístupy společné. Co odůvodňuje jejich zařazení pod jeden název?“¹¹² Podle Raskina (2000, cit. Bačová, 2009, s. 68) se sociální konstruktivismus liší od tradiční psychologie následujícími tezemi:

- antiesencialismus,
- antirealismus,¹¹³
- antiindividualismus,
- historická – časová a místní – kulturní specifičnost poznání,
- jazyk jako podmínka myšlení,
- jazyk jako forma sociální aktivity,
- důraz na interakci, vztahy a sociální procesy,
- větší důraz na procesy než na strukturu.

Bačová k tomuto výčtu dodává ještě jeden společný znak sociálního konstruktivismu, kterým je „*odmítání hodnotově neutrálního poznání a otevřené hlásání politické a ideologické analýzy, a to i ve vědě*. Poznání a konání lidí není možné oddělovat, stejně jako není možné od sebe oddělit poznání a moc.“¹¹⁴ Sociálně-konstruktivistické přístupy se otevřeně prohlašují za „politické v tom smyslu, že jejich psychologické analýzy jsou zároveň politické, morální a ideologické. Explicitně se zabývají vlivy a důsledky jistých diskurzů na život lidí, hlavně na život lidí patřících k menšinám, či nějak jinak vybočujících z hlavního proudu. Ne všichni lidé rovnocenně, ale jen ti, kteří mají v rukou moc, mohou určovat témata, o kterých se bude hovořit; stanovit způsob, jak se o nich bude hovořit; udržovat určitá témata stále živá či dát pokyn k zapomenutí jistých témat (...). Proto téma diskurzu, jeho utváření a analýza jeho obsahu nemohou obejít téma moci.“¹¹⁵ Podrobnosti ke vztahu poznání a moci jsme uvedli např. u Lyotarda či Foucaulta.

---

¹¹² Viz Bačová, V. (2009). *Súčasný smery v psychológii: Hľadanie alternatív v pozitivizmu*. Bratislava: VEDA, s. 68.

¹¹³ Bačová tento bod doplňuje: Sociální konstruktivismus realitu uznává – uznává, že co je vnímáno jako reálné, ve svých důsledcích reálné je. Antirealismus spíše vyjadřuje přesvědčení, že neexistuje jedna jediná objektivní psychologická realita. (Srov. Bačová, V. (2009). *Súčasný smery v psychológii: Hľadanie alternatív v pozitivizmu*. Bratislava: VEDA, s. 70.) Srov. Maturanův pojem „**multiverzum**“.

¹¹⁴ Viz Bačová, V. (2009). *Súčasný smery v psychológii: Hľadanie alternatív v pozitivizmu*. Bratislava: VEDA, s. 68. (Text zvýraznila R. U.)

¹¹⁵ Viz tamt., s. 78.

„Různé verze sociálního konstrukcionismu v psychologii seskupuje tým autorů a autorek vystupujících pod jménem Beryl C. Curt (1994) do tří skupin:

1. strukturálně-humanistické (kam patří především Rom Harré),
2. hermeneuticko-fenomenologické (hlavní představitel John Shotter),
3. symbolicko-interakcionisticko a socio-kognitivní (hlavní představitel Kenneth J. Gergen).“¹¹⁶

„Sociální konstrukcionismus v psychologii byl už překročený dalšími směry, které o sobě tvrdí, že z něho vyšly a již se od něj vzdálily. Označují jej za příliš liberální a málo radikální. Jde hlavně o směr *kritické psychologie* (...), *feministickou psychologii* (...), dále jde o zvláštní *pluralistické pozice* (např. kritický polytextualismus), do nichž se zařazuje skupina psychologů a psycholožek, kteří zkonstruovali, tj. vymysleli autora¹¹⁷ **Beryla C. Curta**, 1994, a tímto způsobem záměrně narušují ‚posvátný institut‘ autorství a citací ve vědě.“¹¹⁸

Myšlenka tohoto následovníka sociálně-konstrukcionistických idejí a „postmoderního Járy Cimrmana“ mě zaujala natolik, že jsem se pokusila o něm zjistit více a zdá se mi, že tato paralela má něco do sebe, neboť podobně jako ve filmu „Jára Cimrman, ležící, spící“ (1983) se na stará kolena Jára Cimrman schovával do ženských šatů, tak fiktivní Beryl C. Curt je podle informací z internetu také žena.

V on-line verzi *Annual Review of Critical Psychology*¹¹⁹ je příspěvek věnovaný památce Rexe Staintona Rogerse (1942-1999) a jeho přínosu pro kritickou psychologii, ve kterém je i zmínka o jménu „Beryl C. Curt“. Rogers byl spolu se skupinou dalších lidí (Chris Eccleston, Kate Gleeson, Nick Lee, Wendy Stainton Rogers, Paul Stenner and Marcia Worrell *spoluautorem publikace Textuality and Tectonics: Troubling Social and Psychological Science*,¹²⁰ vydané právě pod pseudonymem **Beryl C. Curt**. Z toho je patrné, že Rogers pěstoval kritičnost s humorem. **Beryl** (pojmenovaná „na počest“ psychologického rytíře,

---

¹¹⁶ Viz tamt., s. 79.

¹¹⁷ Spíše „autorku“ (viz další text).

¹¹⁸ Viz Bačová, V. (2009). *Súčasný smery v psychológii: Hľadanie alternativ v pozitivizmu*. Bratislava: VEDA, s. 80. (Tučně zvýraznila R. U.)

¹¹⁹ Curt, B. (1999). Rex Stainton Rogers, 1942-1999: a celebration of his contribution to critical psychology. *Annual Review of Critical Psychology*, Vol. 1, pp. 150-154. Zdroj:

<http://www.discourseunit.com/arcp/arcp1/ARCP1%20Curt%20150-154.doc> (4. 6. 2010)

¹²⁰ Curt, B. (pseud.) (1994) *Textuality and Tectonics: Troubling Social and Psychological Science*. Buckingham: Open University Press.

Cyrila Burta,¹²¹ s cílem způsobit boží dopuštění s hodnoceními výzkumu a indikátory výkonu napříč několika univerzitami) je oslavou „smrti autora“ a též řešením „et al“¹²² problému, který „zahrnuje a vybíjí“ všechny kromě prvního autora. To, že Beryl má ženskou identitu, je zmíněno v následujícím textu, kde se píše, že Beryl „získala“ (*she acquired*)¹²³ své vlastní narozeniny, píseň, kancelář a vizitky s cílem „ironizovat a podrýt vážnost činnosti vědeckého psaní“.¹²⁴ I v dalším internetovém zdroji se také píše o Beryl jako o ženě.¹²⁵

Za počátek sociálního konstrukcionismu se považuje vydání knihy Petera L. Bergera a Thomase Luckmanna *Sociální konstrukce reality* v roce 1966, ve které autoři vycházejí z toho, že „realita je vytvářená a udržovaná sociálně.“¹²⁶ Svými názory přispěli k relativizaci poznatků společenských věd, včetně psychologie.¹²⁷ Posláním sociálních věd – včetně psychologie – má být zkoumání procesů, kterými si svou realitu vytváříme a udržujeme.¹²⁸ „Vyprávění, popis, definování čehokoli je konstrukcí, a takových konstrukcí čehokoli vytváříme v závislosti na kontextu bezpočet. Záleží jen na nás, na jaké verzi se dohodneme, koho budeme např. považovat za mladého či starého, co budeme považovat za nemoc či zdraví atd.“¹²⁹

---

¹²¹ Sir Cyril Lodowic Burt (1883–1971), britský pedagogický psycholog, známý svým výzkumem dědičnosti IQ prováděným na dvojčatech. Po jeho smrti se objevily mohutné spekulace o tom, že zfalšoval výzkumná data a byl post mortem nařčen z podvodu, což rozdělilo britskou akademickou sféru na jeho zastánce a kritiky. Zdroje: http://en.wikipedia.org/wiki/Cyril_Burt (4. 6. 2010) a http://www.ourgenealogy.ca/ps01/ps01_031.html (4. 6. 2010)

¹²² Podmínka „smrti autora“ je přítomna třeba i u povinně anonymního vkládání hesel v online encyklopedii Wikipedia, která začala fungovat v roce 2001 a v současnosti obsahuje přes 3 miliony hesel.

¹²³ Curt, B. (1999). Rex Stainton Rogers, 1942-1999: a celebration of his contribution to critical psychology. *Annual Review of Critical Psychology*, Vol. 1, pp. 150-154. Zdroj: <http://www.discourseunit.com/arc/arc1/ARCP1%20Curt%20150-154.doc> (4. 6. 2010)

¹²⁴ V příspěvku byl i kontakt na Beryl: *Beryl Curt* is (on this occasion) the collective name for the following contributors: Steven Brown, Rose Capdevila, Miquel Domènech, Chris Eccleston, Kate Gleeson, Ian Hodges, Celia Kitzinger, Nick Lee, Lindsay O'Dell, Carol Owens, Cristina Palli, Joan Pujol, Paul Stenner, Alison Thomas and Marcia Worrell. Beryl Curt - and bits of Beryl - can be contacted at: Thamesis, High Street, Long Wittenham, nr Abingdon, Oxon OX14 4QQ, UK. Zdroj: tamt.

¹²⁵ „Beryl herself engages with the text as a further dissonant voice.“ Fox, N. J. (1995). Intertextuality and the Writing of Social Research. *Electronic Journal of Sociology* (4. 6. 2010) Zdroj: <http://www.sociology.org/content/vol001.002/fox.html>

¹²⁶ Viz Výrost, J., Slaměník, I. (2008). *Sociální psychologie* (2nd ed.), s. 25.

¹²⁷ Srov. Plháková, A. (2006). *Dějiny psychologie*. Praha: Grada Publishing, s. 280.

¹²⁸ Srov. Bačová, V. (2009). *Súčasný smery v psychológii: Hľadanie alternativ v pozitívizmu*. Bratislava: VEDA, s. 65.

¹²⁹ Viz Výrost, J., Slaměník, I. (2008). *Sociální psychologie* (2nd ed.), s. 25.

Sociální konstrukcionismus „provokuje tak, že zpochybňuje východiska akademických sociálněvědních disciplín. To, co tyto disciplíny považují za ‚objektivní‘ realitu, a na čem budují svůj poznatkový systém, pokládají přístupy sociálního konstrukcionismu za stále se měnící výsledky lidských interakcí.“¹³⁰

„Do sociální psychologie pronikl konstrukcionismus především zásluhou Kennetha J. Gergena.“¹³¹ Svým článkem *Sociální psychologie jako historie* (1973) přenesl do psychologie rozhodující obrat k relativizaci dosavadních poznatků.¹³²

„V sociálních procesech lidé vyrábějí, vyměňují si a zpřesňují významy, které věci mají. Nositeli těchto významů jsou znaky a symboly, ze kterých sestává lidská psychika, a které zároveň obsahují specifika kultury, ve které lidé žijí. Sociálněkonstrukcionistický přístup si proto klade za cíl zkoumat, *jak jsou významy věcem připisovány*. Za metodu, kterou toho lze dosáhnout, je považována **analýza diskurzu**.“¹³³

„Sociální konstrukcionismus se postupně vyvinul v převážně epistemologický směr soudobé psychologie, který kriticky hodnotí dosavadní psychologické vědění jako souhrn společenských diskurzů, jež se při tvorbě významů opírají buď o kulturní kontext, nebo o odborné či oborové autority, tedy o jejich mocenskou pozici.“¹³⁴

Výzkum z perspektivy sociálního konstrukcionismu

Takové „předměty výzkumu, jako jedinec, sebeobraz anebo identita, ale i emocionální stavy či afektivní reakce se již nepokládají za neproblematické jednotky. Nelze je zkoumat ze zažitého hlediska, měřit či posuzovat podle všeobecně akceptovaných kritérií – například duševního zdraví. V sociálním konstrukcionismu jsou i samotné kritérium duševního zdraví, či dokonce i taková ‚exaktní‘ oblast, jakou je věda a vědecký výzkum, zpochybňované a prodiskutovované z hlediska toho, co znamená v konkrétním čase, místě a v konkrétní kultuře *věda*, co je považováno za *fakt* a co se uznává jako *dobré vědecké postupy*.

---

¹³⁰ Viz Bačová, V. (2009). *Súčasný smery v psychológii: Hľadanie alternatív v pozitivizmu*. Bratislava: VEDA, s. 65.

¹³¹ Viz Výrost, J., Slaměnik, I. (2008). *Sociální psychologie* (2nd ed.), s. 25.

¹³² Srov. Plháková, A. (2006). *Dějiny psychologie*. Praha: Grada Publishing, s. 281.

¹³³ Viz Výrost, J., Slaměnik, I. (2008). *Sociální psychologie* (2nd ed.), s. 25.

¹³⁴ Viz Plháková, A. (2006). *Dějiny psychologie*. Praha: Grada Publishing, s. 281.

Sociálně-konstruktivistický výzkum má podle C. Kitzingerové (1987, cit. Bačová, 2009, s.

78) **pět cílů:**

1. dekonstruovat ideologický obsah všeobecně uznávaných poznatků (např. představa homosexuální orientace jako osobnostní patologie, či poznatky o ‚přirozených‘ vlastnostech mužů a žen);
2. dekonstruovat mystiku, která obklopuje sociální vědy (a již se sami představitelé vědy rádi obklopují, aby si udrželi svá privilegia);
3. rozpoznat a uznat reflexivitu¹³⁵ ve své teorii;
4. poskytnout radikálně odlišné definice světa, které lekají, šokují, rozčilují či překvapují tím, že kritizují to, co se považuje za zaručené;
5. otevřeně a explicitně morálně a politicky hodnotit alternativní konstrukce, které výzkum prezentuje, a které nepovažuje za hodnotově neutrální.¹³⁶

I když se na první pohled zdá, že analýza diskurzu je vzdálena kvantifikaci, na otázku, zda je konstruktivistický výzkum nutně kvalitativní, dává Jonathan Potter jasnou a krátkou odpověď „ne“. Neexistuje žádná speciální sociálně-konstruktivistická metoda, sociální konstruktivismus vyžívá více postupů, které se interpretují v duchu sociálního konstruktivismu.¹³⁷

Psychoterapie jako sociální konstrukce

Podle Plhákové (2006) je dobrou ukázkou aplikace sociálního konstruktivismu na psychologickou praxi úvaha *Psychoterapie jako sociální konstrukce* Kennetha Gergena a Lisy Warhusové.¹³⁸ Autoři v ní navrhnou několik posunů v teoretických východiscích tradiční psychoterapie:

- *od esencialismu k vědomí konstrukce významů*
- *od mysli k diskurzu* (od individua ke vztahu)
- *od self ke vztahu*

---

¹³⁵ **Reflexivita** – v postmodernismu jde o způsob, kterým momentálně charakterizujeme určitý jev v určitém čase a na určitém místě, v určitém sociálním kontextu. Zdroj: <http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/reflexivita> (4. 6. 2010)

¹³⁶ Viz Bačová, V. (2009). *Súčasný smery v psychológii: Hľadanie alternativ v pozitivizmu*. Bratislava: VEDA, s. 78.

¹³⁷ Srov. tamt., s. 79.

¹³⁸ Srov. Plháková, A. (2006). *Dějiny psychologie*. Praha: Grada Publishing, s. 281.

- *od problémů k projektům.*¹³⁹

Pozn. „Americká terapeutka **Harlene Andersonová** ve svém *spolupracujícím přístupu* (*collaborative approach*), který vytvořila spolu s **Haroldem A. Goolishianem** (1924–1991), klade velký důraz na využívání klientových vlastních znalostí o jeho životě. Podle Andersonové je klient nejlepším expertem na svůj vlastní život i na řešení obtížných situací. Terapeut je naproti tomu odborníkem na *rozvíjení dialogu a hledání prostoru*, v němž klient tato řešení nachází (...). Terapeutické dovednosti tedy nevycházejí z dokonalého porozumění problémům, které je vždy interpretativní, ale spíše ze znalostí toho, jak se lze plynule pohybovat v terapeutickém vztahu a společně s klientem vyhledávat a vytvářet nové možnosti (...).“¹⁴⁰

Hodnocení psychologického sociálního konstrukcionismu

Název následující kapitoly i část jejího obsahu je převzata z monografie A. Plhákové *Dějiny psychologie* a je doplněna o poznatky z knihy V. Bačové *Súčasné smery v psychológii* a dalších zdrojů.

„Sociálně-konstrukcionistické pojetí člověka se jeví jako poněkud problematické“,¹⁴¹ neboť „teze psychologů, hlásících se k tomuto směru jsou mnohdy radikálnější, více sociologizující, než vyjádření sociologů Bergera a Luckmanna. (...)

Podle **Shottera** (2005) sdílejí všechny verze sociálního konstrukcionismu předpoklad, že *studium vnitřní dynamiky individuální psychiky by mělo nahradit zkoumání nepřetržitého toku komunikace mezi lidskými bytostmi* (...).“¹⁴²

I **Viera Bačová** „vyjadřuje pozoruhodné popření mentálního ve prospěch společenského.“¹⁴³ A uvádí, že „dovedením sociálněkonstrukcionistických tezí do konce by se

---

¹³⁹ „Pokud terapeut začne přezkoumávat klientovy problémy, vytváří s ním určitou konverzační realitu, která může vést ke zvětšení potíží i k jejich zcitlivění. Podle Gergena a Warhusové je tudíž nezbytné vyvarovat se užívání diagnostické terminologie, která lokalizuje zdroj potíží do klienta nebo jeho rodiny. Konstrukcionističtí terapeuti se důsledně pokoušejí vyhnout zvětšení problémů, jež je nevyhnutelným důsledkem jejich pojmenování, a zaměřují se na rovnoprávnou diskusi o pozitivních možnostech a perspektivách svých klientů.“ (Viz Plháková, A. (2006). *Dějiny psychologie*. Praha: Grada Publishing, s. 282.)

¹⁴⁰ Viz Plháková, A. (2006). *Dějiny psychologie*. Praha: Grada Publishing, s. 282-283.

¹⁴¹ Viz tamt., s. 283.

¹⁴² Viz tamt. (Text zvýraznila R. U.)

podle některých představitelů akademické psychologie tato věda rozplynula v jiných sociálních disciplínách (možná by s nimi splynula do jedné vědy), dokonce by zmizel i hlavní předmět jejího zkoumání – samotný subjekt.“¹⁴⁴

„Při vymezení podstaty lidského bytí sociální konstrukcionismus *odmítá esencialismus a naturalismus*. Esencialismus je způsob vysvětlení lidského chování a prožívání, který pátrá po fixních vnitřních kvalitách (zděděné vlohy, nevědomé popudy aj.), jež působí nezávisle na sociálních vztazích (Parker, 1997, s. 293). Popírání naturalismu se projevuje tím, že sociální konstrukcionisté jako by zapomněli na lidské tělo, na nervové a hormonální procesy, na lidský mozek. V jejich antropologii se člověk jeví jako tenký, bezkrevný, popsáný list papíru, který zmateně poletuje ve větru a sám sebe ‚čte‘ výhradně v souladu s tím, co mu říkají ostatní.“¹⁴⁵

Závěrem se lze spolu s Vierou Bačovou zeptat, co vlastně psychologii nabízí sociální konstrukcionismus kromě toho, že ji kritizuje a podkopává její tradiční základy jakožto moderní vědy? Autorka odpovídá takto: „Odpověď sociálních konstrukcionistů by pravděpodobně zněla tak, že záleží na tom, co považujeme za psychologii: zda je to tradiční akademická psychologie, nebo zda je to taková psychologie, která nám umožňuje lépe pochopit naše životy. Možná jde sociálnímu konstrukcionismu právě o změnu paradigmatu v psychologii. Celkem určitě mu však jde o větší přiblížení psychologického poznání reálnému životu lidí.“¹⁴⁶

Diskurzivní analýza

„Diskurzivní analýza zahrnuje řadu příbuzných směrů, které se liší teoretickými východisky i preferovanými metodami kvalitativního výzkumu. Mnozí diskurzivní analytici jsou lingvisté nebo aplikovaní lingvisté, kteří rozebírají především textové materiály z hlediska jejich gramatických struktur. Jiní navazují především na sociální konstrukcionismus

---

¹⁴³ Viz tamt.

¹⁴⁴ Viz Bačová, V. (2009). *Súčasný smery v psychológii: Hľadanie alternatív v pozitivizmu*. Bratislava: VEDA, s. 80.

¹⁴⁵ Viz Plháková, A. (2006). *Dějiny psychologie*. Praha: Grada Publishing, s. 283.

¹⁴⁶ Viz Bačová, V. (2009). *Súčasný smery v psychológii: Hľadanie alternatív v pozitivizmu*. Bratislava: VEDA, s. 82.

a na jeho kritické zaměření (...). Dvěma vlivnými verzemi diskurzivní analýzy jsou *foucaultovská* (též *kritická*) *diskurzivní analýza* a *diskurzivní psychologie* Pottera a Edwardse.¹⁴⁷

Foucaultovská diskurzivní analýza

„Zkoumá, jak různé formy jazyka slouží ideologickými, politickým a jiným společenským zájmům. Podle nejvýznamnějšího představitele tohoto směru britského psychologa **Iana Parkera** jsou diskurzy vzorce významů (*patterns of meaning*), které přisuzujeme např. pojům ,duševní nemoc‘, ,homosexualita‘ či ,ženskost‘, pokud o nich hovoříme tak, jako by se jednalo o určité stálé mentální kvality. Diskurzy specifickým způsobem popisují určité aspekty okolního světa. Například ,medicínský‘ diskurz vysvětluje každý projev ,pacienta‘ jeho chorobou, ,rodinný‘ diskurz předpokládá, že manželství heterosexuální dvojice, která vychovává své děti, je jediný normální přirozený způsob intimního soužití (Parker, 1997, s. 285, cit. Plháková, 2006, s. 284).“

Foucaultovští diskurzivní analytici začali koncem 70. let znovu zkoumat vztahy mezi **jazykem, mocí a subjektivitou**. V roce 1984 vyšla kniha *Měnění subjektu: psychologie, sociální regulace a subjektivita* (*Changing the Subject: Psychology, Social Regulation and Subjectivity*), ve které kolektiv autorů v čele s J. Henriquesem kriticky rozebral různé psychologické teorie a jejich úlohu při konstrukci subjektu a objektu, zkoumali dostupnost diskurzů v rámci dané kultury a jejich přidělování.¹⁴⁸

„Principy foucaultovské kritické analýzy lze poměrně snadno aplikovat na různé oblasti psychologie, zejména psychoterapie. Je zřejmé, že osvojení si určitého psychoterapeutického diskurzu dává jeho zastáncům určitou moc jak ve vztahu ke klientům, tak ve vztahu ke kolegům, kterým ,experti‘ poskytují drahé výcviky a výuku. V přidělování diskurzů mají největší moc supervizoři, kteří na základě svých ,supervýcviků‘ získávají legitimitu k tomu, aby svým školícím se kolegům potvrdili, že ve své terapeutické praxi postupují *lege artis*, tj. podle přijatých pravidel diskurzu.“¹⁴⁹

Foucaultovská diskurzivní analýza vedla k rozvoji kritické psychologie, feministické psychologie, psychologie gayů, lesbiček a etnických menšin.¹⁵⁰

Moderní a postmoderní psychoanalytický terapeutický diskurz

---

¹⁴⁷ Viz Plháková, A. (2006). *Dějiny psychologie*. Praha: Grada Publishing, s. 284.

¹⁴⁸ Viz Plháková, A. (2006). *Dějiny psychologie*. Praha: Grada Publishing, s. 284-285.

¹⁴⁹ Srov. tamt., s. 285.

¹⁵⁰ Srov. tamt., s. 286.

Ian Parker ve své knize *Psychoanalytic Culture: Psychoanalytic Discourse in Western Society*¹⁵¹ načrtává znaky moderního a postmoderního psychoanalytického terapeutického diskurzu.

Hovoří o tom, že „na psychoanalýze je cosi kvintesenčně moderního, a tak jako u mnoha moderních hnutí je zde napětí mezi dvěma protikladnými impulzy. Na jedné straně je psychoanalýza založena na názoru, že sebe-kultivace a porozumění pochází z prohledávání vnitřku self a ve spojování pojmů a fantazií, které strukturují minulost člověka. Síla psychoanalytické interpretace zde může být v umístění problému uvnitř subjektu, trpící jsou poté vidění jako ve skrytu duše toužící po tomto utrpení (Lomas, 1987). Na druhé straně je pokus rozumně pochopit, o co *ve skutečnosti* jde, a to je hnací silou angloamerických úvah o objektních vztazích. Posun zájmu v těchto úvahách od role otce v zakazování toho, co dítě chce k roli matky, jež dítě opatřuje představou toho, co by mohlo chtít, si také vyžádal brát v úvahu to, jak různé varianty mateřství ve skutečnosti působí na děti.“¹⁵²

Parker v dalším textu analyzuje tehdy aktuální reklamní kampaň Britského Telecomu. Hlavní slogan této kampaně zněl: „Je dobré mluvit“ (*It's good to talk*). Cílem této kampaně bylo podnítit lidi k tomu, aby více používali telefon, ale v pozadí je i další morální vzkaz, který je zprostředkováván divákům, a to ten, že mluvení je hodnotné *samo o sobě*. Parker dále vysvětluje, že k pochopení toho, jak podobný vzkaz působí a jak může milionům obyvatel dávat smysl jako slovní hříčka spojující telekomunikaci a psychoterapii, musíme pochopit kulturní podloží (diskurzivní „podmínky možnosti“, *conditions of possibility*), ve kterém se podobný typ narážek objevuje. Výhody dynamické terapie jsou prý často inzerovány jejími uživateli se zápletem obracení na víru.¹⁵³ Jako příklad uvádí Parker Barbaru Streisand, jež se na koncertu v Londýně v dubnu 1994 zmínila o své psychoanalýze.¹⁵⁴

---

¹⁵¹ Parker, I. (1997). *Psychoanalytic Culture: Psychoanalytic Discourse in Western Society*. London: SAGE Publications.

¹⁵² Viz Parker, I. (1997). *Psychoanalytic Culture: Psychoanalytic Discourse in Western Society*. London: SAGE Publications, s. 245.

¹⁵³ Srov. tamt.

¹⁵⁴ Řekla, že s tím jak stárla začala oceňovat své „vady a všechno“ (‘flaws and all’) a při uvádění své písně *On a Clear Day* řekla, že ji „stálo 2.700 hodin na různých gaučích a 300.000 dolarů, aby mohla zazpívat tuto píseň“, ale že každá hodina a každý cent stály za to. (Viz Parker, I. (1997). *Psychoanalytic Culture: Psychoanalytic Discourse in Western Society*. London: SAGE Publications, s. 245.)

Problémem tu ale není jednoduše to, jak by se lidé mohli rozhodnout, že psychoanalýza by pro ně mohla být dobrá, protože celebrity jí tak nadšeně dělají reklamu, nýbrž to, jak kultura přivádí psychotherapeutický diskurz k lidem, kteří se ve skutečnosti nikdy s žádným terapeutem nemusejí potkat. Podle Parkera musíme být schopni ovládnout způsob, jakým pronikají představy o terapii a utvářejí současný ‚common sense‘.¹⁵⁵

Připomíná mi to diskusi o problému, který u nás několik posledních let řeší psycholog **Zbyněk Vybíral** (mimochodem inspirovaný Parkerovými názory), totiž diskusi o **mediálním obrazu psychologie** v České republice. Vybíral ve svých reakcích rozebírá „diskurzivní skvosty“ svých kolegů,¹⁵⁶ u nichž kritizuje šíření „pokleslé podoby mediálního obrazu psychologie“, jež prokazuje „medvědí službu nejen jim samým, ale i psychologii.“¹⁵⁷ Podobné mediální projevy jsou podle Vybírala též neetické, porušují totiž hned několik bodů etického kodexu psychologů.¹⁵⁸ Vybíral upozorňuje na to, že „Psychologové mají v současnosti reálnou moc jako experti, ale i jako mediální mluvčí a životní rádci.“¹⁵⁹ Vybíral dále cituje Iana Parkera, který ve své knize *Revoluce v psychologii*¹⁶⁰ (2007) poukazuje na to, že odbornými termíny „vyvolávají psychologové zdání odbornosti“. Důvěru v profesi psychologa/psycholožky lze podle Vybírala posílit například i tím, že „se poukáže na to, že psychologové jsou schopni kritické sebereflexe své činnosti,“¹⁶¹ což je jednou z náplní kritické psychologie.

Diskurzivní psychologie Pottera a Edwardse

Čerpá z např. z filozofie **Ludwiga Wittgensteina** (*Filosofická zkoumání*, 1953 – **koncept jazykových her**) a **etnometologie Harolda Garfinkela** (základní pojmy jsou: *reflexivita, popsitelnost* či

---

¹⁵⁵ Srov. tamt.

¹⁵⁶ Jsou mezi nimi například Jeroným Klimeš, Slavomil Hubálek, Otakar Fleischmann, Petr Šmolka, Karel Humhal a další.

¹⁵⁷ Viz článek „Prezentace psychologie: jen trapná, nebo neetická?“ dostupný na: http://psych.fss.muni.cz/vybiral/storage/Ad_LN_26_09_09.doc (4. 6. 2010)

¹⁵⁸ Viz např. Etický kodex psychologů ČMPS, dostupný na: <http://cmps.ecn.cz/?page=eticky-kodex> (4. 6. 2010)

¹⁵⁹ Viz článek „Bída pop-psychologie: Selhávání psychologických elit v mediální době“ (*Lidové noviny* 27. 2. 2010). Dostupné on-line: http://www.lidovky.cz/bida-pop-psychologie-0rj-/In_noviny.asp?c=A100227_000076_In_noviny_sko&klic=235738&mes=100227_0 (4. 6. 2010)

¹⁶⁰ Parker, Ian: *Revolution in Psychology: Alienation to Emancipation*, Pluto Press, 2007.

¹⁶¹ Viz Vybíral, Z. (27. 2. 2010). Bída pop-psychologie: Selhávání psychologických elit v mediální době. [Electronic version]. *Lidové noviny*. http://www.lidovky.cz/bida-pop-psychologie-0rj-/In_noviny.asp?c=A100227_000076_In_noviny_sko&klic=235738&mes=100227_0 (4. 6. 2010)

sdělitelnost (*accountability*) a *indexikalita*).¹⁶² Vstupní publikací tohoto směru je kniha *Diskurz a sociální psychologie: Za postoji a chováním* (1987) Pottera a Wetherellové, v níž autoři popisují metodu diskurzivní analýzy, při níž „badatel hledá odpověď“ na otázku: *Proč čtu určitou pasáž textu právě tímto způsobem? Které rysy textu produkují právě tento způsob čtení? (...) Potter a Whetherellová označují různé systémy termínů jako interpretativní repertoáry, které slouží k vytváření rozdílných, mnohdy úplně protikladných verzí určitých událostí.*¹⁶³

V roce 1992 vyšla *Diskurzivní psychologie* Pottera a Edwardse, v níž se hovoří o akční orientaci psaní a mluvení: diskurzivní konstrukce nejsou vyjádřením vnitřních stavů mluvčího či pisatele, ale *sociální akcí*.¹⁶⁴ Diskursivní psychologové kritizují *tradiční kognitivní psychologii* za to, že prý vychází z řady nepodložených předpokladů.

Etogenická a diskurzivní psychologie Roma Harrého

Rom Harré a Paul F. Secord patřili mezi „první badatele, kteří začali počátkem 70. let 20. století klást psychologii naléhavě a dostatečně nahlas nepřijemné otázky. Například: *Chce věda, která se nazývá psychologie, říci lidem něco o jejich životě? A nebo má v úmyslu jen vytvářet abstraktní poznatky o psychice (mysli, vědomí, chování), o její struktuře, komponentách (paměti, vůli, emocích) a údajných mechanismech? Pokud chce psychologie zůstat při své nynější antikvární podobě, poskytuje pak takováto věda reliabilní vědecké poznání?*

Rom Harré na tyto otázky i odpovídal. Kromě jiného objasnil i to, že pokud chce psychologie říci lidem něco o nich samotných, potom by měla do svých zkoumání zahrnout

---

¹⁶² Srov. tamt.

¹⁶³ Viz tamt., s. 287.

¹⁶⁴ Vyjádření, že „diskurzivní konstrukce autoři nepovažují za vyjádření vnitřních kognitivních stavů mluvčího či pisatele“ rozumím tak, že se autoři těmito „vnitřními kognitivními stavů“ odmítají zabývat, neboť se tyto diskurzivní konstrukce *vědomě* rozhodli zkoumat „v kontextu jejich výskytu jako situační a příležitostné výtvoř, tedy jako sociální akce“. Sledují tedy diskurzivní konstrukce v kontextu *vnější/sociální* interakce mluvčího či pisatele a ignorují *vnitřní* kontext jejich vzniku. Já však nepovažuji např. díla klasické literatury za „situační a příležitostné výtvoř“, naopak – považuji je za výsostné výtvoř vnitřního života spisovatele a zajímá mě i možnost nahlížet tato díla v kontextu spisovatelova života (tj. výsledku vnějších/sociálních vztahů **v interakci** s vnitřním prožíváním a uchopováním těchto okolností). Souhlasím s tím, že vnější okolnosti mají vliv na tvorbu autora (tedy na jeho diskurzivní konstrukce), avšak zároveň přiznávám vliv vnitřního prožívání jako neoddelitelného spolučinitele této tvorby. Lze se přit o to, který vliv na tvorbu – zda vnější okolnosti či vnitřní prožívání – je silnější (sama bych raději podobné spory ponechala stranou, nejsou totiž řešitelné paušálně, pouze případ od případu), ale nelze opomíjet jednoho činitele na úkor druhého. Podle mě tato preference jednoho z činitelů, ať už vnějšího či vnitřního, k pochopení „celého“ člověka příliš nepřispívá. V této souvislosti lze vzpomenout knihu Iva Čermáka a Idy Kodrlové „*Sebevražedná triáda*“, v níž se autoři pokoušejí porozumět vztahu mezi životními událostmi, vnějšími vlivy, tvorbou sledovaných autorek (jimiž jsou Virginia Wolfová, Sylvia Plathová a Sarah Kaneová) a vnitřním sebevražedným procesem.

zkoumání pravidel, kterými se životy lidí řídí – jak se vytvářejí a jak je lidé akceptují. Pro základní poselství, které chce Rom Harré předat, vytvořil a systematicky rozpracoval „novou psychologii“, nejprve s označením *etogenická psychologie* (Harré, 1977), později s větším důrazem na *diskurzivní psychologii* (Harré a Gillett, 2001).¹⁶⁵

Rom Harré nezačal nastolovat některé problémy a budovat novou teorii v sociálních vědách jako první badatel. Navazoval například na mikrosociologii, k níž patří mj. *etnometodologická škola Harolda Garfinkela*. „Etnometodologie zkoumá postupy – metody, jejichž pomocí lidé v dané kultuře (etniku) přistupují k běžným situacím svého každodenního života. (...) Etnometody jako pravidla konverzace a způsoby konání zabezpečují, že to co se ve skupině děje, dává všem ve skupině stejný či velmi podobný smysl. (...) Etnometody nám zabezpečují a dodávají pocit, že chování druhých lidí je předvídatelné a neohrožující, že s druhými máme společný a srozumitelný svět.“¹⁶⁶

Implicitní povaha etnometod se ukázala ve známých Garfinkelových demonstracích jejich účinků, které nazval „rušivé experimenty“ a jež spočívaly například v tom, že se studenti/-tky¹⁶⁷ měli/-y doma chovat jako podnájemníci/-e – tedy zdvořile a formálně. Lidé v těchto „experimentech“ reagovali velmi negativně – projevovali ohromení, údiv, šok, strach a hněv. I pro samotné „narušitele/-ky“ bylo takovéto konání vůči druhým nepříjemné. „Experiment“ měl dlouhodobější negativní vliv na vzájemné vztahy.¹⁶⁸

„Další teorie mikrosociologie – *dramaturgický interakcionismus Ervinga Goffmana*¹⁶⁹ – se velmi podobá etnometodologické škole. Rozdíl mezi nimi je v tom, že když

¹⁶⁵ Viz Bačová, V. (2009). *Súčasné smery v psychológii: Hľadanie alternatív v pozitivizmu*. Bratislava: VEDA, s. 39. (Tučně zvýraznila R. U.)

¹⁶⁶ Viz Bačová, V. (2009). *Súčasné smery v psychológii: Hľadanie alternatív v pozitivizmu*. Bratislava: VEDA, s. 40.

¹⁶⁷ Viera Bačová ve své knize „Súčasné smery v psychológii“ důsledně používá genderově vyvážený jazyk. Zpočátku mě takovéto vyjadřování překvapilo a když jsem si v jedné větě přečetla čtyři takovéto přechýlení, domnívala jsem se, že jde o přepis nějakého dotazníku, ale brzy jsem si na něj zvykla a bylo mi příjemné uvědomovat si v textu tento – pro mě dosud nezvyklý – důraz na ženský prvek, resp. jeho zrovnoprávnění.

¹⁶⁸ Srov. Bačová, V. (2009). *Súčasné smery v psychológii: Hľadanie alternatív v pozitivizmu*. Bratislava: VEDA, s. 41.

¹⁶⁹ **Erving Goffman** (1922–1982) byl americký sociolog kanadského původu. V 60. a 70. letech 20. stol. patřil mezi nejvlivnější badatele v oblasti mikrosociologie. Do sociologické analýzy každodenního lidského jednání uvedl tzv. dramaturgickou perspektivu. Zdroj: http://cs.wikipedia.org/wiki/Erving_Goffman (4. 6. 2010).

Česky od Goffmana vyšlo např. *Všichni hrajeme divadlo: Sebeprezentace v každodenním životě* (1999) nebo *Stigma: Poznámky o způsobech zvládnutí narušené identity* (2003). V knize „Všichni hrajeme divadlo“ se autor „v sedmi kapitolách zabývá strukturou společenských setkání a technikami udržení dojmu. Autor, jako příznivec dramaturgické sociologie (totiž stanoviska, že každé společenství lze studovat dramaturgickým přístupem z hlediska ovládnutí dojmů v dané instituci),

se etnometodologie soustředovala na technickou stránku reprodukce našeho každodenního života, Goffman se soustředil na stránku dramaturgie – způsobu, jakým se lidé prezentují. Schopnost předvést se v určité roli a vůbec jakýkoli kontakt s druhými, chápe Goffman jako představení – jako *herecký výkon*,¹⁷⁰ který podáváme, bez ohledu na to, zda je ubohý či přesvědčivý.¹⁷¹

Dalším zdrojem inspirace pro etogeniku Roma Harrého byla *teorie osobních konstruktů George Kellyho*, o kterém jsme se zmínili i v kapitole věnované předchůdcům postmoderní psychologie. Můžeme připomenout, že Kelly chápal lidi jako „amatérské vědce“ – badatele, kteří jsou schopni vytvořit si reprezentaci svého světa jako určitou „teorii“ a na základě této implicitní teorie pak: 1. připisují jevům určitý význam, 2. předpovídají důsledky současného dění, 3. pomocí této „teorie“ kontrolují své prostředí. Kelly dále tvrdil, že realita kromě našich reprezentací o ní neexistuje, stejně jako neexistuje žádná nezávislá pravda o realitě věcí – existují jen různé interpretace světa.¹⁷² „Osobnost jednatelce je možné chápat jako systém pojmů (konstruktů, schémat, šablon), tj. způsobů, kterými právě teď nebo v tomto období nahlíží na svět a na sebe sama. Takovým způsobem Kelly, na rozdíl od většiny tehdejších psychologů – diagnostikoval, lidi i zkoumal a pomáhal jim jako terapeut. Vypracoval metodiku, do níž klientům dovolil dodat vlastní pojmy, ba přímo je k tomu vybízel. Poté je požádal, aby vysvětlili, jak pojmům rozumějí. Byl to velmi odlišný přístup v porovnání se standardizovanými dotazníky a testy, které vnucují zkoumaným osobám pojmy a terminologii srozumitelnou pouze tomu/té, kdo daný test sestavil/-a (a ani to není vždy zcela jisté).“¹⁷³

---

požil analogie s divadlem. Ač je to vize vykonstruovaná, dílo se jeví být opravdu nadčasovým rozbořením entit vzniklých při interakci. Využito je zde i jazyka divadla. Za zmínku stojí důležité pojmy jako: management (řízení) dojmů, fasáda, tým, přední a zadní region, rituály, účinkující, obecnost, role:

- **management dojmů** - účinkující kontrolují dojem, jež si o nich obecnost utváří, společně nastolují „modus vivendi“ (jako pracovní konsensus o žádoucím oboustranném respektování situace). Obecnost posuzuje výkon nejen podle předkládaných verbálních tvrzení, ale přihlíží i k celkovému dojmu, jímž na ně jednání působí. Ten totiž podléhá hercově kontrole obtížněji.
- **fasáda (front)** – je částí jedincova představení, která působí na výklad situace pro ty, kteří představení sledují; skládá se ze scény a osobní fasády.
- **tým** – jakožto soubor jedinců (možný je ale i „jednočlenný tým“) spolupracujících na realizaci téže úlohy; existuje zde dělba práce jednotlivců v diferencovaných rolích; k dramaturgické interakci dochází, je-li jeden tým účinkující a druhý je publikem.
- **region** – místo ohraničené bariérami vnímání.

Zdroj: http://sociologie.unas.cz/2002_2003/Goffman_Vsichnihrajemedivadlo.doc (4. 6. 2010)

¹⁷⁰ Připomíná mi to dětské hraní her na „jakoby“, tj. fungování, které Fonagy a Targetová označili za „*pretend modus*“.

¹⁷¹ Viz Bačová, V. (2009). *Súčasný smery v psychológii: Hľadanie alternativ v pozitivizmu*. Bratislava: VEDA, s. 41. (Text zvýraznila R. U.)

¹⁷² Srov. tamt., s. 42.

¹⁷³ Viz tamt., s. 42.

Harré navázal na Garfinkela, Goffmana a Kellyho, rozvinul a obohatil jejich teorie. „Ve svém dnes již klasickém díle z roku 1972 *Výklad sociálního chování* Rom Harré a Paul F. Secord kritizují tři základní filosofická východiska tradiční psychologie:

1. mechanistický model člověka,
2. humeovské chápání příčinnosti,
3. logicko-pozitivistickou metodologii.

Místo těchto východisek předkládají svou vlastní koncepci psychologie, jejíž jádro formulují s těžkou ironií – navrhují „zabývat se lidmi pro účely vědeckého zkoumání tak, jako kdyby byli lidskými bytostmi“ (Harré, Secord, 1972, s. 6).

Nová psychologie Harrého a Secorda vychází z toho, že:

- lidské bytosti jednají podle pravidel,
- sociální jednání lidí je zprostředkováno významy,
- teorie pohybů (tj. fyziologie) se má oddělit od teorie činů (tj. psychologie),
- lidské jednání není možné vysvětlit pomocí modelu mechanické příčiny,
- jednání se vysvětluje důvody (ačkoli někdy příčiny se mohou uvádět jako důvody),
- laická vysvětlení jednání jsou pro psychologickou teorii a zkoumání adekvátnější než pozitivistická metodologie.¹⁷⁴

Harré a Secord byli nespokojeni především s tehdejší metodologií a obzvláště s experimentováním v psychologii, přehled kritiky podává V. Bačová v knize „Súčasný smery v psychológii“ na str. 44-45.

Etogenika Roma Harrého a jeho spolupracovníků nabídla jednu z prvních alternativ tradičního výzkumu na základě jiného filosofického přístupu než pozitivismus a operacionalismus. „Za základ považuje *antropomorfní model člověka*“ v psychologii. Tento model definuje lidskou bytost jako:

1. bytost schopnou iniciovat změnu,
2. bytost schopnou uvědomovat si sebe sama a jiné věci než je ona sama, a poznat, čím jsou,
3. bytost schopnou používat jazyk.

---

¹⁷⁴ Viz tamt., s. 43.

Jako alternativu tradičního psychologického výzkumu navrhuje Rom Harré místo experimentování zkoumat výpovědi, zprávy a vysvětlení, která lidé o poskytují o sobě a svých aktivitách. Místo hledání kauzálních zákonů navrhuje identifikovat pravidla a konvence, jež sociální aktéři používají k utváření svého jednání. Pokud uznáváme lidi jako lidské bytosti, je plně odůvodněné akceptovat jejich vysvětlení svého jednání jako autentické, ač korigovatelné zprávy o jevech podléhajících empirické kritice.¹⁷⁵

---

¹⁷⁵ Viz tamt., s. 45-46. (Text zvýraznila R. U.)

3. KRITICKÁ PSYCHOLOGIE

„Kontroverze v psychologii není nic nového. Co je však možné považovat za nové, je potřeba psychologů přehodnotit základní agendu psychologie.“¹⁷⁶

Historický původ kritické psychologie

„Navzdory německým kořenům a evropskému původu jejích zakladatelů, psychologii jako akademickou disciplínu a praktickou vědu (soubor postupů) v její současné podobě charakterizuje fakt, že většina psychologů ve světě získala (a během svého vývoje ve 20. století získávala) vzdělání v severní Americe, případně v tradicích severoamerické psychologie. Jednoduše řečeno, na každého českého a slovenského psychologa připadá alespoň tisíc amerických psychologů. (...) Tato disproporcionalita se odráží i v počtu publikací. USA jsou hlavním světovým producentem odborných časopisů a učebnic. Paralelně s ‚amerikanizací‘ psychologie proběhla ‚psychologizace‘ Ameriky.“¹⁷⁷

Tzv. *kritická psychologie* získává od 70. let 20. století nepřehlédnutelný vliv:

„Rozčeřila a dále čeří akademické diskuse, někde získala pověst provokující, antipsychologizující hereze. Přitom má často jiný záběr než tradiční psychologie.“¹⁷⁸

Vybíral komentuje současný stav kritické psychologie ve světě, kdy mezi kritickými psychology převládá názor, že nejde o jeden směr, ale o „polyfonní hudební těleso.“¹⁷⁹ Někteří autoři se sice snaží slyšet homofonii, ovšem ostatní hlasy nelze umlčet. Vybíral mezi nimi jmenuje např. etnopsychologii, diskurzivní psychologii, metapsychologii (spojenou nejvíce se sociálním konstrukcionismem) a radikální psychologii – charakteristiky některých směrů jsou uvedeny v kap. 2.3, tedy v rámci „postmoderní psychologie“. Kritická psychologie mří *„meta-vědně k samotným základům psychologie“*:¹⁸⁰ tradiční zájmové oblasti v ní splývají, resp. prolétají se – její záběr je patřičně široký: například v psychologii osobnosti se kritický psycholog ptá, „z jakých pozic je ustavována tzv. zdravá osobnost a na základě jakých kritérií

¹⁷⁶ Viz Výrost, J., Slaměník, I. (1997). *Sociální psychologie*. Praha: ISV, s. 77.

¹⁷⁷ Viz tamt., s. 77-78.

¹⁷⁸ Viz Vybíral, Z. (2006). *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie*. Praha: Academia, s. 21.

¹⁷⁹ Viz tamt., s. 34.

¹⁸⁰ Viz tamt., s. 21. (Text zvýraznila R. U.)

se zavádí abnormalita a patologie, jak historický i ideologický kontext vývoje oboru poznamenal známé koncepty a metodologické postupy. (...) přitom kritické hodnocení psycho-historie nemusí být autonomně tematizováno, spíše je implicitně přítomno. Při své meta-vědní práci nevychází kritická psychologie jen z psychologických myšlenkových zdrojů, ale také – a to hojně – ze zdrojů filosofických, sociologických, lingvistických či literárněvědných.¹⁸¹ Pozornost kritiků směřuje k jazyku psychologie,¹⁸² čerpá z **Ludwiga Wittgensteina** a jeho *Filosofických zkoumání* (1953/1998): „To, čemu říkáme ‚popisy‘, jsou nástroje pro speciální způsoby použití“ (§ 291) nebo „Nevěř napořád, že svá slova odečítáš z faktických daností...“ (§ 292).¹⁸³ Neodečítá-li psycholog svá slova z faktů, z reálného světa, odečítá je ze svého konceptuálního slovníku. „Odečítá je“ také z jazykového repertoáru, který má k dispozici, z něho si vybírá a výběrem sleduje účel, hraje slovy ‚hru‘, *jedná slovy*.“¹⁸⁴

V knize *Výklad sociálního chování* (*The Explanation of Social Behaviour*) z roku 1972 od autorů Roma Harrého a P. F. Secorda je patrné, že Harré byl ovlivněn filosofií **J. L. Austina**¹⁸⁵ a jeho *teorií mluvních aktů*.¹⁸⁶ Dalšími publikacemi etablojícími kritickou psychologii jako vědní obor jsou např.: sborník editovaný J. Israelem a H. Tajfelem *The Context of Social Psychology* (1972) s významnou kapitolou od Serge Moscoviciho („Společnost a teorie v sociální psychologii“), článek Kennetha J. Gergena „Sociální

---

¹⁸¹ Viz tamt., s. 21-22.

¹⁸² K jazyku zaměřila o několik desetiletí před nimi i pozornost filosofů – hovoří se o tzv. **obratu k jazyku** (*linguistic turn, Sprachwende*), jenž znamená změnu v myšlení některých filosofů 20. století, která je „vedena poznáním, že pro řešení filosofických otázek je zcela zásadní **analyzování jazyka**, ve kterém jsou tyto otázky kladeny a ve kterém se na ně má odpovídat. Tento obrat úzce souvisí s tou větví filosofického myšlení, které se dnes říká *analytická filosofie* – analytická filosofie je někdy dokonce vykládána prostě jako *filosofie obratu k jazyku*.“ Začátek obratu k jazyku lze pozorovat u zakladatele analytické filosofie, **Gottloba Frega** (1848–1925). Zdroj: <http://jarda.peregrin.cz/mybibl/HTMLTtxt/467.htm> (4. 6. 2010) a *Filosofický slovník* (2nd ed.). (1998). Olomouc: Nakladatelství Olomouc, s. 146.

¹⁸³ Můžeme přidat i citát: „*Hranice mého jazyka jsou hranice mého světa.*“ (Wittgenstein, L.: *Tractatus logico-philosophicus*. Věta 5.6 Zdroj: http://cs.wikipedia.org/wiki/Filosofie_jazyka (4. 6. 2010)

¹⁸⁴ Viz Vybíral, Z. (2006). *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie*. Praha: Academia, s. 22.

¹⁸⁵ **John Langshaw Austin** (1911–1960) je britský „filosof jazyka a tzv. lingvistického fenomenalismu. (...) K jeho největším filosofickým činům patří vypracování teorie tzv. mluvních aktů (*speech acts*) a jejich důsledků pro epistemologii a ontologii. Zatímco logická analýza jazyka předpokládá jazyk jako fixní systém, Austin jej chápe jako činnost, tj. jako mluvné akty, a hovoří o aktu lokačním, ilokučním a perlokučním.“

Viz *Filosofický slovník* (2nd ed.). (1998). Olomouc: Nakladatelství Olomouc, s. 39. Pozn. Austinova kniha *Jak udělat něco slovy* (v orig. *How to Do Things with Words. The William James Lectures*) vyšla roku 2000 v češtině.

¹⁸⁶ Viz Vybíral, Z. (2006). *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie*. Praha: Academia, s. 21-22. (Text zvýraznila R. U.)

psychologie jako historie“ publikovaný v *Journal of Personality and Social Psychology* (1973) a dílo Johna Shottera.¹⁸⁷

„Při dominanci amerického pohledu někdy zapadají historicky souběžné počátky kritické psychologie v Německu. V roce 1972 vyšla Holzkampova¹⁸⁸ kniha *Kritische Psychologie: Vorbereitende Arbeiten*. Nicméně vývoj v Německu byl specifický, zpočátku zaměřený výrazně proti postmodernímu intelektualismu. A po celou dobu zůstal levicový a marxistický.“¹⁸⁹

V 80. a 90. letech 20. století se kritická psychologie úspěšně dále rozvíjela.

„Disciplína si našla (...) rozsáhlou teoretickou oporu a zázemí v *sociálním konstrukcionismu, v analýze diskurzů, v etnometodologii, filosofii jazyka, teorii a historii věd*.“¹⁹⁰ Na konci 20. století k rozvoji kritické psychologie přispěly i tři knihy editované **Ianem Parkerem**, jejichž názvy jsou pro kritický proud symptomatické: *Dekonstruování sociální psychologie* (1990), *Dekonstruování psychopatologie* (1995) a *Dekonstruování psychoterapie* (1999). Vyšlo i *Dekonstruování vývojové psychologie* (Burmanová, 1994).¹⁹¹

Psychologie začala být dělena na starou a novou. „Staré psychologii se dostává přívlastků *ortodoxní, tradiční, mentalistická, empirická, pozitivistická*, někdy *scientistní* či *modernistická*. **Nová** psychologie si přivlastňuje atributy jako *nově kognitivní, diskurzivní, dekonstruktivní, postmoderní* nebo *kritická*.

V roce 1997 vyšlo první knižní shrnutí kritické psychologie: 350stránkový úvod do kritické psychologie (*Critical Psychology: An Introduction*, editoři Fox a Prilleltensky), který dal prostor pětadvaceti autorům povětšinou různé kritické orientace (mj. Parkerovi, Wilkinsonové, Harrisovi, Sloanovi).

Sama kritická psychologie se ovšem na přelomu století začala **rozcházet dvěma směry**:

- a) *směrem politicky akčním*, kladoucím důraz na angažované, proti společenskému status quo zaměřené aktivity, a
- b) *směrem intelektuálně (teoreticky, postmoderně) kritickým*.¹⁹²

¹⁸⁷ Srov. tamt., s. 22-23.

¹⁸⁸ **Klaus Holzkamp** (1927-1995) byl německý psycholog, který svou kritickou psychologii založil mj. na díle Karla Marxe. Jeho hlavním poselstvím bylo, že mainstreamová psychologie slouží zájmům mocné elity přehlížením toho, že lidé jsou schopni změnit své životní poměry. Ve standardizovaných vědeckých studiích na poli psychologie je testovaný soubor brán jako daný, neměnný fakt, zatímco ve skutečnosti mohou lidé organizovat a transformovat společnost. (Pozn. R. U. – Nepokoje z konce 60. let 20. století jsou toho historickým důkazem.) Zdroj: http://en.wikipedia.org/wiki/Klaus_Holzkamp (4. 6. 2010)

¹⁸⁹ Viz Vybíral, Z. (2006). *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie*. Praha: Academia, s. 23.

¹⁹⁰ Viz tamt. (Text zvýraznila R. U.)

¹⁹¹ Srov. tamt. (Text zvýraznila R. U.)

¹⁹² Tento druhý, univerzitní, směr v kritické psychologii v současnosti převažuje nad politicky akčním.

Dlouho nepřehlédnutelná a ve skutečnosti čím dál zjevnější dualita mezi neakademickým (či dokonce proti-akademickým) činěním a kritickým univerzitním teoretizováním polarizuje kritické hnutí natolik, že rozmazává představy o její soudržnosti a zpochybňuje platnost označovací singularity. Kritická psychologie (výraz v singuláru) je ovšem termín dodnes používaný a prosazovaný. Někteří z reprezentantů tohoto novodobého meta-psychologického *sympozia* vznášejí nárok na to, aby společné znaky nadále převažovaly nad **diverzitou** (např. Fox).¹⁹³ Řadí se tak k hledačům homofonie (viz úvod kapitoly).

K budoucím důsledkům této kakofonické rozhádanosti, jež má daleko k postmoderní pluralistické harmonii Vybíral dodává, že je „ošidné předpovídat kritické psychologii buď rozpad, nebo pokračující soužití ‚pod jednou střechou‘.“¹⁹⁴ Avšak „připomeneme-li si tradici kritické psychoanalýzy ve Francii, existencialistickou tavistockou antipsychiatrii či kritiku psychiatrie z pera například Thomase Szasze, bude nám (...) zřejmé, že kritické myšlení neodmyslitelně patří k psychologii.“ Toto tvrzení se dá ještě více zobecnit, kritičnost (a sebekritičnost) patří totiž podle mne neodmyslitelně ke každé vědě jako *conditio sine qua non* nezávislého úsudku.

Povaha kritiky v kritické psychologii

Tři proudy v kritické psychologii podle Gergena

Gergen (1997), rozebírá ve stati *Místo psyché v konstruovaném světě tři soudobé orientace kritických psychologů*:

1. První proud tvoří autoři, kterým jde o „destrukci dosavadní tváře psychologie, včetně co nejširšího reflektování a *kritizování východisek, předpokladů a závěrů*. Termínu *‚denaturalizace psychologie‘*, použitému v této souvislosti, je možné skutečně rozumět jako snaze připravit psychologii o její

---

¹⁹³ Viz Vybíral, Z. (2006). *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie*. Praha: Academia, s. 23-24. (Text zvýraznila R. U.) Pozn. „Diverzita je nejen akceptována, ale i prosazována – především okruhem autorů a autorek okolo periodika *Critical Psychology*. Tento časopis si explicitě vytkl v programovém prohlášení, že *‚kritickou psychologii lze považovat za zastřešující termín (umbrella term) označující velké množství jednak politicky radikálních reakcí na mainstreamovou psychologii, jednak odlišností od ní‘*. Tvůrci časopisu si zformulovali za cíl vytvářet prostor v rozpětí od levicové, feministické a protirasistické politiky až k více obecným (teoretickým) radikálním myšlenkám.“ (Viz Vybíral, Z. (2006). *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie*. Praha: Academia, s. 24-25.) Pozn. Diverzita je obsažena i v obsahu kritických reflexí jednotlivých autorů – někteří se zaměřují na kritiku diagnóz, jiní na kritiku jazyka, další na kritiku komunikace uvnitř kritické psychologie. (Srov. tamt., s. 25-26.)

¹⁹⁴ Viz Vybíral, Z. (2006). *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie*. Praha: Academia, s. 25.

dosavadní přirozenost a podstatu. Metodologickými postupy tohoto nejradičtějšího křídla kritiků jsou *deideologizace psychologie* či demaskování její ideologické vázanosti. Radikální kritici se snaží poukazovat na to, že většina paradigmat psychologů není ‚ověřena‘ fakty, nýbrž že paradigmatologa sama určují, co bude považováno za fakta.

2. Druhá skupina kritických psychologů je pozitivněji naladěná. Jejich snahou je *revitalizace a obohacení* stávající psychologie.
3. Třetí proud je pak nejužší *svázán se sociálním konstrukcionismem*. Usiluje o ‚*vymetení*‘ tzv. *mentálních predikátů* ze základního kompendia psychologů a o jejich nahrazení východisky konstrukcionistickými.¹⁹⁵ „Přestože se tento třetí proud kritické psychologie nezdá být tolik negativistický jako proud první, pokud se sociální konstrukcionismus prosadil v psychologii jako stěžejní *paradigma*, proměnilo by to celou disciplínu. Psychologie by byla jiná.“¹⁹⁶

Vybíral vyhodnocuje tyto Gergenem načrtnuté způsoby kritičnosti tak, že s prvním a třetím proudem mainstreamová psychologie podle očekávání nekomunikuje a podobné kritice se brání, nekomunikuje ovšem ani se druhým, pozitivnějším a k diskusi naladěným proudem, což je již k její vlastní škodě. Kooperace s tímto konstruktivně kritickým proudem a integrace snah těchto ‚revitalizátorů‘ o oživení psychologie v 21. století by jí totiž mohla velice prospět. Hlavní proud totiž dle Vybírala potřebuje revitalizovat, už jen proto, aby neztratil kontakt s neustále se měnícím světem a jeho měnícími se obyvateli – řada minulých psychologických zobecnění neměla, nemá a nebude mít svou platnost ‚donekonečna‘.¹⁹⁷

„V kritickém fóru ‚víří‘¹⁹⁸ diskuse nad řadou závěrů odvozených stále znovu z hypotéz a teorií Freuda či Junga, z experimentů Milgrama, Asche nebo Zimbarda. Na druhou stranu není účelné, aby se tradiční psychologie zbavovala bezmála všech svých premis, závěrů a metod. Platí to jistě o užitečně probádaném území takzvaných mentálních procesů a sociálních reprezentací, paměti, inteligence apod. A také – nebo ne? – o nevědomí...“¹⁹⁹

¹⁹⁵ Viz Vybíral, Z. (2001). Tři desetiletí kritické psychologie ve světě. *Československá psychologie XLV*, s. 69–81. Zdroj: <http://psych.fss.muni.cz/vybiral/storage/2001b-kriticka%20psych.rtf> (4. 6. 2010)

¹⁹⁶ Viz Vybíral, Z. (2006). *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie*. Praha: Academia, s. 28. V původní verzi této kapitoly, tj. v článku *Tři desetiletí kritické psychologie ve světě* z roku 2001, zněla charakteristika třetího proudu o dost radikálněji: „Přestože se tento třetí proud kritické psychologie nezdá být tolik negativistický jako proud první, Gergen nejspíš správně tuší, že pokud se v psychologii nakonec prosadí právě sociální konstrukcionismus, *můžeme celé disciplíně (rozuměj: psychologii), takové, jakou ji známe dnes, předpovídat zánik*.“ (Text zvýraznila R. U.) Chápu tento posun od radikálního vyjadřování o „konci psychologie“ směrem ke konstatování její „změny“ jako uplatnění autorovy kritické reflexe.

¹⁹⁷ Srov. Vybíral, Z. (2006). *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie*. Praha: Academia, s. 28.

¹⁹⁸ „Stanton Rogersovi (1997) zdůrazňují jako určující rysy na soudobé scéně kritické psychologie: *existenci kritického fóra, klima, víření a tendence hereze vůči ortodoxii*.“ Viz Vybíral, Z. (2006). *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie*. Praha: Academia, s. 54. (Text zvýraznila R. U.)

¹⁹⁹ Viz Vybíral, Z. (2006). *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie*. Praha: Academia, s. 28.

Tuto provokativní závěrečnou otázku si sama za sebe zodpovídám jednoznačně – koncept nevědomí je „účelný“: tvoří jednak centrální téma nepřehlédnutelného množství teoretických diskusí, tak nosnou konstrukci praktické psychoanalytické terapie (či spíše terapií).

Klima perturbace²⁰⁰

„V šedesátých letech se na intelektuální scéně objevily dva důležité kritické vlivy, jejichž význam plně vykrytalizoval v následující dekádě:

1. **„francouzské teorie“**; původem francouzské ‚revoltující‘ směry, poměrně různorodé – zmiňme zde tři jejich hlavní představitele:
  - a. **Jacques Lacan** (1979) – prakticky přeformuloval psychoanalýzu, změnil ji na literární hru a zároveň na nový účinný nástroj analýzy tím, že ji přetvořil spíše na kulturně-semiotickou než biologicky orientovanou teorii
  - b. **Michel Foucault** (1972) – vytvořil poststrukturální teorii subjektivity se značným vlivem na kritickou psychologii
  - c. **Jacques Derrida** (1976) – jeho kritika základů ontologie a epistemologie měla vliv na rozvoj analýzy, často nazývané jako postmoderna
2. **vliv feminismů** (autoři zde záměrně použili pojem v plurálu – ‚feminismy‘ – jako protipól ‚feminismu‘); přínosy ke kritické analýze vycházející z této tradice jsou různé a v rámci sebe samých konfliktní.²⁰¹

Jak je vidět, zdroje kritické psychologie jsou různorodé a v žádném případě nejsou konsensuální. Z tohoto důvodu autoři užíli i termínu ‚klima perturbace‘ (víření) pro popis v podstatě všeobecnějšího obratu, který ovlivnil společenské vědy přibližně v posledních dvaceti letech. V psychologii se používá výraz ‚kritické fórum‘ pro zdůraznění skutečnosti, že

---

Pozn. Zdá se mi, že v původní verzi této kapitoly, tj. článku *Tři desetiletí kritické psychologie ve světě*, Vybíral o nevědomí pochyboval méně výrazně – píše, že mezi účelnými koncepty, které si má tradiční psychologie ponechat patří: „A také – **proč ne?** – nevědomí...“ Srov. Vybíral, Z. (2001): *Tři desetiletí kritické psychologie ve světě. Československá psychologie XLV*, s.69–81. Zdroj: <http://psych.fss.muni.cz/vybiral/storage/2001b-kriticka%20psych.rtf> (4. 6. 2010) (Text zvýraznila R. U.)

²⁰⁰ Doslova „porucha, rušení“; zde ve významu „víření“.

²⁰¹ Výrost, J., Slaměník, I. (1997). *Sociální psychologie/Sociálna psychológia*. Praha: ISV, s. 81. (Text zvýraznila R. U.)

psychologie není homogenní instancí ani není přijatelné znovuzkřížení zastaralé myšlenky nějaké ‚školy‘ v rámci disciplíny. Aktualizuje se spíš jako heterodoxie (či dokonce hereze) proti ortodoxní psychologii.

Kritické fórum

„Jednou z klíčových osobností pro zformování kritického fóra nebyl psycholog, ale filosof na Oxfordské univerzitě – **Rom Harré**. V roce 1972, původně ve spolupráci se sociálním psychologem sociologizující orientace **Paulem Secordem**, odstartoval směr, který měl být novým paradigmatem psychologie: **etogeniku**.“²⁰²

Trojí kritičnost podle Pottera

„Jiné dělení kritických přístupů, a to *podle systematickosti, důslednosti, teoretického základu či spojení s postmodernismem*, prezentoval Potter (1996) (...).

Podle Pottera se dnes v sociálních vědách setkáváme:

- a) s praktickou *ad hoc* kritičností,
- b) s Kriticismem s velkým ‚K‘ (*with a big C*) a
- c) s reflexivní kritičností.

Sociální badatel má ještě jednu možnost: čtvrtou možností je nebýt kritickým.²⁰³

Pod praktickou, každodenně použitelnou kritičností můžeme rozumět **dovednost**: například dešifrovat, o co jde ve sporu mezi partnery (...). Nebezpečím je přílišné skeptické filtrování čehokoliv, co je řečeno. Kriticismus s velkým ‚K‘ je novodobým paradigmatem sociálních vědců, kteří se hlásí ke *kritické analýze diskurzu*. Potterovi nejbližší je **reflexivní kritičnost**, kterou vidí jako systematickou a postmoderní.“²⁰⁴

Vybíral dále píše, že v psychologickém výzkumu a teoriích si zaslouží kritiku zejména:

- *atomismus zkoumání*,

---

²⁰² Výrost, J., Slaměník, I. (1997). *Sociální psychologie/Sociálna psychológia*. Praha: ISV, s. 82. (Text zvýraznila R. U.)

²⁰³ „V originále: Non-, *ad hoc*, big C and reflexive – viz Potter (1996, s.232).“ Viz Vybíral, Z. (2006). *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie*. Praha: Academia, s. 54.

²⁰⁴ Viz tamt., s. 28-29. (Část textu zvýraznila R. U.)

- *individualismus* (např. postoje jednotlivého člověka nelze adekvátně zkoumat bez přihlídnutí ke „kolektivní intersubjektivitě“ – sociálnímu kontextu)
- to, že psychologický výzkum a závěry si v podstatě *nevědí rady s variabilitou kontextu*.

Reflexivně kritickému analytikovi jde o to, aby nabourával autoritativně předkládané či tradované popisy skutečnosti, či „příběhy“.²⁰⁵ Vybíral konstatuje, že „Potter straní všem podobám kritičnosti a již samotné *napětí* mezi nimi vidí jako produktivní.“²⁰⁶

Klíčové rysy kritické psychologie

V této části vycházím z přehledu, který podává Vybíral ve stejnojmenné kapitole své knihy *Psychologie jinak* (2006). Nejprve stručně charakterizuje „východiskové“ (spíše než „společné“) rysy kritické psychologie podle Viery Bačové (2000a), pak přidává názory Iana Parkera, Kennetha J. Gergena a samozřejmě i své vlastní.

Podle Vybírala **Báčová** zmiňuje úsilí o:

- *změnu hodnot společnosti,*
- *reformu sociálního systému,*
- *podporu sociální spravedlnosti* či
- *foxovské*²⁰⁷ *volání po politické* (rozuměj levicové) *akci,*
- *„kritiku agendy“* *tradiční psychologie,*
- *kritiku diagnostikování a testování inteligence* nebo
- *mocenské „používání“ psychologických nálezů.*²⁰⁸

Vybíral shrnuje, že v podání Bačové je „kritická psychologie spíše *měnící* (resp.

²⁰⁵ Srov. tamt., s. 29.

²⁰⁶ Viz tamt.

²⁰⁷ **Dennis Fox** je představitelem tzv. *radikální psychologie* (*radical psychology*), která se rovněž hlásí ke kritické psychologii. „Stoupence radikální psychologie s levicovým politickým směřením je zároveň možné vidět jako paradoxní skupinu: vždyť většina představitelů kritické psychologie se snaží právě o odpolitizování a odideologizování psychologie.“ Viz Vybíral, Z. (2006). *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie*. Praha: Academia, s. 54. Pozn. Dennis Fox je spolu s Isaacem Prilleltenskim editorem knihy *Critical Psychology: An Introduction*, k jejímuž druhému vydání (v r. 2009) se k oběma editorům přidala ještě Stephanie Austinová; podařilo se jim do knihy zařadit asi polovinu zcela nových kapitol, které jistě opět přispějí k čilé diskusi o (a v) kritické psychologii.

²⁰⁸ Srov. Vybíral, Z. (2006). *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie*. Praha: Academia, s. 30.

usilující o změnu) než *kritizující*,²⁰⁹ a že kritická psychologie se stejnou měrou profiluje také „jako metadisciplína, tj. jako *obor o oboru*, jako psychologie psychologie (*a psychology of psychology*, Harré, Stearns, 1995).“²¹⁰ – Vedle **kritizování společnosti a psychologů** směřuje kritika kritické psychologie k **psychologii samotné**. „Odmítá vytvářet nové teorie, ale chtě nechtě se sama stává teorií. Resp. teorií metapsychologie.“²¹¹

Dalším rysem kritické psychologie je „**dekonstrukce**, přesněji řečeno: neustávající trpělivé **dekonstruování**“²¹² **psychologie** – někdy více, někdy méně radikální:

„Představitelé kritické psychologie zpochybňují jakákoliv zobecnění vyvozovaná z experimentů, která si činí nárok na ‚univerzální platnost‘. Kritizují přenášení závěrů z jednoho kulturního prostředí do jiného.“²¹³ Jejich cílem je tedy „kritika univerzalizmu premis, hypotéz a ‚faktů‘.“²¹⁴ „Kritická psychologie nabádá k ostražitosti jak tvůrce psychologických modelů, tak ty, kdo užívají ‚výsledků‘ jejich bádání a teoretizování.“²¹⁵ (Uvozovky u slova „výsledků“ zřejmě mají poukázat na to, že podobné „výsledky“ jsou často subjektivní a ještě častěji proměnlivé, nedefinitivní a s časově omezenou trvanlivostí.)

„Podle **Iana Parkera** bychom měli kritickou psychologii rozumět nikoliv jako nové psychologické subdisciplíně, ale jako části soudobé intravědní debaty. Parker nepovažuje kritickou psychologii dokonce ani za nové paradigma – v čemž je jistě podstatný rozdíl od ambicí sociálního konstrukcionismu či diskurzivní psychologie. ***Kritická psychologie má činit to, co si vytkla ve svém názvu: kritizovat. Kriticky se zabývat téměř všemi předpoklady, procedurami a závěry tzv. hlavního proudu psychologie.***“²¹⁶

Souhlasím s tímto Parkerovým pojetím, také kritickou psychologii nevidím jako novou subdisciplínu či paradigma. Kritičnost je součástí každé vědy – nenapadá mě žádná vědní disciplína, která by v sobě kritičnost neobsahovala; tam, kde kritičnost chybí, nejde o vědu, ale

---

²⁰⁹ Viz tamt.

²¹⁰ Viz tamt.

²¹¹ Viz tamt.

²¹² Viz tamt.

²¹³ Viz tamt.

²¹⁴ Viz tamt.

²¹⁵ Viz tamt.

²¹⁶ Viz Vybíral, Z. (2006). *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie*. Praha: Academia, s. 30.

o víru nebo ideologii, proto i já považuji kritickou psychologii za součást psychologie (resp. „intravědní debaty“).

Kritická psychologie má kritizovat. Nejprve jsem s tímto prohlášením *nekriticky* souhlasila a radovala se, jak to autor lapidárně vyjádřil. Říkala jsem si, že pokud je to tak snadné, proč tedy tato kapitola o kritické psychologii nabyla takových rozměrů? Proč nestačí nadpis: „Kritická psychologie“ a pod ním pouze toto stručné vyjádření? Nestačí. Nestačí a když se nad tímto prohlášením zamyslíme, objevuje se celá řada důvodů:

- kritika (aby byla k něčemu užitečná) má být konstruktivní (to se zdá jako celkem banální zjištění)
- pokud nestojíme o konstruktivní kritiku, je možné i pouze kritizovat (cokoli, kohokoli, jakkoli)²¹⁷
- konstruktivní kritika vyžaduje (alespoň nějakou) představu o tom, **jak** kritizovat a (alespoň rámcovou) ideu **co/proč** kritizovat – jsou zde tudíž zapotřebí *jistá* (nebo nejistá, ale alespoň *nějaká*) kritéria
- kritičnost souvisí se svobodou kritizovat, s možností volby (např. co a jak moc lze kritizovat), souvisí i s etikou a zodpovědností za danou volbu
- kritika s sebou v současnosti nese i otázku: Jak být kritický v době postmodernity, která s sebou (opravdu?) nese i toleranci vůči mnohosti leckdy konfliktních diskurzů?
- kritika znamená „posuzování hodnot“ (*kriterion* – řec. posuzovat) – jaké hodnoty jsou ale žádoucí v diskurzu, kterému chybí normy? *Pluralita je normou, která všechny normy popírá.*²¹⁸
- pokud jedna z provokativních otázek kritických psychologů zní: „Co psychologie ‚dělá‘ s psychology? Jak tvaruje, pozměňuje a fixuje jejich přesvědčení, postoje, vize?“²¹⁹ měli bychom se analogicky ptát: Co s nimi „dělá“ kritická psychologie? Jak ona „tvaruje, pozměňuje a fixuje jejich přesvědčení, postoje, vize“?

V psychologii jsou podle mě zapotřebí obě tendence: jak kritizovat generalizace (kritická psychologie), tak je utvářet („tradiční“ psychologie) – oboje má mít v psychologii své místo, neboť jedno bez druhého nemůže být aniž by postrádalo smysl.

„**Kenneth J. Gergen** zdůrazňuje, že současná intravědní diskuse může být v zásadě vnímána některými kolegy jako antipsychologická, podle něj však není nihilistická. Gergen (1997a) obhajuje vlastní herezi s tím, že kritickou sebereflexí oboru nechce psychology připravit o optimismus, sdílený nad badatelským potenciálem, který disciplína stále má.

---

²¹⁷ Šlo by pak o „kritiku pro kritiku“. Připomíná mi to **dekadenci** v umění – proti představám o výchovném poslání umění, jež by mělo představovat kladné hrdiny a společenské vzory, zdůrazňovala dekadence svébytnost umění, které ničemu jinému neslouží – „Umění pro umění“ (*l'art pour l'art*) se stalo jedním z jejích hesel.

²¹⁸ Srov. Gabliková, S. (1995). *Selhala moderna?* Olomouc: Votobia, s. 84-85.

²¹⁹ Viz Vybíral, Z. (2006). *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie*. Praha: Academia, s. 31.

Gergen jen zpochybňuje řadu premis, včetně metodologických. Například: Není celá sociální psychologie svou podstatou historicky pomíjivá? Její výuka bývá přece procházkou archivem provedených experimentů... Ale o čem tyto experimenty *dnes* vypovídají? (...) Bere vůbec sociální psychologie ohled na stále se proměňující sociohistorické skutečnosti? Ze způsobů, jakými se vyučuje a předává, to tak nevypadá. Avšak sociální vzorce, rámce a podmínky, v nichž se vyskytlo nějaké chování lidí, jsou přece v nepřetržitém procesu často chaotických, nepředvídatelných a nepřenositelných proměn. Jsou to oprávněné pochyby. Nad metodologií, nad generalizacemi, nad předáváním ‚vědomostí‘.²²⁰

Ano, pochyby tu jsou sice oprávněné, ovšem nějaké ‚vědomosti‘ se při výuce předávat musejí. I když bude studentům předáván kritický diskurz a vštěpováno kritické myšlení, musí být předáváno *zároveň* s penzem poznatků, které bude možné takto kriticky reflektovat a *současně* i s nějakým souborem poznatků, které kritice odolají...

Této skutečnosti si je Vybíral vědom, jak dokazuje následující citace:

„Vůči konzervování tzv. hotových pravd a dat – řečeno slovy Neubauerovými – je možno vznést ‚zjištění skoro banální, že *pravda o skutečnosti má právě tak časový rozměr a dějinnou dynamiku jako skutečnost sama*‘. Pravdivost vědeckých popisů a výkladů, pravdivost a správnost třídění, paradigmat, soustav a kognitivních map ‚o něčem‘ se vyvíjí. V kriticky otevřeném přístupu ke vědě platí, že to, co bylo pokládáno za pravdivé, může se ukázat být po čase nesprávným.

Hotové pravdy jsou ovšem nezbytným základem našeho poznávání. ‚Poznání nemůže začínat z ničeho – z *tabula rasa* – a nemůže začít ani z pozorování. Pokrok poznání spočívá převážně v modifikaci předchozího poznání.‘ (Popper, 2001) *Nikoliv tedy bud’ přijímat, nebo odmítat a priori to, co se nám nabízí jako hotové, ale být schopen kriticky přezkoumat a kritizovat, být schopen pozměnit dosavadní teorii.*²²¹

Kritizovat lze i kritickou psychologii:

„Na kritickou psychologii je samozřejmě možné dívat se kriticky. Mezi kritickými bilancemi nelze přehlédnout názory, že v případě postmoderní psychologie šlo a doposud jde o euroamerické ‚osvícenství‘ v *intelektuálním hnutí* psychologů a myslitelů v příbuzných sociálních vědách, o hnutí, které bylo zřetelné zejména v osmdesátých a devadesátých letech minulého století, které ovšem *nebylo nikdy koherentní* (ani nechtělo být), *nikterak neprospělo tradičnímu psychologickému výzkumu* a soustředilo se na

²²⁰ Viz Vybíral, Z. (2006). *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie*. Praha: Academia, s. 31.

²²¹ Viz tamt., s. 154-155.

víceméně rétoricky křiklavé *formulování výzev a zpochybňování vědy* (...). Protínázor zní, že sociálně konstrukcionistická psychologie jednoznačně prospěla psychologii *tradičně* vědecké.²²²

Kritická psychologie: integrovaná diverzita, nebo frakce?

V této své subkapitole podává Vybíral přehled různých názorů uvnitř kritické psychologie na ni samotnou – zaznívají tu stanoviska Foxe, Prilleltenskyho a Parkera.

Na jedné straně uvnitř kritické psychologie stojí radikální reformisté typu **Prilleltensky** a **Fox**, kteří sice uznávají diverzitu v kritické psychologii (různost tradic i směrů), ale zároveň formulují – podle nich nutné – *společné cíle* kritických psychologů, přičemž jednotícím cílem *by mělo být eliminovat praktiky útisku jak v psychologii, tak ve společnosti*. (Kromě politicky radikálních psychologů sem patří i kritická sociální psychologie a feministická psychologie.)

Na druhé straně proti tomuto levicově/marxisticky orientovanému proudu stojí diskurzivní analýza či metavědní bádání těch, kdo jsou vedeni sociálním konstrukcionismem a také **Parker**, který je zastáncem **diverzity i v oblasti cílů** kritických psychologů – uvědomuje si, že kritická psychologie zastřešuje jak *radikální aktivity politického křídla*, tak *poststrukturalistické a lingvistické analýzy*, kritické vůči jazyku a vyjadřování tradiční psychologie.²²³

*„Na jedné straně stojí radikálové označující psychoanalýzu za formu útisku člověka, na druhé straně kritické proudy v rámci psychoanalýzy pracují na její revitalizaci a přežití.“*²²⁴

„Parker (1999a) sice zastává otevřenost kritické psychologie k alternativním způsobům myšlení a k alternativám psychologického jednání, ale vedle toho *prosazuje potřebu stanovit hranice vůči neseriózní populární psychologii, scientologii či novodobému pseudovědeckému šarlatánství* (za které

---

²²² Viz Vybíral, Z. (2006). *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie*. Praha: Academia, s. 27. (Text zvýraznila R. U.)

²²³ Srov. tamt., s. 48.

²²⁴ Viz tamt. (Text zvýraznila R. U.)

Britská psychologická společnost považovala např. i neurolingvistickou psychologii²²⁵). U tzv. *pop-psychology* je důležité vnímat podněty, které přináší. V tomto smyslu se dá říci, že Parkerovo vidění reprezentuje výrazný proud **metadisciplíny**. Podle něj by se různé speciální a dílčí kritické přístupy měly navzájem tolerovat, obohacovat a zkoumat – s respektem ke své specifičnosti.²²⁶

Parkerovo vymezení či *trojí definování kritické psychologie* je tolerantnější než u radikálních psychologů:

1. ‚Kritická psychologie systematicky zkoumá, jak jsou některé podoby psychologického činění a zkušenosti upřednostňovány před druhými a jak jsou dominantní formy ‚psychologie‘ využívány ideologicky – ve službě moci.
2. Kritická psychologie studuje způsoby, jakými jsou kulturně-historicky (z)konstruovány všechny podoby psychologie a jak alternativní podoby psychologie potvrzují nebo kladou odpor ideologickým předpokladům mainstreamových modelů.
3. Kritická psychologie zkoumá formy dohledu (*surveillance*) nad člověkem, způsoby jeho self-regulace v každodenním životě a způsoby, které psychologická kultura uplatňuje mimo hranice akademické či praktické profese.‘ (Parker, 1999a, s. 13-14)²²⁷

„Třetí součást Parkerovy definice souvisí úzce a osobně s jeho *výzkumem tzv. ‚psychologické kultury‘ ve společnosti, tedy vlivu psychologie, psychoanalýzy apod. na kulturní a společenský život lidí* – mimo psychologii samu (srov. Parker, 1997).“²²⁸

Parker ve svém článku *Critical psychology: critical links* (z něhož cituje Vybíral výše popsané trojí definování kritické psychologie), který vyšel jednak v *Annual Review of Critical Psychology* a současně v *Radical Psychology*, zevrubně popisuje historii vzniku kritické

---

²²⁵ **Neuro-lingvistické programování (NLP)** je modelem interpersonální komunikace, přístupem k osobnímu rozvoji a alternativním přístupem k psychoterapii. Je založeno na studii jazyka, komunikace a změn osobnosti, na myšlence, že *mysl, tělo a jazyk spolu komunikují* a vytvářejí vnímání světa každého člověka a že tyto představy spolu s chováním mohou být změněny použitím různých technik. Bylo založeno **Richardem Bandlerem** a lingvistou **Johnem Grindrem** v 70. letech 20. století. Zakladatelé se snažili o pragmatický přístup k modelování tří úspěšných psychoterapeutů – *Virginie Satir, Milтона H. Ericksona a Fritze Perlse*. Cílem bylo zjistit, proč byly tyto tři osobnosti úspěšnější než jejich kolegové. Teoretické základy jsou postaveny na pracích, které se týkají těchto tří zkoumaných osobností a disciplínách zkoumajících jazyk a mysl, včetně psychologie, lingvistiky a kognitivní teorie.

Zdroj: http://cs.wikipedia.org/wiki/Neurolingvistick%C3%A9_programov%C3%A1n%C3%AD (4. 6. 2010)

²²⁶ Viz Vybíral, Z. (2006). *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie*. Praha: Academia, s. 48-49. (Text zvýraznila R. U.)

²²⁷ Srov. tamt., s. 49. (Text zvýraznila – R. U.). Vybíral zde odkazuje na Parkerův článek: Parker, I. (1999). *Critical psychology: critical links. Annual Review of Critical Psychology*, Vol. 1, s. 3-18. Zdroj:

<http://radicalpsychology.org/vol1-1/Parker.html> (4. 6. 2010)

²²⁸ Viz Vybíral, Z. (2006). *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie*. Praha: Academia, s. 48-49. (Text zvýraznila R. U.)

psychologie v anglo-americké kulturní oblasti, s menším exkurzem do dění ve zbytku věta, dále podává výčet zlomových okamžiků, jež tuto disciplinu formovaly a přehled vůdčích osobností a klíčových publikací. Parker se zde dále zabývá se tím, jak je konstruováno psychologické vědění a jaký má toto vědění politický účinek. Hovoří o tom, že jako obecný zastřešující předmět fungují v psychologii otázky „relativismu“ a „realismu“ velmi rozdílně v rozdílných kontextech, a že není důvod označovat jednu pozici nutně jako „radikální“ a druhou jako „konzervativní“. Kritická psychologie podle Parkera nenařizuje jednu epistemologickou pozici na úkor druhé, ale spojuje širokou paletu hledisek na tuto disciplínu.²²⁹ I v této formulaci je patrná Parkerova snaha po smíření obou proudů.

Psychologie by si podle Parkera (1999a) *neměla dělat ambice na to, že je centrální teorií vysvětlující vše, co se děje v naší mysli a co se děje mezi lidmi, neměla by mít grandiózní a kolonizační sklony – myslet si, že dokáže objasnit vše, co se týká člověka, nehladě na čas, místo, nehladě dokonce na historický čas.* (...) Kritické přístupy by měly zdůrazňovat *partikulární* způsoby, kterými psychologie konstruuje předměty svého studia a způsoby, kterými každodenní život vždy překonává (*surpasses*) omezené psychologické modely.

Parker tedy dodává ještě *čtvrtou definici* kritické psychologie, kterou Vybíral již nezmiňuje (nejspíše proto, že se poněkud překrývá s bodem 3.).

Podle Parkera je kritická psychologie navíc:

4. zkoumáním způsobů, kterými každodenní „všední (*ordinary*) psychologie“ strukturuje akademickou a praktickou činnost v psychologii a zkoumáním způsobů, jak mohou každodenní činnosti poskytovat základ odporu (*resistance*) vůči současným vědním praktikám.²³⁰

„**Fox** (2000) vede s Parkerem přinejmenším implicitní polemiku. *Podle Foxe jsou ‚dobří‘ a jsou ‚velcí‘ psychologové.* Tradiční ‚dobrý‘ psycholog, komentuje autor jízlivě, si zúží téma, kterým se pak po léta zabývá jaksepatří do hloubky. Naučí se podle vědeckých šablon publikovat a jeho úzkostlivě ‚správné‘ stati a předepsaně akurátní výsledky čte – pokud vůbec – několik jeho kolegů či studentů. (...)

---

²²⁹ Srov. Parker (1999a). Critical psychology: critical links. *Annual Review of Critical Psychology*, Vol. 1, s. 3-18.
Zdroj: <http://radicalpsychology.org/vol1-1/Parker.html> (4. 6. 2010)

²³⁰ Srov. tamt.

Naproti tomu cesta ‚velkého‘ psychologa jej vede nezadržitelně k rozšiřování témat, kterými se zabývá, a k demonstraci toho, jak spolu vzájemně souvisejí různé oblasti.“²³¹

Do této polemiky pak vstupuje **Gergen**, který ve svém vystoupení v červnu 2001 v Calgary „v referátu nazvaném *Psychologie jako politika jinými prostředky* vyzval oba tábory, aby odkryly své (politické) karty: **v kritické psychologii není možné být neutrálním, je potřeba být (politicky) autentickým**. Jen tehdy, když obě křídla autenticky přiznají svou ‚politiku‘, bude možné spoluvytvořit *společný význam* hnutí.“²³²

V závěru své knihy *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie* Vybíral hodnotí stav kritické psychologie a psychologie u nás. Toto srovnání pro českou psychologii (tak jak existovala v roce 2006) nevyznívá nijak lichotivě:

„Kritická psychologie představuje často radikálně formulovanou sebereflexi vlastní disciplíny, impuls k přehodnocení řady implicitních předpokladů a výzvu k jiné metodologii (zejména ke kvalitativnímu zkoumání, etnometodologickým, genderovým a diskurzivním zřetelům a ke staronové účasti badatele přímo v ‚sociální akci‘). (...)

Psychologie v našem geografickém prostoru spíše přešlapuje na místě. Psychologové se konzervativně přidržují osvědčených svodidel a tradičního dělení disciplíny. Přínos psychologie jako vědy je v konfrontaci s dobovou proměnou společnosti, individuální psychiky, způsobů komunikace a životního stylu člověka marginální a nezřetelný. Uvnitř obce psychologů se nedostatečně diskutuje o takových trendech a výzvách, jakými bezesporu jsou odlišná psychologická paradigmat, transdisciplinarita psychologie či význam kritické psychologie.“²³³

Věřím, že i psychologie u nás vezme ještě více v potaz existenci kritické psychologie a ani v otázce absence reflexe vlastní činnosti a „ustrnutí v setrvačnosti“ (o které píše autor dále v textu) bych nebyla tak skeptická. První štika v našem údajně stojatém psychologickém rybníce – Zbyněk Vybíral – již bouřlivě čeří jeho vodu.

---

²³¹ Viz Vybíral, Z. (2006). *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie*. Praha: Academia, s. 49-50. (Text zvýraznila R. U.)

²³² Viz tamt., s. 51. (Text zvýraznila R. U.)

²³³ Viz tamt., s. 213.

4. ÚVOD DO PSYCHOANALYTICKÉHO DISKURZU

Psychoanalýza se dnes chápe v několika významech:

1. „Definovaná forma **léčby**, garantovaná Mezinárodní psychoanalytickou asociací (Rycroft, 1993). Psychoanalýza je ve svém klinickém významu vysokofrekvenční, dlouhodobou, vztahovou a interpretativní psychoterapií (Šebek, 2001). Duševní nevědomé procesy, které jsou jiným způsobem téměř nedostupné, zkoumá v pevně stanoveném terapeutickém uspořádání (settingu) za použití základního pravidla volných asociací na straně pacienta a „volně rozpoložené pozornosti“ na straně analytika. Psychoanalýza vznikla především jako **psychoterapie**, a přestože tento rámec dalece přerostla, této své mateřské půdy se nikdy nevzdala (...). V širším slova smyslu je psychoanalýza metodou podněcující **osobní růst a vývoj**, založenou na psychologicko-interpersonálním procesu zaměřeném na rozšíření analyzandovy schopnosti být živý a vědomý si sebe jako lidské bytosti (Ogden, 1996).
2. Teorie osobnosti (mysli), duševního vývoje a psychických poruch, vytvářená na základě psychologických konceptů (Mikota, 1996), které místy ústí do **svěbytné teorie člověka** (Mahler, 1997).
3. Vědecká **disciplína, hermeneutika, věda o porozumění** (Borecký in Mahler, 1997), **věda o vnitřním světě člověka** (Schwartz, 2003), původní **interpretativní metoda**, která systematicky shromažďuje poznatky o nevědomém duševním životě, nevědomých procesech a významech subjektivní zkušenosti (Tuckett, 1995). (...) [s. 112:] Zabývá se tím, jak vnitřní realita organizuje a utváří naše prožívání (příkladem je traumatická nebo naopak reparující role vzpomínek). (...)
4. **Kulturní fenomén**, způsob uvažování a promýšlení psychoanalytických konceptů, který se ve své akademické a aplikované podobě pěstuje mimo klinický rámec (Rycroft, 1993; Etchegoyen, 1999), např. v oblasti umění, filozofie, historie, literární vědy, uměnovědy.

Samotné pojmy *klasická, ortodoxní* nebo *modifikovaná psychoanalýza* nemají jasný význam, pokud nejsou blíže vymezené specifickou teorií nebo technikou (Wallerstein a Adler, 1970).²³⁴

Přístupnost psychoanalýzy znesnadňuje „nesrozumitelnost klinických pojmů a jejich významové posuny. Ne všechny psychoanalytické pojmy jsou přesně definované (...). Význam jednotlivých pojmů se vyvíjel a používá se odlišně v různých školách psychoanalytického myšlení. Navíc řadu pojmů přejaly jiné psychoterapeutické směry, psychiatrie či sociální poradenství (např. *odpor*) a používají je v odlišných kontextech.“²³⁵

Psychoanalýza ve svém vývoji prošla těmito fázemi:

- *prepsychoanalytickou*
- *překladatelskou*
- *klasickou*
- *ego-psychologickou*
- *integrativní*²³⁶

„Současné **integrativní** období (přibližně od osmdesátých let minulého století) znesnadňuje určení příslušnosti autorů k jednotlivým ‚školám‘ (...). Psychoanalytici si uvědomili, že lpění na idiosynkratických teoriích disciplínu nerozvíjí, a začali se více soustřeďovat na jednotlivé události analytických sezení a na své vlastní interakce s pacientem. Od tvorby ‚velkých teorií‘ se odklonili zpět ke každodenním událostem klinické situace, v jejichž popisu a vysvětlení mohou různé ‚školy‘ snadněji najít společnou řeč.“²³⁷

„Psychoanalýza není sjednocenou teorií. Reprezentuje ji v současnosti několik základních teoretických modelů, které hovoří poněkud rozdílnými ‚jazyky‘. (...) Sbližování jednotlivých psychoanalytických přístupů – **ego-psychologického/ego-analytického, současného freudiánského a post-kleiniánského** proudu, **britské skupiny nezávislých a**

---

²³⁴ Viz Holub, D. (2010). Psychoanalýza a psychoanalytická psychoterapie. In Vybíral, Z., Roubal, J. (Eds.), *Současná psychoterapie* (s. 110-146). Praha: Portál, s. 111-112.

²³⁵ Viz tamt., s. 113.

²³⁶ Srov. tamt.

²³⁷ Viz tamt.

francouzského hlavního proudu – nyní umožňuje vymezit společnou základní techniku (Kernberg, 2003).²³⁸

Všechny přístupy hlavního psychoanalytického proudu sdílejí „trvalý zájem o analýzu přenosu a protipřenosu a důraz na neutralitu, věnují pozornost aktuálním nevědomým významům a nevědomé konflikty zasazují do objektivně vztahové terminologie. Zdůrazňují význam pacientových pocitů, které jsou přístupovým místem ke zkoumání nevědomých významů, a kromě snu hledají další „královské cesty“ k nevědomí. Společná je také jejich snaha neindoktrinovat pacienty, orientace na charakter (patologickou organizaci) a zpochybnění lineárních vývojových modelů. Hlavní proud přirozeně není zcela jednotný. Ke kontroverzním tématům patří např. „skutečný“ vztah a empatie (různé pohledy na jejich úlohu v léčbě), regrese (zda se uplatňuje spíše ve službách léčby, nebo odporu), preverbální zkušenost (nakolik je možné ji v terapii rekonstruovat a uzdravit), hranice mezi psychoanalýzou a psychoanalytickou psychoterapií nebo vztah historické a narativní pravdy (Kernberg, 2003; Čermák, 2004b).

Od popsaného hlavního proudu se postupně odděluje nové psychoanalytické směrování, na jedné straně **intersubjektivní a interpersonální** psychoanalytické přístupy, které zahrnují **self-psychologii**, a na druhé straně kulturní psychoanalytická tradice, vyjádřená v současné **interpersonální a vztahové analýze**.

Odklonem od neutrality a neautoritativním důrazem na intersubjektivní pole vztahu analytika a pacienta v interpersonálních proudech psychoanalýzy se významně mění pojetí přenosově protipřenosové vazby (více se zdůrazňuje reálná stránka nového afektivního vztahu a analytikovo empatické naladění). (...) Cílem léčby ve směrech mimo hlavní proud je integrace nového afektivního zážitku za účasti analytika, který poskytuje „korektivní zkušenost.“²³⁹

Zájem o *léčebné cíle* v psychoanalýze ustupuje do pozadí a přesouvá se k:

- psychoanalytickému procesu,
- technice léčby a

---

²³⁸ Viz tamt., s. 113-114.

²³⁹ Viz tamt., s. 114.

- faktorům psychické změny.²⁴⁰

„Psychoanalytické modely mají význam pro studium mnoha oborů vně klinické praxe psychoanalýzy. Pochopením nevědomých faktů lze (...) osvětlit literaturu, historii a vlastně i působení nepsychoanalytických terapií, jako například kognitivně-behaviorální terapie či léčby drogové závislosti. Psychoanalytické modely rovněž často pomáhají vysvětlit chování a vztahy, které svou povahou nejsou vůbec psychotherapeutické: rodinné vztahy, skupinové procesy, organizace, politické sdružování a tak dále.“²⁴¹

Jednou z námitek proti Freudovi (nikoli celé psychoanalýze) je právě to, že se nevěnuje dostatečně sociálním procesům: „Freud *nesprávně pochopil ženy* a nechal se příliš ovlivnit dobovými názory na rasu, věk, sexualitu a politiku.“²⁴²

Kniha *Psychoanalytické teorie* se, jak z podtitulu vyplývá, zabývá psychoanalýzou z *perspektivy psychoanalytické vývojové psychopatologie*. „Vývojová psychopatologie se zabývá studiem původu a průběhu *individuálních vzorců maladaptace*“²⁴³ (Sroufě a Rutter, 1984). Psychoanalýza významně přispěla a nadále přispívá k rozvoji tohoto oboru. Pomáhá nám pochopit psychologické procesy, jež jsou základem kontinuity a změny ve vzorcích adaptace a maladaptace. Jak to, že některé jedince krizové období v konečném důsledku posílí a obohatí, kdežto jiní se s krizí vyrovnávají mnohem hůře a jejich adaptace je obtížnější? *V psychoanalytických teoriích je vývoj chápán jako aktivní, dynamický proces, v němž jedinci dodávají své zkušenosti význam; různé takto přisouzené významy pozměňují důsledky těchto zkušeností.* Biologie jedince tyto zkušenosti utváří a zároveň je jimi utvářena. Všechny

---

²⁴⁰ Viz tamt., s. 115.

²⁴¹ Viz tamt.

²⁴² Srov. tamt., s.63.

²⁴³ Tímto studiem „vzorců“ maladaptace se psychoanalýza přibližuje sociálnímu konstrukcionismu, který také zkoumá vzorce, významy, percepce a konstrukce, nezkoumá je však na individuální rovině, ale v sociálním kontextu. (Podrobněji viz např. článek *Psychoterapie jako sociální konstrukce* Gergena a Warhusové, v němž autoři navrhuji změny východisek psychoterapie – např. od esencialismu k vědomí posunu významů, od myslí k diskurzu nebo od self ke vztahu. Část těchto posunů v teoretických východiscích tradiční psychoterapie přirozeně uskutečňuje i současná psychoanalýza, jež reflektuje aktuální vývoj a nezůstává za ním pozadu.)

psychoanalytické teorie, jimiž se zde budeme zabývat, jsou ambiciózně formulované a jejich cílem je rozšířit naše chápání lidského života o vysvětlení *nevědomých významů a vlivů*.²⁴⁴

Toto obohacení našeho chápání lidského života o nevědomé významy a vlivy je podle mě nesporným přínosem psychoanalytických teorií a výhodou oproti zúženému pohledu např. sociálního konstrukcionismu a jeho odklonu od zkoumání vnitřních vlivů směrem k vnějším, sociálním.

Pozn. Fonagy a Targetová v úvodu *Psychoanalytických teorií: Perspektivy z pohledu vývojové psychopatologie* upozorňují, že vzhledem k obrovskému množství psychoanalytické literatury se v knize nemohli plně věnovat žádné z teorií, a také že do knihy nezařadili mnoho důležitých myšlenek, jež se zrodily ve Francii, Německu, Itálii a Latinské Americe, nejdůkladněji se tedy věnovali angloamerické psychoanalytické tradici. U každé z teorií se Fonagy s Targetovou snažili zdůraznit její vývojovou složku a poté sledovali, jak tyto názory na vývoj objasňují různé možnosti maladaptace v životě. Toto zaměření je zcela v souladu s podtitulem knihy, jen je dobré mít na paměti, že teorie zde prezentované jsou *omezené na určitý kulturní okruh* a také že *kladou důraz na maladaptaci a psychopatologii* (tj. poruchy a negativní vymezení orientace člověka), prezentují tedy pouze určitý **výsek** psychoanalytických teorií. Jiní autoři, kteří by v psychoanalytických teoriích zdůrazňovali pozitivní možnosti a perspektivy klientů, zahrnuli by myšlenky jež se zrodily ve Francii, Německu, Itálii, Latinské Americe a jiných zemích, by tedy podali naprosto **odlišný pohled** na tyto teorie; je dobré mít při čtení *Psychoanalytických teorií* na mysli perspektivu jejích autorů.

„Existuje více psychoanalytických teorií, než je zapotřebí. Vybrat si z nich patří k nejnáročnějším úkolům psychoanalytického bádání. Dvěma hlavními kritérii výběru jsou *koherence a soulad se známými fakty*. (...) Porovnání teorií z hlediska praktického užití je nepochybně dalším kritériem, které jsme pro hodnocení psychoanalytických modelů mohli použít (což již učinili jiní autoři). (...) Psychoanalýza jakožto disciplína daleko přesahuje meze psychoanalytické psychoterapie. (...) Vývojová psychoanalýza je přístup ke studiu lidské mysli: nejspíš jde o *nejbohatší a nejproduktivnější ze všech v současnosti dostupných teoretických referenčních rámců*.“²⁴⁵ Pokud by tomu tak bylo, pak postmoderní psychologie co do bohatosti a produktivity není o moc pozadu...

---

²⁴⁴ Viz Fonagy, P., Targetová, M. (2005). *Psychoanalytické teorie: Perspektivy z pohledu vývojové psychopatologie*. Praha: Portál, s. 17. (Text zvýraznila R. U.)

²⁴⁵ Viz Fonagy, P., Targetová, M. (2005). *Psychoanalytické teorie: Perspektivy z pohledu vývojové psychopatologie*. Praha: Portál, s. 18. (Zvýraznění textu R. U.)

Předpoklady psychoanalýzy

„Psychologii, kterou Freud objevil a rozvíjel, se velmi dobře daří uplatnit jako referenční rámec, protože několik jejích základních předpokladů a pouček lze donekonečna revidovat a cizelovat (...).“²⁴⁶

Všechny psychoanalytické teorie „mají jednu společnou množinu předpokladů. **Ke stěžejním předpokladům základního psychoanalytického modelu** (Sandler, 1962a; Sandler a Joffe, 1969) patří:

- a) *psychický determinismus* – přesvědčení, že kognitivní, emoční a behaviorální aspekty patologie mají psychologické příčiny (nejde tedy o pouhou fyzickou kauzalitu či biologické náhody);
- b) *princip slasti a princip nelibosti* – na chování lze pohlížet jako na snahu minimalizovat psychickou bolest a maximalizovat psychickou slast a pocit intrapsychického bezpečí;
- c) *biologická povaha organismu* řídí jeho psychologickou adaptaci;²⁴⁷
- d) *dynamické nevědomí*, v němž se vyjadřují různé duševní síly, pomáhá určit, které myšlenky a pocity se mohou dostat do vědomí;
- e) *geneticko-vývojová teorie*,²⁴⁸ podle níž lze veškeré chování chápat jako sled jednání, jež se vyvinulo z dřívějších (dokonce i z nejranějších infantilních) událostí.²⁴⁹

Popíšeme si blíže jednotlivé body:

- a) „Psychoanalytici předpokládají, že duševní poruchu lze prospěšně studovat na úrovni psychologické příčinnosti: *reprezentace minulé zkušenosti, její interpretace a vědomý či nevědomý význam určují reakci jedince na vnější svět a schopnost se na něj adaptovat*. Důraz na psychickou příčinnost nutně neznamená, že psychoanalytici neberou dostatečný zřetel na jiné roviny analýzy psychiatrických

---

²⁴⁶ Viz tamt. s. 18.

²⁴⁷ „Biologické“ řídí „psychologické“, – tělo řídí mysl; o tomto předpokladu se dá úspěšně pochybovat, praxe dokazuje, že je velmi často reálný opak: „psychologické“ může řídit „biologické“, tj. mysl může řídit (a často i řídí) tělo.

²⁴⁸ „Determinismus kontinuitnosti.“ Na chování člověka mají formující vliv i aktuální události a vztaženost k budoucnosti – očekávání budoucího výrazně ovlivňuje jednání lidí, roli tedy zdaleka nehrají jen minulé události.

²⁴⁹ Viz Fonagy, P., Targetová, M. (2005). *Psychoanalytické teorie: Perspektivy z pohledu vývojové psychopatologie*. Praha: Portál, s. 19. (Zvýraznění tučně – R. U.)

problémů, jaké jsou například biologické, rodinné či širší sociální faktory, nebo že jim nevěnují patřičnou pozornost. Přesto však *psychoanalytik chápe psychiatrické problémy – ať už jsou svou podstatou genetické, konstituční či sociálně způsobené – jako smysluplný důsledek dětských přesvědčení, myšlenek a pocitů*, což znamená, že jsou vhodné pro psychoterapii. **Vysvětlování jednání jedince jeho duševními stavy (myšlenkami, pocity, přesvědčeními a touhami) je nedílnou součástí praktické psychologie, kterou běžně používáme**²⁵⁰ (...). *Je možné, že rozšíření tohoto modelu na nevědomě zaujímaná přesvědčení a pocity, bylo Freudovým největším objevem (...).*

- b) **Předpokládá se, že složité nevědomé duševní procesy jsou odpovědné za obsah vědomého uvažování a chování.**²⁵¹ Zvláště nevědomé fantazie spojené s přáními pudového uspokojení (minulé slasti) či bezpečí (...) motivují a určují chování, ovlivňují regulaci a schopnost vyrovnat se se sociálním prostředím. Psychoanalytici zastávají názor, že nevědomá ideace vytváří emoční stavy, které řídí a organizují duševní funkce.
- Zkušenost, kterou já získá s druhými, je internalizována a vede k vytvoření struktur reprezentace interpersonálních interakcí.** Tyto na nejjednodušší úrovni vytvářejí očekávání o chování druhých, ale ve složitější podobě určují ‚tvar‘ reprezentací já a druhého a v kombinaci obojího tvoří vnitřní svět jedince.
- c) Psychický *konflikt* je všudypřítomný a způsobuje nelibost (či nedostatek bezpečí). Intrapsychický konflikt je nevyhnutelný, ale stává se, že v obzvláště nepříznivých prostředích v dětství vznikají konflikty nezměrné intenzity. (...)
- d) Dítě má predispozici modifikovat nevědomá přání, jež jsou pro vědomé myšlení nepřijatelná, pomocí vývojové hierarchie *obraných* mechanismů, jejichž cílem je vyhnout se nelibosti. *V této hierarchii se odráží stupeň patologie jedince; spoléhání na rané obrany bývá obvykle spojováno se závažnějšími poruchami.*
- e) **Psychoanalytici se domnívají, že pacientova komunikace v léčebném kontextu má význam, který přesahuje pacientův záměr. Předpokládají, že obranné a další obdobné mechanismy umožňují, aby symptomy nesly mnohočetné významy a odrážely povahu vnitřních reprezentací druhých a jejich vztahu k jedinci.**²⁵² Analytik dokáže pacienta upozornit na egodystonní a obtížně pochopitelné aspekty jeho chování. Uvedením do souvislostí analytik pacientovi ilustruje, že symptomatické chování, které pacient prožívá jako trýznivé, nežádoucí a možná iracionální, lze chápat jako racionální vzhledem k duálním předpokladům nevědomého duševního prožívání a psychické příčinnosti.
- f) **Ohniskem terapie je pacientův vztah k analytikovi.** Je na něm dobře vidět, co pacient očekává od druhých, a může se stát nástrojem popřených aspektů pacientových myšlenek a pocitů. Přemístění

²⁵⁰ Např. Teorie sociálního konstrukcionismu chování člověka vysvětluje naopak: preferuje vliv vnějších, sociálních příčin.

²⁵¹ Platí stejná poznámka – opět se zde setkáváme s tím, že „vnitřní“ život působí na ten „vnější“, u sociálního konstrukcionismu je tomu opačně.

²⁵² Pacient s analytikem „komunikuje“ prostřednictvím svých symptomů, které analytik dešifruje/„překládá“ (symptomy mají svůj smysl). To, že významy těchto symptomů jsou mnohočetné (a ne jednoznačně determinované) je ve shodě s postmoderní inklinací k „mnohoznačnosti“/pluralitě výkladů.

přenosu může zahrnovat odmítnuté aspekty dřívějších vztahů, případně dřívější fantazie o těchto vztazích, jakož i konfliktní aspekty současných vztahů k rodičům, sourozencům nebo dalším důležitým postavám (...). **Analytik, na kterého působí pacientova slova a činy (opětovná odehrávání), zkoumá roli,²⁵³ do níž ho pacient dostal.** Díky tomu dokáže lépe pochopit pacientovy reprezentace rolí pocitů, které k nim má.

- g) **Moderní psychoanalýza zdůrazňuje současný stav pacienta ve vztahu k prostředí, dřívějším vztahům a adaptacím. Psychoanalytici si jsou vědomi, že terapie má v pacientově životě důležitou ‚chovající‘ (holding) či ‚kontejnující‘ (containing) funkci, která přesahuje konkrétní účinky a působení interpretace a vhledu.** Skutečný vztah s analytikem jakožto osobou vytváří možnosti *reintegrace* či *reorganizace*²⁵⁴ pacientova vnitřního světa, což následně usnadňuje jeho trvalý vývoj. Vytvoření otevřeného, intenzivního a bezpečného vztahu s další osobou může sloužit jako základ pro nové internalizace a napomoci dravějšímu rozřešení minulých konfliktů a *reparaci deficitů*.²⁵⁵

Mezi **pět pilířů klasického psychoanalytického přístupu** podle Horneyové (2004) patří:

- topografický model (vědomí, předvědomí, nevědomí)
- chování v současnosti lze pochopit jedině na základě minulosti (genetické zaměření)
- dynamický model (lidské chování je výsledkem interakce pudů a protichůdných sil)
- ekonomický princip (organismus má k dispozici jisté stanovené množství energie)
- strukturální model (pracovní hypotéza o rozdělení psychického aparátu na Id, Ego, Superego)²⁵⁶

Předpoklad vývojové kontinuity

Základním předpokladem psychoanalytické teorie je takzvané *genetické* či *vývojové hledisko*, jež psychoanalytické texty do různé míry uznávají. „Všemi fázemi Freudova díla se prolíná myšlenka, že *patologie rekapituluje ontogenezi*.²⁵⁷ duševní poruchy lze nejlépe

---

²⁵³ Zkoumání role, do které pacient přenosem analytika dostal a pacientovo „odehrávání“ má v sobě prvky/styčná místa s dramaturgickým interakcionismem Ervinga Goffmana.

²⁵⁴ Tj. rekonstrukce či snad i dekonstrukce.

²⁵⁵ Viz Fonagy, P. – Targetová, M.: Psychoanalytické teorie, s. 19-21. (Zvýraznění textu – R. U.)

²⁵⁶ Viz Horneyová, K. (2004). *Ženská psychologie*. Praha: Triton, s. 15.

²⁵⁷ Je to myšlenka velmi podobná **Haeckelovu zákonu** známému z evoluční biologie, že „ontogeneze je opakováním fylogeneze“.

pochopit jako rezidua dětského prožívání a primitivních modů duševního fungování.²⁵⁸ (...) To umožnilo chápat osobnostní typy a neurotické symptomy z hlediska fixací na ranější období normálního vývoje a regresí k nim.²⁵⁹

„Revoluční přínos Freudovy (1905d) *psychosexuální vývojové teorie* spočíval v tom, že umožnila pochopení poruch u dospělých z hlediska infantilní a rané dětské zkušenosti. **Karl Abraham** (1927) tento model podrobně rozpracoval a přesně stanovil spojitosti mezi formováním charakteru, neurózou a psychózou na jedné straně a pudovým vývojem na straně druhé. Freudovi tehdejší stoupenci se soustředili na jiné oblasti klinické praxe, ale všichni vycházeli z formulací vývojové teorie: **Alfred Adler** (1916) se zaměřil na dětské pocity inferiority (méněcennosti), z nichž pramení usilovná snaha dospělého o moc a zralost. **Sandor Ferenczi** (1913) v hlavních rysech načrtl výkyvy smyslu pro realitu, k nimž při vývoji dítěte dochází, a obětování omnipotence, typické pro dětské fantazie. **Otto Rank** (1924) se soustředil na ještě ranější stadium – na porodní trauma, jež je podle jeho názoru prapříčinou všech následných lidských konfliktů, obran a usilovných snah. Dokonce i model **Carla Gustava Junga** (1913) byl vývojový, byť v poněkud negativním smyslu, jelikož Jung přišel s názorem, že skutečná zralost a duševní zdraví spočívají v tom, že se vzdáme ‚dětského já‘.

Novější psychoanalytické teorie se nadále drží vývojového motivu. **Anna Freud** (1936) navrhla vývojový model obran *ega* a později (1935) všestranný model psychopatologie založený na aspektech *normálního* a *abnormálního* vývoje osobnosti. **Melanie Klein** (1935; 1936) byla ovlivněna názory Ferencziho a Abrahama a *jako první začala spojovat interpersonální vztahy s faktory pudového vývoje*, čímž podala radikálně odlišný náhled na závažné duševní poruchy a na dětský vývoj. Ve Spojených státech amerických mezitím **Heinz Hartmann** (1939), **Ernst Kris** a **Rudolph Loewenstein** (1946) poskytli alternativní vývojově orientovaný rámec a soustředili se na *evoluci duševních struktur nezbytných pro adaptaci*; též se podrobně zabývali běžnými vývojovými konflikty mezi duševními strukturami v raném dětství. **Margaret Mahler** (1979) se svými kolegy (1975) poskytla psychoanalytikům, kteří pracují v duchu severoamerické tradice, dynamickou mapu prvních tří let života a bohaté možnosti pro sledování vývojového původu poruch. **W. R. D. Fairbairn** (1952a) vysledoval vývoj *hledání objektů od nezralé až po zralou závislost*. **Edith Jacobson** (1964) zkoumala vývoj *reprezentací já a druhého*. **Otto Kernberg** (1975) vycházel z předchozích prací Melanie Klein, Heinze Hartmanna a Edith Jacobson, jež mu poskytly východisko pro vývojový model *hraničních a narcistických poruch*. **Heinz Kohut** (1971; 1977) vytvořil model narcistických poruch založený na *předpokladu nedostatků rané rodičovské péče*.²⁶⁰

---

²⁵⁸ „Například Freudovy teorie narcismu či vývoje během kojeneckého věku byly využity k vysvětlení psychóz u dospělých, a naopak, jeho názor na psychický život v kojeneckém věku se velkou měrou utvářel na základě pozorování psychopatologie dospělých. Své pojetí infantilní grandiozity odvodil od velikášství, jež pozoroval u mnoha psychotických pacientů. Zmatenost, halucinatorní zážitky a nedostatečné testování reality, jež Freud u kojenců předpokládá, působí jako paralela k psychotickým zážitkům. *U Freuda a téměř u všech jeho následovníků existuje nevyslovený předpoklad izomorfismu mezi patologií a vývojem, který umožňuje vyvozovat dvousměrné kauzální dedukce mezi dětstvím a patologií*. Tento předpoklad zahrnuje veškerou psychopatologii a veškerá vývojová stadia.“ (Viz Fonagy, P. – Targetová, M.: Psychoanalytické teorie, s. 21. (Zvýraznění textu – R. U.)

²⁵⁹ Viz Fonagy, P. – Targetová, M.: Psychoanalytické teorie, s. 21. (Zvýraznění textu – R. U.)

²⁶⁰ Viz Fonagy, P. – Targetová, M.: Psychoanalytické teorie, s. 21-22. (Zvýraznění textu – R. U.)

Vývojový přístup k psychopatologii

Díky oboru vývojové psychopatologie vzniklému v 80. a 90. letech 20. století se psychoanalýza dostala do těsného kontaktu s vývojovou psychologií.²⁶¹

„Výzkum v tomto oboru prokázal, že *vývojová kontinuita je empiricky těžko postižitelný a konceptuálně složitý problém a nelze ji pouze předpokládat*, jak obvykle činí psychoanalytici.

Snahy o sladění těchto empirických pozorování dospěly ke **konstruktu mentální reprezentace**, odvozeného z kognitivní vědy. Psychoanalytická teorie obecně, a především psychoanalytická teorie objektivních vztahů, se zabývají tím, jak *strukturální mechanismy lidské mysli* napomáhají procesu internalizace zážitků a zkušeností a vytvoření **psychologického modelu interpersonálního světa**. Vývojová psychiatrie a psychologie se stále více soustředí na to, *jak působí vnitřní reprezentace raných zkušeností s primárními postavami dětství na formování pozdějších vztahů*.“²⁶²

Jak je z tohoto úryvku patrné, psychoanalýza *reflektuje a reviduje své předpoklady, integruje* empirická zkoumání a *usiluje o porozumění* aktuální lidské zkušenosti s **ohledem na interpersonální vztahy a na sociální kontext**.

Kritiky psychoanalytické teorie

Fonagy s Targetovou uvádějí svou kapitolu Kritiky psychoanalytické teorie, jež je věnována témuž tématu poněkud radikálním prohlášením:

„Jen málokdo by pochyboval o zásadním vlivu psychoanalytické teorie, zvláště Freudova učení, na myšlení dvacátého století. Stejně tak málo by se našlo těch, kteří zastávají názor, že vliv psychoanalýzy nesporně přetrvává i v jednadvacátém století.“²⁶³

Domnívám se, že vliv psychoanalýzy přetrvává i v 21. století, a že to, jak bude velký, bude záviset hodně na psychoanalýze samotné (resp. na jejích představitelích) – bude se muset částečně změnit, reagovat na aktuální vývoj a zůstat s ním v kontaktu. Z čtených

---

²⁶¹ Srov. Fonagy, P. – Targetová, M.: Psychoanalytické teorie, s. 22.

²⁶² Viz Fonagy, P. – Targetová, M.: Psychoanalytické teorie, s. 22-23.

²⁶³ Viz Fonagy, P. – Targetová, M.: Psychoanalytické teorie, s. 23.

psychoanalytických reakcí na témata postmoderního diskurzu – jmenujme např. vztahovou psychoanalýzu,²⁶⁴ psychoanalytický feminismus, neuropsychoanalýzu či narativní psychoanalýzu...

„Existence psychoanalýzy jako oboru je *do budoucnosti* nesena psychoanalýzou jako praktickou aktivitou psychoanalytiků – *bez psychoanalytické praxe je psychoanalýza mrtvá jako latina*. Na rozdíl od přírodovědných oborů, jejichž poznatky jsou materializovány v masově vyráběných *obecných produktech*, které může používat prakticky kdokoli, záleží u psychoanalýzy (jako nematerializovaného oboru) na konkrétním *individuálním vztahu* mezi analyzovaným a analyzujícím.“²⁶⁵

„V uplynulých desetiletích se objevily četné nekrology psychodynamického myšlení. Nejvýznamnějším představitelem těchto kritiků je pravděpodobně **Frederick Crews**²⁶⁶ (1993). Tvrdí, že psychoanalytická teorie postrádá významné experimentální či epidemiologické důkazy, že veškeré poznatky založené na Freudových pochybných vhladech zajdou na úbytě pro nedostatek důkazů a že „navzdory některým dobře míněným snahám o reformu psychoanalýza zůstala pseudovědou“.

Útoky na Freudovo učení nejsou žádnou novinkou. **John Watson** (1930) předpovídal, že „analytik užívající Freudovy koncepty a freudovskou terminologii bude za dvacet let stavěn na stejnou úroveň jako frenolog“. Jeho výrok sice předznamenal spíše dobu celkového rozkvětu psychoanalytických idejí, ovšem všudypřítomnost a intenzitu současných kritik nemohou bez povšimnutí přejít ani ti nejskalněji freudiáni. S přechodem do nového století je zapotřebí zásadně přehodnotit poznávací rámec psychoanalytického přístupu.

---

²⁶⁴ Vztahová psychoanalýza znamenala podle některých paradigmatický posun od počátečního Freudova pohledu na člověka jako na bytost usilující primárně o snížení pudového napětí k pohledu na člověka jako na bytost hledající uspokojující lidské vztahy.

²⁶⁵ Zdroj: <http://psychoanaliza.sblog.cz/psychoanaliza-clanky/> (4. 6. 2010)

²⁶⁶ **Frederick Campbell Crews** (nar. 1933) je americký esejist a literární kritik. Původně zastánc psychoanalytické literární kritiky, později se od tohoto směru odklonil a počátkem 80. let 20. století zavrhl psychoanalýzu jako celek. Ve svém článku z roku 1975 *Redukcionismus a jeho nespokojenost* (či snad „Nespokojenost v redukcionismu“) – *Reductionism and its Discontents*, který je zjevnou narážkou na Freudovo dílo „Nespokojenost v kultuře“ (anglicky *Civilization and Its Discontents*), jež vyšlo poprvé roku 1930 pod názvem *Das Unbehagen in der Kultur* („The Uneasiness in Culture“) Crews uvedl své přesvědčení, že psychoanalýza může být sice užitečně aplikována na literární kritiku, ale o jejím užití jako terapeutické metody má silné pochybnosti. Crews otevřeně zavrhl psychoanalýzu ve svém článku *Ukončitelná analýza – Analysis Terminable* z r. 1980 pro její chybnou metodologii, neefektivnost jakožto terapie a újmy, které způsobila pacientům. I později kritizoval Freudovy vědecké a etické normy a stal se prominentním kritikem Freuda během „Freudovských válek“ (*Freud wars*) v 80. a 90. letech 20. století, v nichž se probírala reputace vídeňských psychoanalytiků, jejich vědeckost a vliv na 20. století. Právě dvě Crewsovy stati, zmiňovaná *Analysis Terminable* a *The Unknown Freud*, publikované v roce 1993 jsou popisované jako střely vypálené na počátku těchto „Freudovských válek“; Crews vydal ještě soubor kritických esejí *The Memory Wars* (1995), zabývajících se potlačenými a obnovenými vzpomínkami. Crews je též členem Nadace syndromu falešné paměti – *False Memory Syndrome Foundation (FMSF)*, neziskové organizace založené ve Spojených státech roku 1992 Pamelou a Peterem Freydovými po té, co byli svou dcerou Jennifer Freydovou obviněni z jejího sexuálního zneužívání v dětství. Zdroje: http://en.wikipedia.org/wiki/Frederick_Crews a http://en.wikipedia.org/wiki/False_Memory_Syndrome_Foundation (4. 6. 2010)

Pozn. „Freud wars“ je název pro dlouhodobější diskusi o psychoanalýze mezi jejími kritiky a zastánci. Přehled této celkem zásadní kritiky psychoanalýzy je podán v knize *The Freud wars: an introduction to the philosophy of psychoanalysis* od Lavinie Gomez (Psychology Press, 2005), v jejíž první části je vlivná kritika psychoanalýzy z pera autorů Adolfa Grünbauma, Thomase Nagela a Jürgena Habermase.

Jsmo přesvědčeni, že psychoanalýza by mohla aktuálně a významně přispět k myšlení v oboru vývojové psychopatologie. V tomto oddílu se zamyslíme nad některými důležitými *omezeními současné psychoanalýzy*, jimiž by se podle našeho názoru mělo současné psychoanalytické myšlení zabývat.²⁶⁷

Kromě spisů Fredericka Crewse je současná kritika psychoanalýzy podána v knize: *The Freud wars: an introduction to the philosophy of psychoanalysis* od Lavinie Gomez (2005). Ve stejném roce vyšla její francouzská obdoba, tzv. „Černá kniha psychoanalýzy“²⁶⁸ – *Le Livre noir de la psychanalyse* od Catherine Meyer.²⁶⁹ V tomto sborníku najdeme kromě

---

²⁶⁷ Viz Fonagy, P. – Targetová, M.: Psychoanalytické teorie, s. 23.

²⁶⁸ Meyer, C. (2005). *Le Livre noir de la psychanalyse*. Paris: Les Arenes.

²⁶⁹ Následující podrobnější informace o „Černé knize psychoanalýzy“ čerpám z webu Terezy Ježkové. Autorka se ve své práci pokusila popsat terapeutické směry ve Francii, přičemž konstatuje, že Česká republika je co do psychoterapeutických směrů zde působících poměrně eklektická, naproti tomu Francie je naopak puristická – kromě psychoanalýzy zde působí ještě kognitivně-behaviorální terapie a systemická terapie. Systemická terapie stojí někde uprostřed, nachází společný jazyk s oběma směry, KBT je často ztotožňována se „čtvrtou školou“, kterou je medicínská psychiatrie jako taková, a je psychoanalyticky ostře kritizována. I postavení psychoanalýzy je zcela odlišné než v České republice, protože ve Francii nebyla psychoanalýza nikdy prohlášena za buržoazní pavědu, vývoj oboru nebyl vůbec poznamenán totalitním režimem a tak ve Francii neexistuje eklekticismus podobný našemu. Podle údajů „Černé knihy psychoanalýzy“ je psychoanalýza ve Francii nejpobulárnější terapeutický směr. Podle této knihy, která cituje údaj ministerstva zdravotnictví, praktikuje „psychoanalýzu nebo další směry jí inspirované“ 70% psychiatrů (jde ovšem o údaj, kterému lze těžko věřit a je těžké ho ověřit). Psychoterapeutické školy jsou od sebe značně oddělené, jednotliví psychologové či terapeuti se profilují v jednom ze (tří) směrů a na jednom pracovišti údajně zřídka působí psychologové a terapeuti různých škol, protože „nemluví stejným jazykem“. Jak náruživý je spor škol popisuje autorka na následujícím příkladu: v roce 2005 vydal INSERM (*Institut National de la Santé et de la Recherche Médicale*) – Národní institut pro zdraví a výzkum v medicíně studii, kde evaluoval tři nejvíce zastoupené psychoterapeutické směry: psychoanalýzu, KBT a rodinnou terapii. Studie měla za cíl ověřit efektivnost metod, které jsou placeny ze zdravotního pojištění. Pacienti se 16 různými diagnózami byli léčeni jednou z těchto metod, terapie trvaly omezenou dobu – u psychoanalýzy se jednalo pouze o krátkodobou terapii, zatímco u ostatních byl čas „standardní“. Zatímco KBT se ukázala jako efektivní u 15 diagnóz, rodinná terapie u 5 a psychoanalýza pouze u 1! Psychoanalýza byla úspěšná u diagnózy porucha osobnosti, u této diagnózy byla úspěšná též KBT. Kritickému čtenáři neunikne, že chybí kritéria „uzdravení“: pacienti s poruchou osobnosti nebyvají snadno vyléčitelnými pacienty. Nevíme ani, jaká byla ona jediná diagnóza „nevléčitelná“ KBT. Podrobnosti studie nejsou známy proto, že zpráva INSERM vyvolala takovou nelibost psychoanalytiků, že byla rychle stažena. Podle autorky to ukazuje, že psychoanalytici mají velký vliv, velký podíl na tom ale bude mít zřejmě i značně pochybná metodologická kvalita a objektivita takovéto studie. Nicméně stažení studie rozhořčilo tábor přívrženců KBT natolik, že vznikla „Černá kniha psychoanalýzy“. Proti stažení studie se ale vyslovili i někteří psychoanalytici, v čele s Danielem Widlöcherem, který byl tehdy předsedou Mezinárodní psychoanalytické společnosti (od r. 2001 do r. 2005) (pozn.: v letech 1953-1962 byl analyzandem Jacquesa Lacana). Po vydání (a rychlém stažení) zprávy INSERM vznikla „Černá kniha psychoanalýzy“ (*Le Livre noir de la psychanalyse*), sepsaná vesměs odborníky KBT a jako reakce na ni vyšla hned v dalším roce „Anti-černá kniha psychoanalýzy“ (*L'Anti-Livre noir de la psychanalyse*), kterou pro změnu sepsali psychoanalytici lacanovské větve. Podle autorů Černé knihy je „Francie spolu s Argentinou nejvíce freudiánská země na světě.“ (str. 7). Je pravda, že psychoanalýza ve Francii je zastoupena především Freudem a potažmo i jeho interpretem, Lacanem. Na druhou stranu Anti-černá kniha kritizuje např. Philippa Jeammeta, který ve svých textech používá psychoanalytický slovník či dokonce samotného Daniela Widlöchera (jednoho z expertů INSERM). Autorka to vysvětluje tím, že Anti-černá kniha je dílem *lacanovské* větve a byt byl Widlöcher Lacanovým analyzandem, je pro lacaniány „zaprodancem“ KBT, protože je čestným členem jedné z asociací KBT (L'Association Française de Thérapie Comportementale et Cognitive, AFTCC). Anti-černá kniha jednak vyčítá INSERMu a jeho komisi pro výzkum, že je celá sestavena z kognitivistů a behavioristů, autorům

Fredericka Crewse i příspěvky Aarona Becka, Alberta Ellise, Allana Hobsona či Franka Sullowaye. V roce 2006 vyšla „Anti-černá kniha psychoanalýzy“ (*L'Anti-Livre noir de la psychanalyse*),²⁷⁰ kterou pro změnu sepsali psychoanalytici *lacanovské* větve.

Je tedy patrné, že psychoanalýza a její kritika je stále aktuálním tématem. Postmoderní psychologie se mi zdá být ideální platformou, na které se mohou podobné diskuse vést – jako pravá kritická psychologie by měla být schopna poskytnout chráněný prostor, ve kterém mohou diskutovat oba zneprátené tábory; v takto nepředpojatém prostředí by se mohly jejich vyostřené názory transformovat alespoň natolik, aby mohly vedle sebe koexistovat.

Jak je vidět, psychoanalýza je i na počátku 21. století stále natolik vlivná, že ostatní terapeutické školy nenechává chladnými a nutí je se s ní kriticky vyrovn(áv)at, což jí zároveň pomáhá udržet se čilou a bdělou a nezakrňt ve svých základech...

Průkazný základ teorií

„Většinu psychoanalytických teorií vytvořili klinici, kteří své domněnky empiricky neověřili. Není tudíž překvapivé, že *průkazný základ těchto teorií často bývá nejasný*. Například Melanie Klein tvrdila, že kojeneček si vytváří reprezentace matčina prsu a otcova penisu. Ona sama by jako první připustila, že pro toto tvrzení neměla žádné přímé důkazy (Spillius, 1994). Je to spíše tak, že pro kleiniánské psychoanalytiky, kteří se snaží pochopit, co říkají dospělí pacienti, je užitečné existenci takových fantazií předpokládat. Jestliže požadujeme další důkazy, jež korespondují s klinickým materiálem, neznamená to, že se vracíme zpět k operacionalismu, verifikacionismu či k dalším zdiskreditovaným pozůstatkům logického pozitivismu (...). ***Psychoanalýza se omezila na sféru, neslučitelnou s kontrolovanými pozorováními a prověřitelnými hypotézami, čímž se připravuje o***

Černé knihy pak vzkazuje, že je nesmysl útočit na psychoanalýzu jako takovou, protože ta se skládá z mnoha proudů... Zdroj: <http://www.terezajezkova.eu/clanky.htm> (4. 6. 2010)

²⁷⁰ Miller, Jacques-Alain (ed.). (2006). *L'Anti-Livre noir de la psychanalyse*. Seuil: Paris

Zdroj:

<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:PbvNoaoMrkUJ:www.andrewsamuels.com/files/cbt-info/anti-livre.doc+Widl%C3%B6cher+TCC&cd=1&hl=cs&ct=clnk&gl=cz> (4. 6. 2010)

Pozn.: I knihy „Černá kniha psychoanalýzy“ a „Anti-černá kniha psychoanalýzy“ mají své předchůdce. Názvy jsou inspirovány „Černou knihou komunismu: Zločiny, teror, represe“ (*Le Livre noir du Communisme: Crimes, terreur, répression*) z r. 1997, editorem je Stéphane Courtois. V roce 1998 vyšla reakce na ni pod názvem „Černá kniha kapitalismu“ (*Le Livre noir du Capitalisme*). Psychoanalýza tedy byla v Černé knize psychoanalýzy přirovnávána ke komunistickému totalitnímu režimu s jeho zločiny na lidských životech a osudech několika generací.

interakci mezi teorií a údaji (...). Bez přímých pozorování se psychoanalytikům často nezbyvá než spoléhat na *nepřímé důkazy z klinického pozorování* nebo se *odvolávat na autority*.

Přijetí klinických dat za validaci vývojových hypotéz naráží na zarputilý odpor filozofů vědy (např. Grünbaum, 1984; 1992), ale také *protiřečí zdravému rozumu*: přijmout retrospektivní hypotézy vyžaduje nepravděpodobný předpoklad, že patologické stavy, pozorované v ordinaci, se strukturálně a funkčně shodují s ranými stadii vývoje. „Patomorfni“ (Klein, 1981) charakter psychoanalytické vývojové teorie způsobuje *zaměření převážně na abnormalitu*. V přehledech vývoje se tudíž zdůrazňují vývojové aspekty spojené s patologií, mnohem méně se však dozvíme o psychologické nezdolnosti navzdory intenzivnímu traumatu (...).²⁷¹

Podle Fonagyho a Targetové jsou psychoanalytické vývojové teorie často zaměřeny na negativitu, abnormalitu a patologii a psychoanalytickému pojetí vývoje často chybí pozitivní orientace – na tento rys výrazně upozornil např. Donald Winnicott.

„Psychoanalytické myšlenky samozřejmě odrážejí klinické problémy, které zaujaly jednotlivé teoretiky. Například **Sullivan** (1940; 1953) se soustředil na *problém sociálního odcizení a anomie*, který považoval za hlavní obtíž lidské existence. Jako jeho příčinu postuloval infantilní úzkost, jež vzniká jako „nákaza“ od matky. **Winnicott** (1965a) považoval za zásadní problém *neautentičnost a falešné self* a soustředil se na selhání „dosti dobré“ mateřské péče a podpůrného prostředí (holding environment). **Kohut** (1971; 1977) se klinicky zabýval především *vývojem oslabeného self* a zdůrazňoval matčinu schopnost empatické vnímavosti. **Melanie Klein** (1946) se zajímala o *pozůstatky primitivního dětského myšlení v patologii dospělých* a její vývojové úvahy se soustředily na přetrvání infantilního psychotického jádra, jež v důsledku chybných internalizací nabude převahu v osobnosti.²⁷² Málokdy je zřejmé, zda jsou jednotlivé psychoanalytické přístupy spojeny s určitou kategorií klinických případů, nebo – což je pravděpodobnější – *zda teoretikové rekonstruují anamnézy pacientů tak, aby odpovídaly teorii*.²⁷³

Toto „rekonstruování anamnéz“ a úprava dat tak, aby korespondovala s teoriemi autorů je vážným obviněním / častou námitkou odpůrců (a jak je vidět i kritických stoupenců) psychoanalýzy. Jak autoři rozvádějí tuto otázku probereme na následujících řádcích.

---

²⁷¹ Viz Fonagy, P. – Targetová, M.: Psychoanalytické teorie, s. 23-24. (Zvýraznění textu – R. U.)

²⁷² Je tu určitá podobnost s Jungovým požadavkem na „vzdání se dětského já“, abychom dosáhli „skutečné zralosti a duševního zdraví“. Pokud tak člověk neučiní, vystavuje se podle Junga a podle Kleinové riziku, že „pozůstatky primitivního dětského myšlení“ nabudou převahu v člověku a získají roli v patologii dospělých.

²⁷³ Viz Fonagy, P. – Targetová, M.: Psychoanalytické teorie, s. 24. (Zvýraznění textu – R. U.)

„Validace psychoanalytických teorií představuje pro badatele nesmírně náročný úkol. Většina proměnných je soukromého rázu, jsou složité, abstraktní a lze je obtížně operacionalizovat či ověřit. Psychoanalytické popisy se soustřeďují na velmi nejasné etiologické proměnné, a i když konstrukty zjevně lze operacionalizovat (např. štěpení ega, masochismus a omnipotence), málokdy jsou formulovány s dostatečnou přesností, aby je bylo možné vyvrátit.“

Známým argumentem proti psychoanalýze je to, že její teze by *neobstály v kritériu falzifikace* – nejsou-li ale falzifikovatelné, není psychoanalýza vědou, nýbrž metafyzikou. Takto argumentuje rakouský filozof **Karl Raimund Popper**,²⁷⁴ jehož lze považovat za dalšího z předchůdců postmoderního myšlení, potažmo psychologie.

---

²⁷⁴ **Karl Raimund Popper** (1902–1994) původem rakouský filosof, roku 1937 kvůli svému židovskému původu emigroval na Nový Zéland, od roku 1945 žil ve Velké Británii, kde jej roku 1965 královna Alžběta II. pasovala na rytíře. Sám „označil soustavu svých filosofických, sociologických a politologických názorů jako *kritický racionalismus*. Věnoval se především filosofii vědy, kterou formuloval ve 30. letech jako alternativu filosofie vědy logického pozitivismu. Nezůstal však omezen rámcem vědecké metodologie a usiloval o obecnější filosofický pohled i o uplatnění svých filosofických názorů ve společenské a politické praxi. Popper vyšel z kritiky kritéria verifikovatelnosti vědeckých zákonů a teorií a místo něj postuloval *kritérium falsifikovatelnosti*. Předpoklad jeho úvahy je zjištění, že autentickým *vědeckým postupem není indukce, ale dedukce*, a že *vědecká hypotéza není výsledkem generalizace, ale tvořivé intelektuální činnosti*; testovat takovou hypotézu (tj. zákon nebo teorii) znamená dedukovat z ní singulární observační výroky a zkoumat jejich možnou nepravdivost (tj. usilovat o její možnou falsifikaci). Za potvrzenou hypotézu lze považovat jen tu, která odolává falzifikaci, proto *vědecká teorie nemůže mít nikdy definitivní platnost a vědecký vývoj je možné si představit jako proces neustálého překonávání omylů*. Od novopozitivismu se Popper odlišuje vztahem k metafyzice: na jednu stranu si je vědom potřeby kritéria demarkace, jež by oddělilo vědecké poznání od „pseudovědy“ (k nimž vedle některých metafyzických systémů řadil též marxismus). Pseudovědecké teorie jsou ty, které nemohou být falzifikovány a ani neudávají, jakým způsobem by mohly být falsifikovány. Na druhou stranu neodmítá metafyziku jako zbavenou smyslu, ale přiznává jí pozitivní význam: může být první formou vědecké teorie. Charakteristickou Popperovou filosofickou myšlenkou je postulace tzv. 3. světa, tj. světa teoretických systémů, problémů, kritických argumentů, obsahů časopisů, knih a knihoven (vedle fyzického a psychického světa); zkoumání tohoto světa, pojatého jako objektivní vědění, jež je nutno oddělit od vědění v subjektivním smyslu, je úkol objektivní epistemologie. Růst objektivního vědění je rozhodující faktor pokroku a Popper v této souvislosti *argumentoval pro pluralismus a proti redukcionismu*. Zjištění, že žádný teoretický systém není uzavřený v tom smyslu, že by přinášel nezměnitelné pravdy, bylo pro Poppera východiskem ke kritice tzv. historismu, tj. nauky, dle níž mají dějiny lidstva objektivní plán, vyjádřitelný obecně platnými historickými zákony, a že jeho poznání dává lidem do rukou klíč k budoucnosti. Dle Poppera je třeba odmítnout historizující filosofie, především Plátónovu, Hegelovu a Marxovu: jednak nesplňují nároky vědecké teorie, jednak jsou základem totalitních společností. V této souvislosti formuloval teorii „otevřených“ a „uzavřených“ společností (*The Open Society and Its Enemies I-II*, 1945), lišících se především postavením individua ke společnosti a možnostmi kritiky politických rozhodnutí. Otevřená společnost je mu pak společností demokratickou (...).“ Z díla vyšlo česky např.: *Otevřená společnost a její nepřátelé I/II., Logika vědeckého bádání, Bída historicismu*. Viz *Filosofický slovník* (2nd ed.). (1998). Olomouc: Nakladatelství Olomouc, s. 320-321. (Zvýraznění textu – R. U.)

„Přístup založený na **rekonstrukci** má ještě jeden závažný logický problém. Zjednodušeně řečeno jsou klinické vývojové teorie založeny na líčeních lidí, kteří se v současné době ocitli v tísní a pokoušejí se rozpomenout na události z raného dětství, jehož nejdůležitější fáze byla preverbální. Psychoanalýza významně přispěla k současné komplikované situaci ohledně *distorze vzpomínek na rané zážitky* (...). *Zjevným nebezpečím je tautologický předpoklad, že v dětství se musela stát nějaká chyba, jinak by tito jedinci dnes neměli takové potíže.* Většina vývojových teorií se tedy uchyluje k názoru, že **ze strany matky** došlo k různým pomýleným opominutím a přečinům, z nichž mnohé lze zpětně stěží verifikovat. Také opak je pravdou: přítomnost zdravých reakcí u jinak narušeného jedince vede kliniky k postulování zmírňujících faktorů, jako je například přítomnost ‚dobrého objektu‘ v jinak devastovaném interpersonálním prostředí. (...)

Klinický materiál je nesmírně přínosný jako **ilustrace teoretického modelu**. Také pomáhá vytvářet hypotézy pro formálnější zkoumání. Klinický vhled však sotva pomůže vyřešit teoretické rozdíly ohledně vývojových proměnných, jež by mohly jedince vystavit riziku poruchy, mimo jiné proto, že **pozorování zkušených kliniků vždy nevedou ke stejným závěrům**. *Klinická data skýtají živnou půdu pro vytváření teorií, ne však pro rozlišení dobrých teorií od špatných či lepších.* Stále větší počet klinických teorií (přes 400 psychoterapeutických přístupů či „škol“) sám o sobě nejlépe dokazuje, že klinické údaje jsou vhodnější spíše pro vytváření teorií než pro jejich hodnocení.

Empirické údaje jsou nejužitečnější při ověřování abstraktních idejí, umožňují optimální kontrolu proměnných, minimalizují ohrožení validity a maximalizují možnost kauzálního vlivu. To však ještě neznamena, že také dobře napomáhají konstruovat psychologickou teorii. Westen (1990a; 1990b) poukazuje na skutečnost, že v současné psychologii a psychiatrii existuje poměrně málo zajímavých teorií, které vycházejí z kontrolovaných studií.

Předpoklad uniformity

Psychoanalytické teorie často nepatřičně předpokládají uniformitu také v otázce objektivních vztahů. Přistupují k nim jako k singulárnímu fenoménu, jenž obsahuje různé podřízené funkce, například empatii, pochopení, schopnost udržovat vztahy, reprezentace self a objektu. Současný výzkum tomuto hierarchickému modelu odporuje a svědčí o tom, že existují četné

propojené, ale nezávislé duševní funkce, jež udržují sociální chování a sociální kognici (...).
(...)

Psychoanalytici by se měli méně zajímat o globální konstrukty a více se zabývat individuálními duševními procesy, jejich evolucí, proměnlivostí a rolí v patologickém fungování. Nespornou schopnost podávat vysvětlení lze uvést v soulad s diferenciací a exaktností. Myslíme si však, že má-li psychoanalýza přežít, měla by se zabývat rozborem skupin jedinců (sérií případů) spíše než analýzou jednoho jedince, na jejímž základě pak činí generalizace o celé populaci.

Postoj k prostředí

Ačkoli Freud si uvědomoval, že příznaky jeho pacientů by mohly souviset s „ryze lidskými a sociálními okolnostmi“ jejich životů, stále více se tyto symptomy snažil léčit, jako by byly výhradně dílem endogenních procesů. Psychoanalytické výklady se sice co do relativního důrazu na prostředí liší, ale všem je společné jisté zjednodušování jeho vlivu. Již jsme se zde zmínili o tom, že psychoanalýza se soustředila výhradně na to, co probíhá v nejrannějším vztahu mezi matkou a kojencem. Winnicott (1948) měl nejspíš pravdu, když korigoval kleiniánskou tendenci patologizovat kojence a tuto patologii připisovat víceméně výhradně jeho vlastním pudům. Když ovšem Winnicott říká, že „obyčejní kojenci nejsou šílení“ (tj. nejsou paranoidní ani depresivní), uznává jen jedinou možnost vysvětlení patologie – matku. Kohut, Adler, Modell, Masterson, Rinsley a dokonce i Bowlby a Stern se ve svých pracích nadále soustředili na nedostatky matek, které považovali za příčinu všech možných typů psychopatologie. Extrémním případem této tendence byl neúspěšný pokus některých psychoanalytiků vysvětlovat ty nejzávažnější duševní poruchy rodičovskými vlivy na kojence (jde například o ideu „schizofrenogenní matky“ /Fromm-Reichmann, 1948/). Závažnější poruchy byly zdůvodňovány strohým rodičovským prostředím, případně prostředím s menší strohostí, ale v ranější fázi života. Žádný z těchto modelů nezapadal do zjištění o psychotických poruchách, například o schizofrenii (...)

Při úvahách o roli prostředí je zjevně zapotřebí komplexnější pohled. Vliv mezi dítětem a prostředím je oboustranný, při vytváření rizika společně působí konstituční a rodičovské faktory (...). Transakční přístup nasvědčuje, že není k dispozici vhodný model.

Jestliže se například povahově obtížné dítě narodí rodičům, kteří k němu v raném věku nejsou ochotni zaujmout reflektivní, přemýšlivý přístup, pak je toto dítě ve velkém ohrožení; žádný z těchto faktorů však sám o sobě nemusí vést k obtížím.

5. NARATIVNÍ PSYCHOLOGIE A NARATIVNÍ PSYCHOANALÝZA

Ne-vědoucí přístup

„Odhalování možností terapeutické situace má dlouhou historii sahající až k počátkům psychoterapie na konci 19. století. K terapii od jejích počátků v psychoanalýze vždy patřil **nehodnotící přístup**. Tím, že terapeut klienty nehodnotí z morálního hlediska, usnadňuje jim mluvit o sobě beze strachu z odsouzení a bez nutnosti se hájit. U Freuda se tato možnost opírala o autoritu medicíny jako vědy; bezpředsudečné hledání pravdy je pro lékaře základní hodnotou. V Rogersově nedirektivní nebo „na klienta orientované“ terapii je nehodnocení zdůvodněno jinak: zásadní je to, aby terapeut klienta bezpodmínečně akceptoval. Tento postoj je řadě dnešních rodinných terapeutů velmi blízký, podobnost je v základním přístupu, nikoli v terapeutické technice.

Rozšířením nehodnotícího přístupu je **neutralita** terapeuta dávající každému pohledu stejnou šanci. K tomuto pojmu se v této knize vracíme opakovaně, protože přes svou kontroverznost patří k nejmocnějším nástrojům změn, jejichž možnost je v systému rodiny obsažena.

K tomu, aby byl rozhovor mezi klienty a terapeutem skutečně rozhovorem, patří skutečnost, že terapeut to, co klienti říkají, bere vážně, jako sdělení, kterému se snaží porozumět, nikoli jako příznak, který musí správně vyhodnotit. Neutralita a nehodnotící přístup klientům samy o sobě vždy nestačí k tomu, aby brali terapeuta jako partnera v hovoru, protože se dají chápat také tak, že terapeutovi je úplně jedno, co klienti říkají, a podstatné je pro něj to, jak si to ze svého odborného hlediska vykládá. Možnou odpověď na tuto nesnáz je již několikrát zmíněný **„nevědoucí“ (not knowing) přístup** Harolda Goolishiana a Harlene Andersonové. „Nevědoucí terapeut“ nepředpokládá, že je expertem na život klientů, nepovažuje své vědění za nadřazené vědění klientů.“²⁷⁵

Vybíral se v úvodu své kapitoly *„Začínat psychoterapii, nevědět nic“*²⁷⁶ ptá: Pokud psychologii nechceme pouze dekonstruovat, ale i položit základní kámen k nové konstrukci, na jaký kámen upozornit v psychoterapii?²⁷⁷ Vybíral uvádí, že:

„Pro psychoterapii se jich dnes nabízí několik. Impozantní zrekapitulování stavu psychoterapie v polovině osmdesátých let minulého století najdeme v knize uspořádané Zeigem (2005), včetně několika kritických reflexí psychoterapeuty používaného vyjadřování. Z devadesátých let 20. století se jako základní kámen pro proměňující se psychoterapii nabízí text z roku 1992 nazvaný *Expertem je klient: ne-vědoucí*

---

²⁷⁵ Viz Gjuríčová, Š., Kubička, L. (2003). *Rodinná terapie. Systemické a narativní přístupy*. Praha: Grada Publishing, s. 75.

²⁷⁶ Viz Vybíral, Z. (2006). *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie*. Praha: Academia, s. 171.

²⁷⁷ Srov. tamt.

přístup k terapii. Sepsali ho **Harlene Andersonová** a **Harold Goolishian** a vyšel v knize *Terapie jako sociální konstrukce*.²⁷⁸

V onom textu Andersonová s Goolishianem shrnuli vývoj systemického myšlení a rodinné terapie v předchozích desetiletích (v šedesátých až osmdesátých letech 20. století), sledující ho jako posun od paradigmatu kybernetiky druhého řádu k hermeneuticko-interpretaci pozici terapeuta. Jestliže dříve věnoval rodinný terapeut pozornost především struktuře a zpětnovazebním mechanismům v systému, nyní ho zajímá *tvorba významů*. Jestliže v předchozím období rodinné terapie dominovaly kybernetické metafory a termíny nad porozuměním individuální zkušenosti, nyní Andersonová s Goolishianem zdůrazňují novou ‚základnu‘ myšlení.²⁷⁹

Andersonová a Goolishian vytvořili svůj ‚ne-vědoucí‘ přístup v rodinné terapii v reakci na expertní pozici milánské školy rodinné systemické terapie. V knize *Rodinná terapie* od Šárky Gjuričové a Jiřího Kubičky je porovnán expertní a neexpertní (ne-vědoucí) terapeutický přístup takto:

„*Reflektující terapeuti* používají naslouchání a zkoumavého, jakoby opatrného nabízení vlastního porozumění klientům, které může rozšiřovat jejich dosavadní příběh. Často se odmlčí, a nabízejí tak prostor pro možné reflexe (**Lynn Hoffmanová**). Z podobného okruhu je terapeutická *pozice nevědění* (**Goolishian a Andersonová**). ‚Nevědoucí dotazy‘ jsou opakem rétorických otázek, v nichž má ten druhý uhádnout správnou odpověď – tu, kterou má na mysli terapeut. Tento druh otázek vytváří výrazně hierarchický vztah, v němž není respektována vlastní kompetence dotazovaného.

Nevědoucí otázky otevírají nepoznané a nepředvídané – a vnášejí je do oblasti možnosti. Vhodně vytvořená otázka terapeuta nebo terapeutky může vyvolat příběh, který obsahuje odpověď na otázku, jež je zároveň klíčem k porozumění. Tento terapeutův postoj souvisí s *proměnou role terapeutů* – jde o kooperativní partnerský vztah, nikoli o vztah hierarchický.

Jiní narativní terapeuti bývají aktivnějšími spoluautory tvorby klientova příběhu (**Michael White, David Epston**). Schopnost hledat vůči klientům vhodnou pozici i schopnost znát své osobní možnosti je součástí terapeutického umění. Nelze tedy jednoznačně stavět určitou terapeutickou pozici nad jinou. (...)

Narativní terapie pomáhá objevovat trhliny v optice beznaděje, vybavovat vzpomínky, které se této optice přičí, zapomenuté minulé výjimky, kdy neúspěch nebyl dokonalý, narativní terapie umožňuje setkat se s nimi už tím, že si je představíme. V každém případě si lze takové ‚zářivé okamžiky‘ (M. White) představit a touto představou se s nimi setkat. **Tím, že začínáme vlastními slovy vyjadřovat jinou**

---

²⁷⁸ Anderson, H., Goolishian, H. (1992) The Client is the Expert: a Not Knowing Approach to Therapy. In: McNamee, S., Gergen, K. J. *Therapy as Social Construction*, London: Sage, s. 25-39.

²⁷⁹ Viz Vybíral, Z. (2006). *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie*. Praha: Academia, s. 171. (Text zvýraznila R. U.)

možnou podobu svého života, kterému dáváme přednost, jej svým způsobem začínáme uskutečňovat, dáváme mu tuto narativní realitu.“²⁸⁰

Pozn. Jednou z metod narativní terapie je i *cirkulární dotazování* – jde o další z nástrojů, umožňující terapeutovi získat odlišné popisy skutečnosti:

„Otázky typu ‚Když se zeptám vaší ženy, myslíte, že s tím bude souhlasit?‘ nebo ‚Kdo z rodiny si nejvíc myslí, že Petr je nemocný a kdo nejmíň?‘ vyjadřují nejenom zvědavost terapeuta na různé názory. Tím, že se terapeut neptá na to, ‚jak to je‘, ale na pohledy a vztahy mezi nimi, nejenže se něco dozvídá, ale obrací pozornost rodiny na odlišné pohledy, vyvolává její *zvědavost*.“²⁸¹

Tak jako mohou klienti uvíznout v jednom vidění problému, které neumožňuje žádné řešení, žádnou změnu, může se to stát i terapeutovi.

Nejúčinnějším způsobem, jak získat více popisů ze strany pozorovatele, je práce v týmu, obecněji vzato práce s pohledy jiných terapeutů, která zahrnuje také konzultace a supervize.“²⁸²

O tom, že *vyprávěním* vytváříme novou – narativní realitu, a o povaze pozice nevědění, píše Vybíral:

„To, čemu říkáme *významy*, je člověkem utvářeno a zakoušeno v konverzaci s druhými lidmi. Porozumění se vytváří sociálním konstruováním a narací (vyprávěním) v dialogu. Terapeut teprve **začíná** rozumět člověku v terapii – začíná mu rozumět **postupně** s tím, jak mu druhý člověk líčí své události a jak mu v dialogu odpovídá na otázky. Terapeut tedy nepřistupuje k člověku, jenž ho požádal o terapii, s apriorní metaforou, pomůckou nebo šablonou. **Nevědění** znamená, že terapeut by neměl být na počátku terapeutického sezení

---

²⁸⁰ Viz Gjuríčová, Š., Kubička, L. (2003). *Rodinná terapie. Systemické a narativní přístupy*. Praha: Grada Publishing, s. 32-33. (Text zvýraznila R. U.)

²⁸¹ O postoji terapeuta nazývaném jako „*zvědavost*“ hovoří i **Gianfranco Cecchin** v reakci na námitky vůči postoji označovanému jako *neutralita*. Podle Gjuríčové a Kubičky pochází termín *neutralita* z milánské školy: „v původním slova smyslu znamená takové chování terapeuta, kdy po ukončení sezení nikdo z rodiny nemá pocit, že se terapeut postavil na něčí stranu. Pojem *neutrality* lze však rozšířit i na názory a postoje; terapeut, který nedává přednost pohledům, které jsou mu blízké, umožňuje klientům prozkoumávat možnosti různého vidění bez konfrontace s jedním autoritativně podaným pohledem terapeuta. Požadavek *neutrality* naráží na námitku, že *absolutní neutralita není možná, terapeut není objektivní pozorovatel* (...).“ Viz Gjuríčová, Š., Kubička, L. (2003). *Rodinná terapie. Systemické a narativní přístupy*. Praha: Grada Publishing, s. 19. (Text zvýraznila R. U.) Pozn. Zásada *neutrality* je jednou ze základních zásad psychoanalýzy (spolu s anonymitou, abstinencí a hodnotovou nepředpojatostí) již dlouho před milánskou školou, i námitka, že terapeut není „*neutrálním*“/nezaujatým/objektivním účastníkem terapie, se objevila záhy poté, co Freud tuto zásadu stanovil.

²⁸² Viz Gjuríčová, Š., Kubička, L. (2003). *Rodinná terapie. Systemické a narativní přístupy*. Praha: Grada Publishing, s. 20. (Text zvýraznila R. U.)

(z)formován teoretickým východiskem, zastávaným konceptem nebo teorií, které se (třeba podvědomě) drží.“²⁸³

Svou *narativní pozici* v terapii shrnuli Andersonová s Goolishianem do osmi premis, které Vybíral volně reprodukuje takto:

1. „Lidé a nakonec i celé sociokulturní systémy jsou produkty sociální komunikace.“²⁸⁴ *Terapie je v podstatě lingvistická záležitost.* Terapie se vytváří mluvením a pochopitelně i bezeslovnou komunikací.
2. Dokud nezačneme komunikovat, neznáme význam a nerozumíme. Terapie je založená na *dialogu*.²⁸⁵
3. Společným tvořením významu se v terapii *uspořádává problém*. Problém se mluvením a probíráním organizuje, získává tvar a strukturuje se. Terapie ho také může vyřešit nebo rozpustit (*dissolve*).²⁸⁶
4. Terapie je *obousměrná komunikace*. Je to nepřetržitá obousměrná výměna nových významů v dialogu.²⁸⁷
5. Role terapeuta je role umělce ‚na konverzaci‘, *terapeut je architektem dialogu*. Jeho jediným expertstvím je to, že umí vytvořit prostor pro dialog a že dialogickou konverzaci umí facilitovat. Terapeut je zúčastněným pozorovatelem a zúčastněným facilitátorem (facilituje tedy i sám sebe v dialogu).²⁸⁸
6. Hlavním terapeutovým *nástrojem je otázka*. Tázáním facilituje prostor pro konverzaci a dialog. Aby toho dosáhl, **dotazuje se z pozice ‚ne-vědění‘**. Neptá se ‚zasvěcenými‘ (metodou podloženými) otázkami, které vyžadují specifické odpovědi.²⁸⁹
7. *Problémy existují v jazyce*. Jsou jedinečné tím, jak vyjadřují narativitu v nás (naši příběhovost, naše podání příběhu).²⁹⁰

---

²⁸³ Viz Vybíral, Z. (2006). *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie*. Praha: Academia, s. 172. (Text zvýraznila R. U.)

²⁸⁴ „First, human systems are language-generating and, simultaneously, meaning-generating systems. Communication and discourse define social organization. (...) *The therapeutic system is such a linguistic system.*“ Viz Anderson, H., Goolishian, H. (1992) *The Client is the Expert: a Not Knowing Approach to Therapy*. In: McNamee, S., Gergen, K. J. *Therapy as Social Construction*, London: Sage, s. 27.

²⁸⁵ „Secondly, meaning and understanding are socially constructed. We do not arrive at, or have, meaning and understanding until we take communicative action (...). *A therapeutic system is a system for which the communication has a relevance specific to its dialogical exchange.*“ Viz tamt.

²⁸⁶ „*The therapeutic system is a problem-organizing, problem-dis-solving system.*“ Viz tamt.

²⁸⁷ „Fourthly, therapy is a linguistic event (*jazyková událost* – pozn. R. U.) that takes place in what we call a therapeutic conversation. Viz tamt.

²⁸⁸ „*The therapist is a participant-observer and a participant-facilitator of the therapeutic conversation.*“ Viz tamt.

²⁸⁹ „Sixthly, the therapist exercises this therapeutic art through the use of conversational or therapeutic questions. (...) To accomplish this *the therapist exercises an expertise in asking questions from a position of ‘not-knowing’ rather than asking questions that are informed by method and that demand specific answers.*“ Viz tamt., s. 27-28.

²⁹⁰ „Seventhly, problems deal with in the therapy are actions that express our human narratives in such a way that they diminish our sense of agency and personal liberation. (...) *problems exist in language and problems are unique to the narrative context from which they derive their meaning.*“ Viz tamt., s. 28.

8. *Terapeutická změna je vlastně tvorba nové narace (nového vyprávění, podání), čímž dává možnost vzniknout nové aktivitě – novému vyjádření. Žijeme v narativních identitách a jejich prostřednictvích, v identitách, které si vytváříme při konverzaci s druhým člověkem. Naše self se neustále mění.*²⁹¹

Proti jiným autorům, hledajícím „stabilní rysy v lidské psychice, Andersonová s Goolishianem zdůraznili ustavičnou proměnu a neustálé vynořování ‚self‘ v dialogu. Terapeut neupřednostňuje žádné východisko pro interpretaci a pro porozumění. Specifikem terapeutické konverzace má být, že mluvím *s někým*, a ne *k někomu* (nebo *na někoho*). (...) Terapeut se má starat o to, aby sezení bylo svobodným prostorem, ve kterém se může říct cokoliv, kde se může vyjevit něco nového. *Cílem není něco v druhém člověku (z)měnit, nýbrž otevřít prostor pro konverzaci.*

Hovoříme-li pak přece o změně člověka v psychoterapii, pak máme na mysli to, že si v dialogu vytvořil nové pochopení, nově si cosi pojmenoval, vyložil... **Změna je důsledkem každého dialogu.** Změna v příběhu člověka, změna v jeho/jejím sebepojetí.

Terapeutovo ne-vědění vede k tomu, že se terapeut zajímá. Chce být in-formován druhým člověkem. (...) Klientův pohled na svět má přednost.²⁹²

Terapeutický přístup ne-vědění mi připomíná současnou podobu **gestalt psychoterapie**, která stojí na třech hlavních pilířích: teorii pole, fenomenologii a dialogu. Právě poslední z pilířů – dialog – se (celkem pochopitelně) s tímto přístupem nejvíce prolíná.

Přístup Goolishiana a Andersonové je svými prvky společný i mnoha dalším terapiím: např. *vztahová psychoanalýza* se velmi podrobně a dlouhodobě zabývá podmínkami terapeutického vztahu, *rodinná terapie* také vytváří bezpečný prostor a usiluje o dobrý terapeutický vztah, celá řada terapeutů se snaží vytvořit prostor pro dialog. Liší se ale v důrazu na jednotlivé premisy (viz osm premis narativní pozice podle Goolishiana a Andersonové popsaných výše), počtu premis, které do své terapie zahrnují a postojem k těm, které vynechávají.

---

²⁹¹ „Eightly, change in therapy is the dialogical creation of new narrative, and therefore the opening of opportunity for new agency. (...) We live in and through the narrative identities that we develop in conversation with one another.“ Viz Anderson, H., Goolishian, H. (1992) *The Client is the Expert: a Not Knowing Approach to Therapy*. In: McNamee, S., Gergen, K. J. *Therapy as Social Construction*, London: Sage, s. 28., česky: Viz Vybíral, Z. (2006). *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie*. Praha: Academia, s. 172-173. (Text zvýraznila R. U.)

²⁹² Viz Vybíral, Z. (2006). *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie*. Praha: Academia, s. 173.

Díky ne-vědoucímu přístupu se člověk v terapii může cítit „**svobodněji**, může se vyjadřovat uvolněněji, než kdyby musel vyvracet nebo opravovat psychoterapeutovu předpojatost, kdyby musel bránit svůj názor na svět, pokoušet se přesvědčit terapeuta apod.“²⁹³

Vztahu ne-vědoucího přístupu, teoretického vědění a otázky bezpředsudečnosti se Vybíral také věnuje; aby vyvrátil případná nedorozumění píše:

„Aby nedošlo k omylu: Andersonová s Goolishianem **jsou** teoretici, jejich „nevědění na počátku i v průběhu terapie“ je podložené, je filosofickým východiskem a tématem a má své teoretické zázemí. Čermák (2004) zmiňuje dvě metodologické (metoda = zde cesta k pochopení člověka) tradice v psychologii, jak jsou stále zřejmější od poloviny osmdesátých let 20. století. Jde o modus paradigmatický spojený s logicko-vědeckým postupováním – a **modus narativní**. *Prvním, většinovým přístupem* hledala i psychoterapie pravdy o člověku; vycházela ze sepsaných logicko-vědeckých postulátů (o vědomí, nevědomí, slasti, agresi, self-objektech, figuře, pozadí, potřebách, puzení). *Druhým přístupem* se řídí v posledních desetiletích diskurzivní a narativní psychologie a psychologie vycházející ze sociálního konstrukcionismu či tzv. radikálního konstruktivismu.“²⁹⁴

Autoři textu, „*na kterém by se dalo stavět*“²⁹⁵ se tedy opírají o propracované teoretické základy, byť jsou jiné než ty, na kterých se stavělo ve freudovsko-adlerovsko-jungovské psychologii, natož v psychologii skinnerovské; jejich základy nejsou popsány apriorními vysvětleními. „Jediná zásada předem zní: **význam celé věci (vždy) teprve vznikne: stvoříme ho.**“²⁹⁶

Spolu s Vybíralem se ptáme: Je ale vůbec možné přistupovat k psychoterapii **bezpředsudečně**, bez vědění, bez apriorního vnímání významů? Andersonová s Goolishianem „připouštějí, že v terapeutově mysli samozřejmě existují ‚soudy‘ předem – podložené jeho předešlou zkušeností. Měl by však umět být otevřený pro význam často úplně jiný, než by ‚se očekávalo‘, který začne vznikat na základě popisu zkušenosti v podání druhého člověka.

Představme si opačný přístup: pozorně naslouchající terapeut registruje hlavně to, co mu potvrzuje, nebo naopak protiřečí jeho konceptům. Říká se tomu někdy *aktivní naslouchání* a jako terapeutická dovednost se doporučuje. Takto si *předem zaujatý terapeut* valorizuje *svou* teorii, a zároveň

---

²⁹³ Viz tamt., s. 174.

²⁹⁴ Viz tamt. (Text zvýraznila R. U.)

²⁹⁵ Viz tamt.

²⁹⁶ Viz tamt.

invalidizuje jedinečnost klientova příběhu. Tím se také, zdůrazňují autoři, **invalidizuje identita svěřujícího se člověka.**²⁹⁷

Celkově tedy klade přístup Goolishiana a Andersonové velký **důraz na etiku**, etické působení psychologů a psychoterapeutů na své klienty, na propracování tohoto působení a zároveň jeho zpětnou reflexi. Jde o přístup „*client-friendly*“, demokraticky a plně respektující autonomii klientů.

Vybíral kapitolu o ne-vědoucím přístupu uzavírá odvážnými slovy:

„V budoucí psychoterapii bude vykladačem i expertem na obsah člověk sám (klient). Ti, kdo budou umět navíc zacházet s metodami (například s ko-konstruujícím vytvářením významů, s facilitací, udržováním respektu, klidu, trpělivosti), tj. ti, kdo budou vycvičení v psychoterapii, jim v tom budou pomáhat. ***Psychoterapeuti se stanou pomocníky expertů.***“²⁹⁸

Pozn. Harlene Andersonová svůj přístup popsala v knize *Konverzace, jazyk a jejich možnosti: postmoderní přístup k terapii*, kterou v češtině vydalo nakladatelství NC Publishing v roce 2009 (v orig. Anderson, H. (1997). *Conversation, Language, and Possibilities: A Postmodern Approach to Therapy*. New York: Basic Books.).

Kolaborativní přístup

Při užití **kolaborativního přístupu** (např. Lynn Hoffmanová) se terapeut „nesnaží zaujmout hierarchicky nadřazenou pozici, naopak hierarchičnost vztahu mezi klientem a terapeutem uvolňuje, klade důraz na společné vytváření (ko-konstrukci) terapeutického příběhu.

Odbourávání expertní a hierarchicky nadřazené pozice terapeuta vyvolává i znepokojení a námitky. Tvrdí se např., že terapeut nemůže být s klientem v symetrickém vztahu, protože to neodpovídá realitě sociální situace. To je sice pravda, ale pravidla terapeutické situace nejsou předem daná a neměnná, mohou se během terapie měnit. Terapeut

---

²⁹⁷ Viz Vybíral, Z. (2006). *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie*. Praha: Academia, s. 175.

²⁹⁸ Viz tamt., s. 176.

nemůže být s terapeutem (*sic*)²⁹⁹ v symetrickém vztahu tak, že by jednou radil terapeut klientovi, a podruhé naopak; ale komplementarita vztahu neznamena nutně hierarchickou nadřazenost. Podobně se lze pozastavovat nad dekonstruováním expertní a „vědoucí“ pozice terapeuta; klienti přece od terapeuta odborné vědění očekávají, kvůli tomu přišli. Tato námitka ale pomíjí to, že *způsob*, kterým terapeut očekávání klienta uspokojí, nebo zklame, není ani u „vědoucího“ terapeuta dán předem, dojednávají se během hovoru a expertní posouzení může klienta frustrovat stejně jako pocit, že se od terapeuta nic nedozvěděl. (...)

Jak vidno, terapeutický rozhovor je formou komunikace, jejíž pravidla nejsou jednoznačně daná, mění se, jsou předmětem sporu mezi odborníky, dojednávají se mezi klienty a terapeutem. *V této proměnlivosti pravidel je jeho největší síla*, ale také z ní pramení náročnost pro terapeuta; má-li být terapeutický rozhovor možností osvobozující změny pro klienty, *musí být na změnu připraven i terapeut.*³⁰⁰

Jako další způsoby vyvažování příliš „sociálních“ či příliš „kulturních“ analýz v psychologii lze uvést i jiné verze narativní psychologie či typy práce s narativními postupy v psychoterapii – např. analýzu komunikační patologie (E. Berne), přístup palo-altské školy (mezi předměty jejich zkoumání patří: dvojná vazba, paradoxní pobídky, iluze alternativ, skryté paradoxy atd.), přístup milánské školy (mezi jejich postupy patří: hypotetizování, cirkulární vedení rozhovoru, princip neutrality a pozitivní konotování) – poslední dva směry jsou známé jako systémový a systemický přístup, dále lze uvést „otevřený dialog“ skandinávských autorů Seikkuly, Olsonové a Andersena (milánské zásady nahradili svou vlastní triádou, k níž patří: tolerování nejistoty, „dialogizování“ a tzv. polyfonie v sociální síti) a řadu dalších.

Stručně a obecně lze snad říci, že *narativní terapeut* by měl:

- „odmítat pozici, v níž je brán jako expert na příběhy druhého člověka, a směřují-li nároky druhých k jeho domnělému expertství, pak by s nimi měl umět zacházet;

---

²⁹⁹ Sic vložila R. U.

³⁰⁰ Gjuríčová, Š., Kubička, L. (2009). *Rodinná terapie. Systemické a narativní přístupy* (2nd ed.). Praha: Grada Publishing, s. 87-88.

- vědět, že nároky na expertství terapeuta jsou kulturně obvyklé; tím spíše by měl umět kriticky reflektovat své zacházení s mocí, kterou plodí a udržuje již dělba rolí na toho, kdo pomoc nabízí, a na toho, kdo pro pomoc přichází;
- vždy by měl umět vidět sám sebe jako součást terapeutického kontextu, resp. problému (někdy se terapeut svým zájmem, svými otázkami, svým fokusováním a samozřejmě i jinými prostředky podílí na udržování a prodlužování problému, na jeho akcentování, na připisování významu, může se podílet i na vyvolání, spuštění ‚problému‘).

Psychoterapeut dost dobře *nemůže* nebyť expertem, jinak by si neotevíral svou odbornou praxi, jinak by nenabízel své služby a pomoc, nenechal se zaměstnat na psychiatrické klinice apod. Je expertem na repertoár prostředků – ke čtení a interpretování, k modifikování a společnému vytváření příběhů. Expertem na *obsah* pacientova příběhu je ovšem pacient sám.³⁰¹

(Nejen) *narativní terapeut by měl také vědět, že:*

„Život není objektivní. Ani jeho psychoterapie není objektivní. Objektivní tedy není ani pravda psychoterapeuta. Žádné přiložení měřítek na život druhého člověka nemůže objektivizovat *jeho/její* pravdu. Touha po objektivizaci, po ‚objektivních‘ závěrech souvisela s ambicemi dopátrat se pravdy. Ale my se nikdy žádné pravdy nebudeme moci chytit (...). Pokusy o objektivizaci, pokusy o zobecňování konkrétních a individuálních kazuistik především v psychoanalýze a v jungiánské analytické psychologii, pokusy o stanovení zákonitostí, o určení žádoucích *narativních šablon* – žádné takové pokusy nebyly nikdy validizovány. Nikdy nemohly a nemohou být prohlášeny za platné.³⁰² Každá umanutá objektivizace dospěla nakonec k objektivizaci představ o člověku. Z konkrétního člověka se stal objekt teorie.

Každá (dobrá) psychoterapie je principiálně neobjektivní. Kostrbatě řečeno: nezobjektivizovatelná. Nepředurčitelná pro jiné lidi s jejich subjektivními příběhy. Pro *jiné* terapeuty, pro *jiné* pacienty. Pro jiné účastníky příběhu.³⁰³

Na závěr lze říci slovy Zbyňka Vybírala, že „patří k pokoře (a tedy k profesionalitě) psychoterapeuta, že si arogantně nemyslí, že snědl všechnu moudrost světa. Že si nemyslí, že toho ví mnohem víc než pacient – o *jeho, pacientově* nemoci. Že si nemyslí, že je ‚někým víc‘. Pro někoho věty samozřejmě tak, že se mohou zdát nadbytečné. Bohužel stále vypovídá hodně léčených lidí o

³⁰¹ Viz tamt., s. 194-195.

³⁰² Obecné šablony nelze validizovat – jako příklad uvádí Vybíral *Oidipův komplex*. „Na proces validizace v psychoterapii (pojaté jako vyprávění příběhů) se ovšem můžeme podívat z druhé strany: Něco jsme si o člověku mysleli (před-porozumění) a on/ona nám nyní vypráví *svůj* příběh. Tento příběh je pak východiskem pro validizaci našeho vědění o člověku. (...) Ovšem jen východiskem! (...) Přesto můžeme uvažovat o *validizaci příběhů*.“ Viz Vybíral, Z. (2006). *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie*. Praha: Academia, s. 202.

³⁰³ Viz tamt., s. 199.

přezíravosti, manipulaci a zdůrazňované nadřazenosti psychoterapeutů. (...) Psychoterapeut má ,respektovat své pacienty, jednat s nimi na základě vzájemné rovnosti. (...) Jeho pacienti mohou, ale také nemusí mít kladnější vztah či prospěšnější osobní vlastnosti než on,“ napsala Fromm-Reichmannová již v roce 1950 (česky 2003, s. 31).³⁰⁴

Jak se na narativní diskurz dívá psychoanalýza, jak pro ni může být přínosný stejně (i když vlastně jinak) jako pro jiné terapie, ukazuje Vladimír Vavrda v knize *Otázky soudobé psychoanalýzy: Tradice a současnost*, v níž je i kapitola s názvem „Narativní psychoanalýza“, z níž čerpá naše další podkapitola.

Narativní psychoanalýza

„Psychoanalýza je řadou lidí, ať již se jedná o laiky či psychoterapeuty, vnímána jako ryze *verbální, povídací terapie*. Mnohdy se zdůrazňuje *aspekt náhledu*, tedy *porozumění* nějakým *souvislostem* – např. souvislosti mezi určitou zkušeností, kterou pacient v životě udělal a jeho současným chováním. Zdůrazňuje se tak především **„informační“ rozměr** povídání si v terapii. Lidé procházející psychoanalýzou se často domnívají, že analytik se toho potřebuje o nich hodně dozvědět – což je ostatně pravda. Je to však jen část pravdy. ***Málo pozornosti je přitom často věnováno tomu, jak si ti dva – analytik a analyzand spolu povídají***, jak se proměňuje způsob, jakým analyzand povídá o své minulosti, svém současném životě atd. Následující řádky se snaží přiblížit význam této důležité složky terapie, ***význam procesu, v němž se z informací stává příběh***.

Narativní aspekt psychoanalýzy má osud podobný řadě jiných fenoménů, s nimiž se na tomto poli setkáváme. Přístup k němu se pohybuje od silného důrazu na význam tvorby koherentního příběhu v terapii až po jeho silnou relativizaci. Přitom je narativita s psychoanalýzou spojena od jejích počátků, od chvíle, kdy „Anna O.“ nazvala Breuerovu léčbu léčbou „povídací“ (Freud, Breuer, 1895). Její poznámka v jistém smyslu otevřela Freudovi oči a nasměrovala jeho pozornost k povídání si s pacienty.

---

³⁰⁴ Viz tamt., s. 186-187.

Narativita představuje jedno z klíčových témat psychologických disciplín v současné době. Je studována v kontextu psychoterapie (např. Richert, 2002), vývojové psychologie (Shields et al. 2001), psychologie vzdělávání (např. Pillmer, 2001) a řady dalších disciplín. Často se v posledních letech hovoří o **narativním obratu v psychologii**.³⁰⁵

Historii tohoto narativního obratu a klíčovou osobnost, která jej do psychoanalýzy vnesla, popisuje Vavrda v další citaci:

„V oblasti psychoanalytické teorie se důraz na problematiku narativity objevuje v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století. Řada psychoanalytiků projevovala zájem o problematiku *jazyka v psychoanalýze* (nezmiňuji zde linii představovanou J. Lacanem, která se rovněž intenzivně problematikou jazyka zabývala, nicméně z poněkud jiného úhlu). Mezi protagonisty tzv. *narativní psychoanalýzy* patřil zejména **R. Schafer**, který reagoval na něco, co můžeme označit za *krizi metapsychologie*. Snažil se od této krize oprostít a koncipovat psychoanalytický proces nově jako *specifickou podobu narativního procesu*. Patřil do skupiny autorů, kteří uvažovali o narativitě jako o novém paradigmatu psychoanalýzy. Psychoanalytické setkání by tak mohlo být chápáno jako narativní setkání a psychoanalytický materiál jako svého druhu text, který je „čten“.³⁰⁶

Schafer říká, že „výměny, které probíhají v analýze, [jsou] svázány narativními strategiemi dávajícími vznik významům. Analytik by měl nahlížet zkušenost jako konstruovanou v procesu tvorby příběhu-textu a obsahující víceznačnou definici reality.“³⁰⁷

Tento pohled na narativitu podle Vavrdu předpokládá, že „příběhy mají svou hlubokou strukturu podobnou gramatice a poskytují vnitřní jedinečný lidský prostředek organizace zkušenosti a vysvětlení lidských intencí. Tuto Schaferovu představu si přiblížíme, jestliže si představíme nějaký vyprávěný příběh. V „dobrém“ příběhu je zřejmé, proč se věci dějí tak, jak

---

³⁰⁵ Viz Vavrda, V. (2005). *Otázky soudobé psychoanalýzy: Tradice a současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 198 (Text zvýraznila R. U.)

³⁰⁶ Viz tamt., s. 199. (Text zvýraznila R. U.) Tento *text*, o kterém píše Vavrda, je ale nejprve „psán“, poté „vykládán“ a teprve nakonec je „čten“.

³⁰⁷ Viz tamt. Podle Schaferova analytik nahlíží jako „konstruovanou v procesu tvorby příběhu-textu“ zkušenost pacienta – ale **kdo této zkušenosti dává význam?** – je to pacient sám nebo psychoanalytik? Podle ne-vědouceho přístupu Goolishiana a Andersonové význam vždy teprve vzniká – spoluutvářejí jej psychoterapeut s klientem. Jak je tomu v Schaferově pojetí snad vyplyne z dalšího textu.

se dějí, dobrý příběh má logiku, jeho děj je srozumitelný. Snad i proto můžeme pozorovat takovou *renesanci velkých literárních příběhů v poslední době*.³⁰⁸

Netroufla bych si tvrdit, že můžeme pozorovat renesanci „velkých příběhů“ a to ne jen proto, že nám postmodernisté v čele s Lyotardem, tvrdí opak. Uvádí se, že v postmoderní literatuře panuje názor, že „umělecko-teoretické koncepty (krása, pravda, autentičnost, genialita, atd.) nejsou transhistoricky platné či transkulturně závazné“³⁰⁹ – to platí podle mě i o „dobrém příběhu“. Postmoderní příběh nemusí mít logiku, ani srozumitelný děj a přesto může být „dobrý“ (v tomto označení jde mimochodem o výsostně subjektivní kritérium), případně estetické normy Vladimíra Vavrdy neplatí pro všechny.

Psychoanalýza – alespoň ta Freudova – si je vědoma toho, že i příběh, který nemá logiku a jeho děj není srozumitelný, má svůj *smysl*. Má smysl, který je třeba odhalit, dešifrovat (sny, symptomy, ...) – právě tento smysl *spolu-odhalují* v průběhu psychoanalýzy pacient s terapeutem.

Vavrda píše, že Schafer chápal psychoanalýzu „jako událost založenou spíše na *osobních významech* než na pozitivistických faktech. Důležité není to, co se stalo, ale jaký je pacientův příběh. Podtrhuje fenomenologické aspekty setkání analytika a analyzanda (...). Podle něj tradiční spoléhání se na metapsychologii³¹⁰ vytváří pohled na jedince, ve kterém není dostatečný důraz na jeho jedinečnost. Považuje jej za pohled na jedince prožívajícího pouhé další vydání určitého *typového příběhu*. Vyčítá tomuto přístupu mechanický pohled opomíjející intencionalitu a subjektivitu jedince. V této souvislosti pak chápal její vědecký rámec jako nepřiměřený a vztahoval psychoanalýzu spíše k hermeneutice, filosofii a literatuře.“³¹¹

Schafer také „odmítal jazyk *vysvětlující* děje a činy jedince prostřednictvím *vyspekulovaných* prvků či sil jako jsou pudy, superego a podobně. Namísto toho poukazoval

³⁰⁸ Viz tamt. (Text zvýraznila R. U.)

³⁰⁹ Zdroj: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Postmoderna> (4. 6. 2010)

³¹⁰ V některých on-line slovnících jsem našla, že **metapsychologie** je „obor nadsmyslových, okultních jevů, parapsychologie, psychotronika“. Mohu se pouze domnívat, v jakém významu užívá tento termín Vavrda, ale jsem blízka názoru, že tento termín nepoužívá ve smyslu všeobecné (tj. nejobecnější) teorie *celé* psychologie, nýbrž že termínu užívá ve významu, který mu dal Freud. Termín **metapsychologie** „zavedl Freud pro to, co ostatní vědy nazývají ‚všeobecnou teorií‘, tzn. pro výroky na nejvyšší úrovni abstrakce. Metapsychologie popisuje duševní fenomény na základě fiktivního PSYCHICKÉHO APARÁTU (...) a v ideálním případě odkazuje na TOPOGRAFICKÉ, DYNAMICKÉ a EKONOMICKÉ aspekty uvedených fenoménů; výraz topografický odkazuje na jejich lokalizaci v psychickém aparátu, tzn. zda jde o ID, EGO či SUPEREGO, výraz dynamický odkazuje na zapojení PUDŮ a výraz ekonomický na rozložení ENERGIE uvnitř aparátu. Metapsychologie je součástí KLASICKÉ TEORIE; OBJEKTNÍ TEORIE ji nepoužívá.“ Viz Rycroft, Ch. *Kritický slovník psychoanalýzy*. Zdroj: <http://www.iapsa.cz/Rycroft/index.php?letter=M> (4. 6. 2010)

³¹¹ Viz Vavrda, V. (2005). *Otázky soudobé psychoanalýzy: Tradice a současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 199. (Text zvýraznila R. U.)

na to, že pacienti poskytují zpočátku jen velmi chabá vysvětlení svého konání. To se odráží například v činech, které „nechápu“, odmítají, případně v tom, že sebe prožívají jako pasivní vůči tomu, co se s nimi a v nich děje. Napadají je myšlenky, které nechtějí, jejichž autory se necítí být apod. Jiným jazykem bychom mohli říci, že operují v předmětném modu bytí, *prožívají se spíše jako objekty než subjekty. Necítí se být skutečnými autory svých akcí, myšlenek apod.*³¹²

Jako by Schafer slyšel kritiku objektivizačních snah v psychologii Zbyňka Vybírala: („Každá umanutá objektivizace dospěla nakonec k objektivizaci představ o člověku. Z konkrétního člověka se stal objekt teorie.“³¹³) a uplatnil ji u psychoanalytického pacienta: není to již psycholog/terapeut, kdo „objektifikuje“ pacienta/klienta,³¹⁴ je to naopak on sám, následně pak psychoanalytik sám „objektifikuje“ (již sebou samým objektivizovaného) pacienta. Jako by touto „negací negace“ („objektifikací již objektivizovaného“) zrušil nějaké prokletí a dosáhl uzdravení, ve skutečnosti však jde o „objektifikaci na druhou“. Totéž by bylo možné říci o autorství pacientových akcí a myšlenek...

Vavrda dále píše, že „Psychoanalytická interpretace se (...) snaží učinit projevy pacienta *srozumitelnými*, přeformulovat je tak, aby byly *pochopitelnější*, a vrátit, respektive připsat jejich autorství pacientovi – neboli, jinými slovy, připsat mu intenci.“³¹⁵

Cílem terapeuta je pomoci pacientovi přijmout aktivní odpovědnost za své prožitky, emoce.³¹⁶ Lze mít odpovědnost za *emoce*? Podle Schafera ano – usiloval o to „za pomoci svého *aktivního jazyka*“, který pro něj byl náhradou za jazyk metapsychologie. Řečeno akčním jazykem, hrneček mi neupadl a nerozbil se, nýbrž já jsem jej upustil, a tak rozbil. V nové formulaci

---

³¹² Viz tamt. Vavrda, V.: Otázky soudobé psychoanalýzy, s. 199-200. (Text zvýraznila R. U.)

³¹³ Viz Vybíral, Z. (2006). *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie*. Praha: Academia, s. 199.

³¹⁴ V psychoanalytickém kontextu užívám termínu „pacient“, v obecně psychoterapeutickém kontextu dávám přednost slovu „klient“ (avšak – např. spolu s Vybíralem – jsem si vědoma, že jde především o *člověka*).

³¹⁵ Je otázkou, pro koho mají být projevy pacienta srozumitelné a pochopitelnější, zda pro pacienta, analytika či pro oba; to, že „psychoanalytická interpretace se snaží učinit projevy pacienta“ nějakými mi implikuje známou námitku, že pacient je „příjemcem“ interpretací, které mu analytik poskytuje – tzn., že jejich vztah je hierarchický.

³¹⁶ O této větě jsem přemýšlela. Lze mít odpovědnost za *emoce*? Má úvaha se vedla ve stylu: Lze mít odpovědnost za to, co dělám/činím, ale jak lze mít i odpovědnost za to, co *cítím*? Když se objeví nějaký prvotní emocionální impuls – lze za něj mít odpovědnost? Lze jej přijmout jakožto můj, mnou vyvolaný a když mě pak nějaká emoce dlouho neopouští, lze snad přijmout i odpovědnost za svůj podíl na setrvávání v tomto stavu (zřejmě s výjimkou poruch emocí/afektů/nálad)...

nejsem pasivním aktérem, kterému něco provedl hrneček, ale jsem to já, kdo děj způsobil (nepozorností, nešikovností, ...), přijímám aktivní zodpovědnost.“³¹⁷

„Vyprávění příběhů o sobě a druhých je bezprostřední narativní akt, odehrávající se *ted' a tady*, což z něj činí klíčový aspekt psychoanalýzy.“³¹⁸ Podle Schafera „vytvořila psychoanalýza prostřednictvím metapsychologie *sadu kódů* či *narativních struktur*, vytvářejících význam, který navíc považuje vždy za jediný možný. Psychoanalýza podle něj vysvětluje, respektive vypráví historii života jedince *unifikovaným způsobem* (můžeme mluvit o prototypových příbězích Oidipského dramatu apod.).³¹⁹

Závěry psychoanalýzy jsou pak znovu vytvářeny v psychoanalytickém dialogu samotném. *Zkušenost pacienta je označena nějakým psychoanalytickým konceptem, a tím se stává dokladem tohoto konceptu.* „Psychoanalytické příběhy“ jsou *organizujícími principy* zkušenosti jedince, které řídí průběh výměn v psychoanalýze. Konstatuje, že psychoanalýza může být reformulována jako interpretativní disciplína, která se snaží vytvořit systém, umožňující vysvětlit lidské chování. Jinými slovy bychom mohli říci, že „klasický psychoanalytik“ se podle Schafera nesnaží poznat povahu pacientova příběhu, ale navléká události jeho života spolu rekonstrukcemi jako korálky na nit tvořenou psychoanalytickou teorií (což je do jisté míry pravda, na rozdíl od Schafera se však nedomnívám, že to musí být nutně špatné).“³²⁰

„Analytik v průběhu pacientova vyprávění reinterpretuje události jeho života, uvádí je do nového kontextu a činí tak v závislosti na své teorii psychoanalýzy. Terapeutická změna

---

³¹⁷ Viz Vavřda, V. (2005). *Otázky soudobé psychoanalýzy: Tradice a současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 200. (Text zvýraznila R. U.)

³¹⁸ Viz tamt.

³¹⁹ V tomto duchu kritizuje i Vybíral vytváření jakýchkoli „*narativních šablon*“ v psychologii a psychoterapii: Terapeut „nepřístupuje k člověku, jenž ho požádal o terapii, s apriorní metaforou, pomůckou nebo šablonou.“ Viz Vybíral, Z. (2006). *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie*. Praha: Academia, s. 172. Nebo: „Pokusy o objektivizaci, pokusy o zobecňování konkrétních a individuálních kazuistik především v psychoanalýze a v jungiánské analytické psychologii, pokusy o stanovení zákonitostí, o určení žádoucích *narativních šablon* – žádné takové pokusy nebyly nikdy validizovány.“ Viz Vybíral, Z. (2006). *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie*. Praha: Academia, s. 199.

³²⁰ Viz Vavřda, V. (2005). *Otázky soudobé psychoanalýzy: Tradice a současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 200-201. (Text zvýraznila R. U.) V této kritice vytváření narativních šablon a jejich aplikaci na pacienty psychoanalytické péče lze zaujmout i postoj „zlaté střední cesty“: spolu se Schaferem se mít *velmi* na pozoru při podobném organizování zkušenosti člověka a spolu s Vavřdou tyto šablony užívat (na nadužívat a zneužívat), ovšem *pouze s vědomím* toho, že jde o vysvětlující modely/didaktické pomůcky/těžko ověřitelné konstrukty, které redukuje bohatou životní zkušenost. Zhodnocení užitečnosti, přínosu, výhodnosti a nevýhod užívání takovýchto organizujících principů je vždy na zvážení jednotlivých terapeutů.

spočívá v proměně příběhu v úplnější, soudržnější, přesvědčivější a adaptivnější. K tomu často slouží doplňování příběhu rekonstrukcemi, které nejsou založené na vědomých vzpomínkách, které jsou však schopné *obstát v konfrontaci s prožitky jedince*.³²¹

Podle Schafera „obsahuje učení se jazyku i učení se používat jazyk, respektive příběhy, k organizování akcí. Na podkladě vyprávění (zpravidla s rodiči) se dítě učí vytvářet a organizovat svou zkušenost. Subjektivní zkušenost je podle něj možné uchopit pouze v rámci *příběhu, který zůstává přístupný další interpretaci*. Měnění příběhu představuje nový způsob formování prožitků (...). Údaje, události atd., které pacient sděluje, mají potenciálně řadu významů a *pacient podle Schafera hovoří pouze o jednom z možných*. V terapii to může mít podobu teleologického vysvětlení akce objektu, kde můžeme poskytnout metalizující interpretaci. *Terapeut svou interpretaci jednak poskytuje možné odlišné vysvětlení, jednak přistupuje k materiálu sdělovanému klientem jako k něčemu, co může mít více významů*.

Minulost je především současný příběh. Minulost nemá faktický charakter, má význam pouze v rámci příběhu. Nemá smysl zkoumat, jak věci byly, nýbrž jakou povahu má příběh. Nesnažíme se objevit skutečnou historii jedince v terapii, ale příběh, který prožil. Tento příběh může být odlišný od ‚objektivní skutečnosti‘.³²²

„Jakýkoli popis minulých dějů je rekonstrukcí řízenou narativní strategií jedince.³²³ Stejně tak jsou rekonstrukcí i popisy toho, co se děje v současnosti pacienta. Rozpoznání toho, že každá percepce je sama o sobě *konstrukcí* (zahrnující selektivní výběr a organizaci), znamená, že jedinec nepřistupuje k realitě jako k něčemu samozřejmému (Schafer, 1982), ale že ke svému vjemu reality přistupuje jako k *interpretaci*.³²⁴

Narativní přístup k psychoanalýze, k jehož představitelům patří kromě Schafera např. **D. Spence**, byl podroben kritice z různých stran. Z hlediska ‚klasické metapsychologie‘ tak učinil např. Leary (Leary, 1989). V současnosti tento přístup podrobují kritice autoři vycházející z moderní teorie attachmentu, kteří poukazují na rozhodující význam změny vnitřních pracovních modelů pro léčbu.³²⁵

Podle Vavrdy narativní psychoanalýza, respektive narativní aspekty psychoanalýzy své místo teprve hledají a ‚jen stěží lze patrně přijmout Schaferovo povýšení narativního aspektu

---

³²¹ Je dobré mít neustále na paměti, zda a nakolik jsou tyto rekonstrukce – byť jsou schopné obstát v konfrontaci s prožitky jedince – užitečné a přínosné pro pacienta a nakolik pro analytika samotného. (Slovy radikálnější dekonstruuující kritiky lze dodat: A zda by se bez nich dalo obejít.)

³²² Viz Vavřda, V. (2005). *Otázky soudobé psychoanalýzy: Tradice a současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 201. (Text zvýraznila R. U.)

³²³ Tedy z pohledu narativních terapeutů, existují i jiné pohledy.

³²⁴ Domnívám se, že v běžném životním rámci lidé naopak vnímají realitu jako opravdovou, objektivní skutečnost, nikoli jako svou interpretaci. K ‚odstoupení‘ od tohoto běžného pohledu (k *nadhledu*) je možné vést až vymanění z této samozřejmosti; děje se tak např. v rámci terapie (i prostřednictvím psychotherapeutického settingu), která umožňuje jiné pohledy.

³²⁵ Viz Vavřda, V. (2005). *Otázky soudobé psychoanalýzy: Tradice a současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 201-202. (Text zvýraznila R. U.)

psychoanalýzy na její nové paradigma. Zkušenost však rovněž ukazuje na velký význam povahy a struktury životního příběhu jedince i na význam vyprávění jako aktu, na kterém se podílí ‚neobratný a zdatný vypravěč‘ – dítě a rodič, klient a terapeut.“³²⁶

Je patrné, že i Vavrdův postoj se dá charakterizovat jako *aurea via media*.

Dvojitá povaha narativity

„Velmi často bývá narativita spojována příliš úzce s problematikou explicitní, konkrétně autobiografické paměti. Řada poznatků z posledních let však ukazuje na vliv implicitní paměti, na to, jakým způsobem jedinec strukturuje své vyprávění, a na jeho schopnost konstruovat příběh jako takovou. To vyžaduje popis vztahů mezi oběma paměťovými systémy ve vztahu k tvorbě příběhu. Výzkumy attachmentu ukázaly, jak se vnitřní pracovní modely projevují v podobě vyprávění jedince o jeho zkušenostech v raných afektivních vztazích. (...)

Již velmi záhy můžeme pozorovat, jak se zkušenost s konkrétním rodičem promítá do podoby, v jaké jedinec konstruuje své vyprávění (Haden et. al., 1997). Naopak se zdá, že charakteristiky dítěte (zejména pohlaví) určují do jisté míry způsob, jakým rodiče přistupují k vyprávění si s dětmi (Reese, Fivush, 1993).“³²⁷

Vavrdka pokračuje zdůrazňováním skutečnosti, že v interakcích mezi rodiči a dětmi není zdaleka důležitý jen obsah hovorů: „Společné vyprávění rodičů s dětmi může umožnit v některých případech zlepšení kontaktu v páru rodič-dítě [či kontaktu rodiče-dítě/rodiče-děti – pozn. R. U.] a vést k pozitivní změně formy attachmentu.“³²⁸ Dítě formou společného vyprávění získává „mimořádné množství informací, a to nejen v jejich explicitní podobě, ale zejména mimoděk, v implicitní podobě. (...) Vypravěčský styl rodiče je stylem, v jakém koncipuje prožitky dítěte, jak formuluje svou představu jeho self. Z jeho formulací a navigace jejich společným příběhem se dítě učí významu motivů svých a druhých lidí. Důraz položený rodičem na ten či onen aspekt je činí významným, důležitým. Rodič, který ve vyprávění klade důraz na emoční stavy dítěte, je učí, že emoční stavy jsou významné, že jsou něco cenného, čeho je dobré si všimnout, co druhého zajímá a co lze sdílet. Oproti tomu rodič, soustředící se na suchá fakta, relativizuje význam vnitřních stavů a emocí, je vůči nim hluchý a

---

³²⁶ Viz tamt., s. 202.

³²⁷ Viz tamt.

³²⁸ Viz tamt., s. 203.

informuje dítě o nemožnosti emoční stavy sílet.³²⁹ A zase jiný rodič, „jehož vyprávěcí styl je zaměřen více na rozpracování, hovoří s dítětem rovněž o motivech a cílech druhých, o dopadu akcí dítěte na prožitkové stavy druhých, o sociální kauzalitě.“³³⁰

„Vzpomínání na emočně silné události umožňuje propracovat je s výhodou určité *distance od jejich bezprostředního dopadu*. Povídání si (vzpomínání) rodičů s dětmi o (nejen) negativních zážitcích má velký dopad na vyvíjející se emoční self-koncept (Berlin et al., 2003) dítěte, který zahrnuje **tři navzájem provázané funkce** – *definici sebe* (jaký emočně jsem), *self ve vztahu* (jak vyjadřuji a s druhými sdílím své emoce) a *jak emoční stavy zvládám*.“³³¹

Během raného vývoje „v prvním roce života se zakládají základní a rozhodující vnitřní pracovní modely attachmentu, avšak vývoj zde nekončí.“³³² Tyto *pracovní modely attachmentu* totiž určují

- základní formy organizování zkušenosti a
- základní formy vztahování se.

Během dalšího vývoje, kdy se už dítě projevuje verbálně se formují další implicitní modely, které se podílejí na diferencovanějším fungování jedince.³³³

Vyprávění tedy znamená „mimořádně významnou situaci vzájemného zaujetí a vyladění se. Příběhy mají jedinečnou schopnost zaujmout a přitáhnout pozornost. Tento faktor je velmi dobře znám a používá se např. v *hypnóze dětí, která má narativní charakter*. (...) Zaujetí příběhem, jistá forma tranzového stavu, umožňuje podobně jako hypnóza samotná regulovat afektivní stavy druhého. Příběh může pracovat s růstem a poklesem napětí, může poskytovat modely řešení situací (viz např. hypnoterapii M. Eriksona).“³³⁴

---

³²⁹ Viz tamt.

³³⁰ Viz tamt., s. 204.

³³¹ Viz tamt., s. 203.

³³² Viz tamt.

³³³ Srov. tamt., s. 204.

³³⁴ Viz tamt., s. 204.

Intersubjektivní povaha příběhu

Aby byl příběh srozumitelný, „musí mít vypravěč na mysli posluchače, jeho povědomí o obsahu atd. Z povahy příběhu, který jedinec vypráví, můžeme rozpoznat povahu posluchače – vnitřního objektu. Chaotický příběh vypovídá o chaosu tohoto vnitřního objektu právě tak, jako jeho jasnost, srozumitelnost a bohatost o dobře vyladěném vnitřním posluchači. (...)

Vyprávění a společná konstrukce příběhu poskytují příležitost pro vznik ‚okamžiků setkání‘ (Nahum et al., 2002), které vznikají v situacích, kdy je *intersubjektivní stav* změněn v důsledku vzájemného vyladění jedinců v *interakci*. Tyto okamžiky vyladění (*fitting together*) slouží jedincům jako zpětná vazba prokazující možnost ‚být spolu‘ a podporují zkoumání a využívání postupů, které toto vyladění umožňují. Příběh vytváří *společné ohnisko pozornosti* vypravěče a posluchače, poskytuje možnost vzájemného ovlivňování afektivního stavu. (Nezřídka se setkáváme s klienty, jejichž příběh je velmi obtížné sledovat a pozornost terapeuta se zaběhne. Může se tak zopakovat raná zkušenost klienta s nenaslouchajícím partnerem.)³³⁵

Význam narativní funkce

Význam narativity v psychickém vývoji je v psychoanalytických kruzích podle Vavrdy tradičně poněkud opomíjen:³³⁶ „Důvodem je patrně *výsadní postavení dětské hry jako terapeutického nástroje psychoanalýzy u malých dětí*. A tak, ačkoli se povídání si dětí s rodiči o minulých zážitcích objevuje v psychoanalytické literatuře poměrně záhy (Freud, 1909), nebyla tomuto fenoménu věnována patřičná pozornost. **Počátky narativní funkce** můžeme položit zhruba do období třetího roku života, kdy se začínají objevovat situace, kdy dítě vzpomíná na události a za pomoci rodiče je rozpracovává. Ve věku zhruba odpovídajícím nástupu školní docházky (kolem šesti let) se objevuje schopnost samostatně sdělovat druhým události z vlastní minulosti. Zpočátku vyžaduje dítě velkou

³³⁵ Viz tamt., s. 205. (Text zvýraznila R. U.)

³³⁶ Podle mě se tato situace sice pomalu mění zhruba od 80. let 20. století (tedy alespoň ve světě). Svědčí o tom řada publikací, zabývajících se narativitou v psychoanalýze – náhodným výběrem jsem našla např. tyto publikace: Brandell, Jerrold R. (1996). *Narration and Therapeutic Action: The Construction of Meaning in Psychoanalytic Social Work*. Routledge; Schafer, R. (1994). *Retelling a Life: Narration and Dialogue in Psychoanalysis*. Basic Books; Spence, Donald P. (1994). *The rhetorical voice of psychoanalysis: displacement of evidence by theory*. Harvard University Press; Spence, Donald P. (1987). *The Freudian Metaphor: Toward Paradigm Change in Psychoanalysis*. W. W. Norton & Company; Spence, Donald P. (1984). *Narrative truth and historical truth: meaning and interpretation in psychoanalysis*. W.W. Norton.

oporu v partnerovi, který mu pomáhá doplňovat mezery ve vyprávění a určovat jeho směřování a vnitřní soudržnost. Velkou roli hraje dovednost partnera řídit společné vyprávění. Tato dovednost zahrnuje schopnost poskytnout dítěti jen tolik pomoci, kolik jí skutečně potřebuje, stejně jako anticipovat směřování příběhu. Partner nesmí dítěti příběh ‚ukrást‘. (...) Tvorba a vyprávění příběhu představuje příležitost ke sdílení vzájemného emočního vyladění mezi účastníky, což umožňuje využití zralejšího jedince pro zvládnání a modulaci afektivních stavů.³³⁷

Postupem času poskytuje člověku jeho životní příběh (tak, jak si jej sám, s pomocí okolí nebo i terapeuta utváří) jednotící perspektivu, která „poskytuje pocit koherence vlastní existence a smyslu a významu interpersonálních dějů, není pouhým výčtem událostí, které se v životě jedince vyskytly. Existuje významná *souvislost mezi narativitou* (respektive schopností konstruovat vlastní životní příběh jako koherentní a úplný celek) *a schopností kontrolovat vlastní emoce*. Jedinec má možnost pracovat s vlastními afektivními stavy za pomoci jazyka jako symbolického systému umožňujícího nakládat s afekty v jejich symbolické rovině namísto roviny reálné, fyzické.

Možnost sdílet události, zážitky a traumata s druhým prostřednictvím příběhu pak představuje významný profylaktický a kurativní fenomén (viz Ferenczi, 1933). Tyto poznatky jsou v příkrém rozporu s častou praxí směřující k vyloučení traumatických aspektů zkušenosti z komunikací s dítětem, nežádka s odvoláváním se na ‚prospěch dítěte‘. Tato praxe slouží spíše jako možnost vyhnout se nutnosti hovořit o obtížných tématech a konfrontovat se s prožitkovými stavy, které nejsou pro dospělého příjemné.³³⁸

S jistou dávkou nadsázky lze dodat, že tímto dospělým nemusí být myšlen pouze rodič, ale také terapeut.³³⁹

„(Re)konstrukce schopnosti jedince vytvářet příběh je jedním z klíčových úkolů psychoanalýzy a psychoanalytické psychoterapie.³⁴⁰ Svědčí o i případy narušení narativní funkce, o kterých píše Vavrda: „Jedná se zejména o zásadním způsobem *limitovanou schopnost utvářet*

---

³³⁷ Viz Vavrda, V. (2005). *Otázky soudobé psychoanalýzy: Tradice a současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 206.

³³⁸ Viz tamt. s. 207. (Text zvýraznila R. U.)

³³⁹ Mám teď na mysli např. v psychoanalýze stále kontroverzní téma Freudovy teorie svádění a „syndromu falešné paměti“, k tomuto tématu blíže viz např. Masson, J. (2007). *Útok na pravdu* [The Assault on Truth]. Praha: Mladá fronta; Mollon, P. (2000). *Freud a syndrom falešné paměti* [Freud and False Memory Syndrome]. Praha: Triton a další.

příběh. Nápadným projevem jedinců s omezenou schopností utvářet příběh je velmi omezený rozsah interpersonálních vztahů. Můžeme pozorovat zásadně omezenou schopnost hovořit o vlastních prožitkových stavech, a někdy dokonce i neschopnost představit si vůbec možnost o prožitkových stavech hovořit. Za tímto vnějším projevem se skrývá stav, kdy jedinec prakticky postrádá introspektivní schopnost, na jejíž vývoj má společná konstrukce příběhu rodičem a dítětem zásadní vliv. Při takto limitované schopnosti vnést osobní rozměr do dialogu je jedinec odkázán na neosobní témata, což jednak limituje povahu jeho vztahů, jednak možnost rozvoje narativní funkce.³⁴¹

Narušením narativní funkce se tak uzavírá začarovaný kruh, jehož přerušování má na starost (psychoanalytická) psychoterapie.

Terapeutický význam narativní funkce

„Diskurz probíhající v psychoterapii, respektive psychoanalýze, můžeme do jisté míry chápat jako nové vydání narativních interakcí v dětství. Způsob, jakým terapeut přistupuje k materiálu přinášenému klientem, představuje kromě jiného informaci o tom, co považuje za důležité, na co je zvědavý. (...) Pro psychoanalytické terapie obvyklé zaměření na afektivní rozměr zkušenosti jedince, na (nevědomé) fantazie skrývající se za jeho činy a na hledání genetických souvislostí napomáhá vytvářet nový, koherentnější a ‚pravděpodobnější příběh jeho života‘. Dosažení větší koherence životního příběhu je jedním z předpokladů možnosti prožívat jako koherentní i self.(...)“

Důležitost rekonstrukce vnitřních pracovních modelů vedla u některých autorů patrně k zanedbání jiných léčebných aspektů psychoterapie. Vlastnosti paměti popsané v kapitole věnované této problematice umožňují transformaci životního příběhu v terapii. V průběhu vzpomínání/vyprávění dochází k *reaktivaci vzpomínek*. Příběh, který se takto v terapii odvíjí, je *proměňován* vstupy terapeuta, který poskytuje možnost nového pohledu, uvádí události do nového kontextu, upozorňuje na souvislosti, poukazuje na nepovšimnuté či bagatelizované afektivní reakce, upozorňuje jedince na skutečnost, že je emocionální bytostí apod.

---

³⁴⁰ Viz Vavrda, V. (2005). *Otázky soudobé psychoanalýzy: Tradice a současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 208. (Text zvýraznila R. U.)

³⁴¹ Viz tamt. (Text zvýraznila R. U.)

Výsledkem této transformace by měl být příběh, který je celistvější, kompaktnější a logičtější.³⁴² A můžeme snad dodat, že (alespoň občas) i snesitelnější: „Je prožitkově zcela odlišné, zda je jedinec dítětem milujících, ale nešťastných rodičů, či zda jimi nebyl (ať již reálně či prožitkově) milován. Naše minulost je zdrojem mnoha přítomných afektů.“³⁴³

Náš životní příběh je jedním ze zdrojů naší identity, „představuje jednu z důležitých komponent self v podobě definice sebe, toho kdo jsem.“³⁴⁴ Společné vyprávění je jedinečnou situací setkání, v terapeutickém kontextu je toto setkání ještě umocněno, neboť „v neterapeutické situaci si málokdo dá práci systematicky se domlouvat s druhým, který má obtíže dodržovat, ve skutečnosti však identifikovat, implicitní pravidla, kterými se řídí interakce v rozhovoru.“³⁴⁵

---

³⁴² Viz tamt., s. 210. (Text zvýraznila R. U.)

³⁴³ Viz tamt.

³⁴⁴ Viz tamt., s. 211.

³⁴⁵ Viz tamt.

6. DISKUSE

Při psaní této diplomové práce jsem narážela na problém, jak moc jít při rozebírání daného tématu do hloubky a do šíře. Nechtěla jsem podávat panoptický (ani *pan-optický* – vše-obzírající) přehled mnoha témat a zůstat při tom pouze na povrchu, zároveň jsem se nemohla ponořit do takové hloubky, do jaké jsem se původně zamýšlela dostat. Jak postmoderní psychologie, tak psychoanalytický diskurz jsou nesmírně obsáhlé a myšlenkově pestré proudy, spektrum názorů přechází od ultrafialového radikálního konstruktivismu k infračervené feministické kritice psychoanalýzy.

Toto teoretické téma mě zaujalo. Zjistila jsem, že postmoderní myšlení je mi blízké, nejen proto, že čerpá z mnoha filosofických a obecněji kulturních zdrojů, ale i proto, že témata, která postmoderní psychologie zkoumá jsou životná, v kontaktu s realitou a s velkým potenciálem ji zpětnovazebně ovlivnit. Část postmoderních psychologů má dokonce v programu tento potenciál uskutečňovat, mám na mysli radikální konstruktivismus a kritickou psychologii například v podání Foxe a Prilleltenskyho. Podle některých kritických psychologů nelze být politicky neutrální, sami tedy usilují o to dostat do pole pozornosti (svého i ostatních) politicky akční program.

Označení „postmoderní psychologie“ vnímám jako *umbrella term* pro mnoho nesourodých **dílčích** pohledů **na celek skutečnosti** (svět v jeho celistvosti) i *zkušenosti* (člověka v jeho/její celistvosti). Předmětu zkoumání postmoderních psychologů neunikne žádné téma, je možné zkoumat cokoli z oblasti lidské zkušenosti a řekla bych, že se tak – alespoň parciálně – děje. A rozdílné perspektivy přirozeně vedou k rozdílným výsledkům. Na postmoderní psychologii mě však baví i následná diskuse o tématu. Atmosféra je zde nabitá energií, mezi postmoderními psychology se vedou čilé diskuse. Pro tuto tvůrčí atmosféru se dokonce vžila různá označení – například klima víření či kritické fórum.

V textu své práce jsem se snažila zachovat si kritické myšlení, nestránit ani jednomu ze směrů a naopak čerpat z nich inspiraci. Čím déle jsem zůstávala s postmoderní myšlením, tím více mě začalo ovlivňovat a získávat na svou stranu – je to strana pestrosti a odmítání všech černo-bílých pohledů. Přes všechny difference postmoderně-psychologických směrů lze najít

společnou platformu, jde o platformu hemžení a živé, konstruktivní výměny, resp. sdílení, svých názorů. Touha po dialogu je všem těmto směrům společná.

Ve světě vycházejí souhrnné publikace o postmoderní, kritické, kvalitativní či diskurzivní psychologii a publikace z devadesátých let, o kterých se hovořilo jako o klíčových pro ten který obor, vycházejí ve stále obsáhlejších reedicích. To svědčí o zájmu o danou problematiku, která se ujala i u nás a řady postmoderních psychologů narůstají. Spolu s postmoderní psychologií se k nám dostává závan čerstvého vzduchu a je jen na nás, zda před ním zabouchneme okno či jej otevřeme dokořán.

Britský matematik a filosof Alfred North Whitehead prohlásil, že celá západní filosofie se dá souhrnně charakterizovat jako řada poznámek k Platónovi – analogicky lze prohlásit, že celá západní psychologie je jen sledem poznámek k psychoanalýze.

O psychoanalytickém myšlení jsem se dočetla jeden kritický názor, který psychoanalýzu přirovnává k chameleónovi, jenž je vždy s to se přizpůsobit a vysvětlit nesčetné situace všedního života díky své „mlhavosti a neustálému pohybu“.

Domnívám se, že tato *adaptabilita* psychoanalýzy je spíše znakem její životaschopnosti, než pouhé vrtkavosti. Psychoanalýza – v celé své šíři a hloubce – zakořenila v naší kultuře, utváří její podhoubí a zároveň ji zpětně reflektuje. Tato zpětná reflexe je pak jedním ze znaků, jenž jí umožňují žít a rozvíjet se, nikoli pouze přežívat...

7. ZÁVĚR

V první podkapitole diplomové práce byly vymezeny termíny moderna, postmoderna a postmoderní filosofie. Tento výklad nám posloužil jako odrazový můstek ke druhé podkapitole, v níž nás do problematiky postmodernismu uvádí jeho čelní představitel, J.-F. Lyotard prostřednictvím svého spisu s názvem „Postmoderní situace“. Lyotard v něm popisuje stav vědění v nejrozvinutějších společnostech, který charakterizuje jako krizi narativních koncepcí – za „postmoderní“ pokládá ztrátu důvěry v tzv. velká vyprávění.

Ve druhé kapitole byli představeni předchůdci postmoderní psychologie, její hlavní zástupci a nakonec i některé směry. Spolu s první kapitolou tvoří tato část těžiště při uvedení do dané problematiky, je rozepsána podrobně a vědomím úkolu podchytit zdroje postmoderního myšlení a přispět k získání základního přehledu o tom, jakými tématy se zabývá postmoderní psychologie. Kapitoly byly graficky členěny s důrazem na přehlednost a zachování myšlenkových linií (petit).

V poslední části, části věnované narativní psychologii a narativní psychoanalýze je popsána charakteristika těchto provázaných disciplín, ukazuje se zde možnost spolupráce mezi jedním ze směrů postmoderní psychologie – narativní psychologií – a psychoanalýzou. Tato kapitola tvoří zároveň jeden ze základů pro možnou integraci postmoderního myšlení a psychoanalytického diskurzu, neboť narativní hledisko je, jak dokazuje tato kapitola, společné oběma směrům, je jejich styčným bodem. Dochází zde k integraci teoretických východisek i dílčích terapeutických technik, což vytváří slibný prostor pro další přibližování obou pohledů.

Tato diplomová práce jako celek předkládá zdroje postmoderního myšlení a podává přehled témat postmoderního a psychoanalytického diskurzu. Poukazuje na širší témata, kterými se oba diskurzy zabývají. Obecně lze říci, že směry postmoderní psychologie na lidskou zkušenost a poznání hledí prizmatem relativismu, kladou důraz na jejich proměnlivost a subjektivní charakter, zatímco psychoanalytický diskurz má velkou oporu ve svém teoretickém aparátu, který navíc neustále reviduje a aktualizuje – tedy také proměňuje, čímž sdílí jisté rysy s postmoderním myšlením.

Postmodernismus a psychoanalytický diskurz jsou bohatě rozvětvené intelektuální proudy, to, že ani jeden z nich není zdaleka jednotný je jejich společným rysem. Postmoderní psychologie chce jako celek zkoumat, jak si člověk vytváří svůj sociální a psychologický svět a klade větší důraz na procesy interakce s prostředím než na intrapsychické děje (ale např. radikální konstruktivismus, tedy součást postmoderního proudu, vidí jako jedinou skutečnou realitu svět vnitřní zkušenosti, který si jedinec sám mentálně utváří). Proti sobě tak stojí i řada proudů participujících na postmodernismu. Psychoanalýza je z hlediska postmodernismu kritizována z řady dílčích stran, avšak z jiných je s ním naopak v souladu. Psychoanalytický diskurz je zvyklý odolávat kritice jak z vnějšku, tak i z vlastních řad a hlavně na tuto kritiku aktivně reaguje, je schopen ji reflektovat a třeba na základě ní i proměnit svůj pohled. Na jedné straně stojí postmoderní kritika psychoanalýzy, na druhé straně jsou kritické proudy v rámci psychoanalýzy, pracující na její revitalizaci a proměně – do budoucna lze očekávat další přibližování obou táborů.

Tato diplomová práce si kladla za cíl podat přehled témat a problémů, kterými se zabývá postmoderní psychologie a to takovým způsobem, aby nachystala půdu pro další cesty, kterými by se mohla ubírat kritika psychoanalytického diskurzu ze strany postmodernismu, nakolik jej splnila je na kritickém posouzení čtenáře...

SOUHRN

Tato diplomová práce se zabývá charakteristikou postmoderního myšlení a tím, jak ovlivnilo postmoderní psychologii. Je zde podán úvod do postmoderní psychologie, popsání její předchůdci a hlavní představitelé. Tato práce podává základní charakteristiky dalších směrů postmoderní psychologie: kritické, feministické a narativní psychologie a psychoanalýzy. Poslední kapitola je věnována postmodernímu myšlení jako možnému východisku integrace těchto směrů.

SUMMARY

This thesis inquires into postmodern thinking and how it is influencing the nowadays psychology. It discovers postmodern psychology with its ancestors and main representatives. This thesis also describes the basic characteristics of the other streams of postmodern psychology, e.g. social constructionism, discourse analysis, critical psychology, feminist psychology and narrative psychology. The last chapter inquires into postmodern thinking as a possible base of integration of these streams.

LITERATURA

Anderson, H., Goolishian, H. (1992) The Client is the Expert: a Not Knowing Approach to Therapy. In: McNamee, S., Gergen, K. J. *Therapy as Social Construction* (s. 25-39). London: SAGE Publications.

Ashworth, P. (2003): The Origins of Qualitative Psychology. In Smith, J. A. (Ed.), *Qualitative Psychology: A Practical Guide to Research Methods* (s. 4-24). London: SAGE Publications.

Báčová, V. (2009). *Súčasné smery v psychológii: Hľadanie alternatív v pozitivizmu*. Bratislava: VEDA.

Curt, B. (1999). Rex Stainton Rogers, 1942-1999: a celebration of his contribution to critical psychology. *Annual Review of Critical Psychology*, Vol. 1, pp. 150-154. Zdroj: <http://www.discourseunit.com/arcp/arcp1/ARCP1%20Curt%20150-154.doc> (4. 6. 2010)

Gabliková, S. (1995). *Selhala moderna?* Olomouc: Votobia.

Gjuričová, Š., Kubička, L. (2003). *Rodinná terapie. Systemické a narativní přístupy*. Praha: Grada Publishing.

Gjuričová, Š., Kubička, L. (2009). *Rodinná terapie. Systemické a narativní přístupy* (2nd ed.). Praha: Grada Publishing.

Filosofický slovník (2nd ed.). (1998). Olomouc: Nakladatelství Olomouc.

Fonagy, P., Targetová, M. (2005). *Psychoanalytické teorie: Perspektivy z pohledu vývojové psychopatologie*. Praha: Portál.

Fox, N. J. (1995). Intertextuality and the Writing of Social Research. *Electronic Journal of Sociology* (4. 6. 2010) Zdroj: <http://www.sociology.org/content/vol001.002/fox.html>

- Hartl, P., Hartlová, H. (2000). *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
- Holub, D. (2010). Psychoanalýza a psychoanalytická psychoterapie. In Vybíral, Z., Roubal, J. (Eds.), *Současná psychoterapie* (s. 110-146). Praha: Portál.
- Horneyová, K. (2004). *Ženská psychologie*. Praha: Triton.
- Liotard, J.-F. (1993). *O postmodernismu: Postmoderno vysvětlované dětem. Postmoderní situace*. Praha: Filosofický ústav AV ČR.
- Parker, I. (1997). *Psychoanalytic Culture: Psychoanalytic Discourse in Western Society*. London: SAGE Publications.
- Parker, I. (1999a). Critical psychology: critical links. *Annual Review of Critical Psychology*, Vol. 1, s. 3-18. Zdroj: <http://radicalpsychology.org/vol1-1/Parker.html> (4. 6. 2010)
- Petráčeková, V., Kraus, J. a kol. (1998). *Akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia.
- Plháková, A. (2006). *Dějiny psychologie*. Praha: Grada Publishing.
- Škabraha, M. (2006, February 13). Jacques Derrida: „Nezlobte se, ale takhle jsem to nikdy neřekl.“. *Britské listy*. Zdroj: <http://www.blisty.cz/art/27036.html> (1. 6. 2010)
- Vavrda, V. (2005). *Otázky soudobé psychoanalýzy: Tradice a současnost*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Vybíral, Z. (2001). Tři desetiletí kritické psychologie ve světě. *Československá psychologie XLV*, s. 69–81. Zdroj: <http://psych.fss.muni.cz/vybiral/storage/2001b-kriticka%20psych.rtf> (4. 6. 2010)
- Vybíral, Z. (2006). *Psychologie jinak: Současná kritická psychologie*. Praha: Academia.

Výrost, J., Slaměník, I. (1997). *Sociální psychologie/Sociálna psychológia*. Praha: ISV.

Výrost, J., Slaměník, I. (2008). *Sociální psychologie* (2nd ed.). Praha: Grada.

Další zdroje:

<http://www.etymonline.com/index.php?term=panacea> (3. 6. 2010)

<http://www.etymonline.com/index.php?term=heal> (3. 6. 2010)

http://en.wikipedia.org/wiki/Cyril_Burt (4. 6. 2010)

http://www.ourgenealogy.ca/ps01/ps01_031.html (4. 6. 2010)

<http://slovník-cizích-slov.abz.cz/web.php/slovo/reflexivita> (4. 6. 2010)

http://cs.wikipedia.org/wiki/Erving_Goffman (4. 6. 2010).

http://sociologie.unas.cz/2002_2003/Goffman_Vsichnihrajemedivadlo.doc (4. 6. 2010)

http://cs.wikipedia.org/wiki/Filosofie_jazyka (4. 6. 2010)

http://en.wikipedia.org/wiki/Klaus_Holzkamp (4. 6. 2010)

http://cs.wikipedia.org/wiki/Neurolingvistick%C3%A9_programov%C3%A1n%C3%AD (4. 6. 2010)

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Postmoderna> (4. 6. 2010)

<http://www.iapsa.cz/Rycroft/index.php?letter=M> (4. 6. 2010)

<http://psychoanalyza.sblog.cz/psychoanalyza-clanky/> (4. 6. 2010)

http://en.wikipedia.org/wiki/Frederick_Crews (4. 6. 2010)

http://en.wikipedia.org/wiki/False_Memory_Syndrome_Foundation (4. 6. 2010)

<http://www.terezajezkova.eu/clanky.htm> (4. 6. 2010)

<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:PbvNoaoMrkUJ:www.andrewsamuel.com/files/cbt-info/anti-livre.doc+Widl%C3%B6cher+TCC&cd=1&hl=cs&ct=clnk&gl=cz> (4. 6. 2010)

(Etický kodex psychologů ČMPS)

<http://cmps.ecn.cz/?page=eticky-kodex> (4. 6. 2010)

Vybíral, Z. „Prezentace psychologie: jen trapná, nebo neetická?“

http://psych.fss.muni.cz/vybiral/storage/Ad_LN_26_09_09.doc (4. 6. 2010)

Vybíral, Z. (27. 2. 2010). Bída pop-psychologie: Selhávání psychologických elit v mediální době. [Electronic version]. *Lidové noviny*. http://www.lidovky.cz/bida-pop-psychologie-0rj-/ln_noviny.asp?c=A100227_000076_ln_noviny_sko&klic=235738&mes=100227_0 (4. 6. 2010)